

Tartalom

MÉCSSES A TE IGÉD

SZABÓNÉ MÁTRAI MARIANNA / Bogár a falevélen	241
---	-----

TANULMÁNYOK

CSERHÁTI SÁNDOR / A korinthusi gyülekezet úrvacsorai életének megreformálása II.	242
--	-----

FIGYELŐ

GERHARD MÜLLER / A szellemtörténettől a reáltörténetig	250
KEVEHÁZI LÁSZLÓ / A reformáció embere	255
RITÓÓKNÉ SZALAY ÁGNES / Melanchthon Szophoklész-kollégiuma	259
SÓLYOM JENŐ / Mikor és hogyan szűnt meg a Belmissziói Munkaprogram?	263
SÓLYOM JENŐ / A vadosfai megpróbáltatás	265
BARTHA ISTVÁN / Útkeresés	267
KOVÁCS IMRE / Hitoktatás – karizma és szervezet	270

AZ IGEHIRDETŐ MŰHELYE

LABOSSA PÉTER / Szentháromság ünnepe után 4. vasárnap	275
FATALIN HELGA / Szentháromság ünnepe után 5. vasárnap	275
JOÓB MÁTÉ / Szentháromság ünnepe után 6. vasárnap	276
SMIDÉLIUSZ ANDRÁS / Szentháromság ünnepe után 7. vasárnap	278
NÉMETH ZOLTÁN / Szentháromság ünnepe után 8. vasárnap	279

SZABÓNÉ MÁTRAI MARIANNA

Bogár a falevélen

Most olyan idő következik, amikor nem fogjuk számolni a perceket. Talán ott marad a naptár az asztalon, és napokig ki se nyitjuk. Nem úgy kelünk föl reggel, hogy gondolataink végigszáguldanak a napi feladatokon. Csak hagyni fogjuk, hogy reggel legyen. És este. Talán az a régi idő is eszünkbe jut majd, amikor végtelennek tűnt a nyár. Mindegy volt, hogy június vagy augusztus. Nyár volt. És ömlött az idő számolatlan. Kisgyerekek kell lenni, hogy ezt a varázslatos érzést átéljük. Talán keressük, mint valami megvalósulhatatlan vagy inkább visszahozhatatlan álmot. A végtelen hosszúság és a végtelen szabadság álma ott van talán a gondolataink mélyén, amikor év közben a nyárral biztatjuk magunkat. Szükséges és szívesen elvégzendő feladatokra képtelenek vagyunk időt szakítani. A vigasz pedig ez: majd nyáron. Megint megjelent egy könyv, el kellene olvasni! A vigasz: majd nyáron. Barátokkal találkozni, rokonokkal összejönni, családdal hosszú estéket tölteni, játszani, futni, mindent bepótolni. Majd nyáron. Minden februárban és áprilisban hisszük, hogy végtelen. Minden augusztusban rádöbbenünk, hogy nem az. Minden szeptembert úgy kezdünk: elröpült. Pedig mennyi mindent terveztünk!

Már nem ömlik az idő számolatlan, mégis fellazulnak a keretek. Néhány hétre eltűnnek azok a nagyon éles és jellegzetes vonások, amelyeket ismétlődő feladataink vésnek egy-egy nap arcára. A keddet az énekkar, a szerdát a hittanórák, a csütörtököt a bibliaóra, a pénteket az ifjúság színezi jellegzetesre. Egy-egy nap karaktere, illata benne van a szemünkben-fülünkben-orrunkban. Bármikor elő tudjuk hívni. Minden nap ugyanabban az órában szólal meg a rádió, de egész más szerdára ébredni, hétfőre vagy péntekre. Most eltompulnak ezek a jellegzetes ízek és illatok, és talán lesz reggel, amikor nem leszünk egészen biztosak benne, hogy hétfő van, vagy talán mégis csütörtök.

Nyár van. Kicsit olyan, mint az ünnep. Nem pörög, nem szorít, nem diktál. És nem múlik eszeveszett gyorsasággal. Mintha megállt volna. Persze nem állt meg, de mi kiéptünk belőle. Néhány órára-napra-hétre megszűnt az uralma fölöttünk. Nem ő oszt be minket, hanem mi őt.

Kis bogár, / ültess helyedre, / a falevél érére!

Weöres Sándor háromsorosa ez. Nyáron talán nem gon-

doljuk, hogy rá se férnénk. Meg hogy nem bírna el. Nyáron talán nincsenek földhözragadt, földrehúzó gondolataink. Tán még a kiábrándító kérdést sem tennék föl: egyáltalán mit keresnék én ott? Nyáron tán meg mernénk szólítani egy kis bogarat, és lehet, hogy már ki is néztünk magunknak egy levélkét.

Nem volna jó szégyellni. Vagy röstelkedve elhessegetni még a gondolatot is. Nem kellene elhinnünk, hogy Jézus Krisztus jó vitéze sohasem pihen. Hogy már olyan, mint Mestere, vagy tán még jobb is: szüntelen munkálkodik. Mindig találunk olyan embert, aki megpróbálja ezt elhitetni velünk. De legalábbis beleülteti a gyanút az idegeinkbe. Hogy nem pihen. Hogy nincs hibája. Hogy mindent kibír. Hogy soha el nem bizonytalanodik. Meg nem inog. Hogy nincs szüksége magánszférára. Pihenőnapra. Egyedüllétre. Hogy majd csak a mennyországban áll meg. Mindig van buzgó presbiter, gyülekezeti tag vagy lelkész kolléga, aki szemrehányóan néz ránk, ha a szabadság napjai szóba kerülnek. Ha hiszünk nekik, menthetetlenül képmutatókká válunk. Vagyis belopjuk a saját pihenésünket a hittantáborba. Köddé foszlanak korlátaink egy szélrózsás estén. Esetleg egész évben bajunk lesz az idővel, a munka és a pihenés egyensúlyával. Továbbra is lopjuk a pihenést, csak megint rossz helyre, mert a kikapcsolódást, amit a munka helyére csempészünk, lógásnak hívják, nem pihenésnek.

Küzdenünk kellene a képmutatás ellen. Rengeteg összefüggésben. Kísértése átszövi az egész életünket. A képmutatás pedig olyan féreg, ami szétrág minden valódi tartalmat. Üres burkot hagy maga után. Áldozatai kiüresített, kilógzott emberek. Testüket Luther-kabát fedi, arcukat kényszermosoly. A küzdelmet mindig felvehetjük a képmutatás ellen. Akár ebben a percben is. Legfőbb ideje a küzdelemnek, mert ideje van a pihenésnek is. Nem becsempészünk kellene titokban, hanem teljes lelkünkkel igent mondani rá. Mert csak így lesz ideje az elmélyült, intenzív munkának is, amikor majd képletesen vagy valóságosan becsöngetnek.

Az apostolok visszatértek Jézushoz, és elbeszélték neki mindazt, amit tettek és tanítottak. Ő pedig így szólt hozzájuk: Jöjjetek velem csak ti magatok egy lakatlan helyre, és pihenjetek meg egy kissé. (Mk 6,30–31)

CSERHÁTI SÁNDOR

A korinthusi gyülekezet úrvacsorai életének megreformálása II.*

AZ ÚRVACSORA ÁLTAL TÁMASZTOTT IGÉNY
(11,23–26)

(23) Mert én az Úrtól vettem át¹, amit át is adtam nektek, hogy az Úr Jézus, azon az éjszakán, amelyen kiszolgáltattottá lett², vette a kenyeret, (24) és miután hálát adott, megtörte³, és ezt mondta: „Ez az én testem, amely érettek van⁴. Ezt cselekedjétek az én emlékeztetésemre⁵.” (25) Hasonlóképpen vette a poharat is, miután vacsorált, és ezt mondta: „Ez a pohár az új szövetség az én véremlében⁶. Ezt cselekedjétek – mindannyiszor, amikor⁷ isszátok –, az én emlékeztetésemre.” (26) Mert mindannyiszor, amikor ezt a kenyeret eszitek, és isszok a pohárból, az Úr halálát hirdesétek, amíg el nem jön.

A szöveg értelme

1. az Úrtól vettem át: A παραλαμβάνειν és a παραδίδοναι (átvenni és átadni) a hagyományozás két fő mozzanatát rögzítő szakki-fejezések (lásd még 1Kor 15,1.3; 2Thessz 3,6; Gal 1,9.12; Fil 4,9), amelyek arám változatát a zsidó rabbik gyakran használták saját tevékenységük megjelölésére (Bill III. 444. o.). Az „Úrtól” kifejezésben az από előljárót találjuk, és ez egyértelműen a hagyomány eredetét, kiindulópontját és nem csupán valamelyik láncszemét jelöli meg. Eszerint Pál közvetlenül Jézustól kapta volna az úrvacsorára vonatkozó hagyományt (így gondolják: Lietzmann: Komm 57. o.; Bousset: Komm 131. o.; Cullmann: Die Bedeutung 517. o.). A magyarizálók többsége azonban kétségbe vonja, hogy az Úr Jézus akár még földi életében, akár pedig a damaszkuszi találkozás alkalmával közölte volna Pállal ezt a több mondatos, és minden kétséget kizáróan múlhatatlanul fontos hagyományt. A közvetlen átvétel lehetőségének többek között az is ellene mond, hogy „Pál itt egy már formába öntött hagyományra nyúl vissza” (Schrage: Komm III. 29. o.). Lindemann mindehhez még hozzáteszi: „(A közvetlen átvételt) az is kétségessé teszi, hogy az idézett hagyományban Jézusról harmadik személyben esik szó” (Komm: 253.o.). De az ezen álláspontot képviselő magyarizálók nyelvtani érvekre is hivatkozhatnak. Az από prepozíció helyettesítheti a bir-

tokos esetet vonzó παρά prepozíciót, például ilyen fordulatokban: μαιθάνειν από – valakitől felvilágosítást kapni. (Gal 3,2; Kol 1,7. Vö. Bl-D 210§. 3*) Ezért mondhatja J. Jeremias: „Az από a hagyomány létrehozóját jelöli” (Die Abendmahls Worte 195. o.), és nyomában ugyanígy Kümmel (Anhang 185. o.), Ch. Wolff (Komm: 83. o.), Schrage (Komm: III. 30. o.) vagy Lindemann (Komm: 253. o.). Mások az úrvacsorai hagyomány eredetére vonatkozó páli kijelentés értelmét még azzal is árnyalják, hogy „a hagyományozás minden mozzanata mögött közvetlenül az Úr áll” (Culmann: Tradition 8kk o.; lásd még: Conzelmann: Komm 231. o.; Barrett: Komm 266. o.; Gerhardson: idézi Ch. Wolff: Komm 83. o., 96. jegyzet).

2. azon az éjszakán, amelyen kiszolgáltattottá lett: A παραδίδοναι igének megszokott magyar fordítása ezen a helyen: „elárultatott”. A görög szónak ez a jelentése azonban másodlagos. Az első jelentése: valakit vagy valamit átadni, kiszolgáltatni. Ebben az értelemben minduntalan felbukkan a passió-elbeszélésben, egyrészt mint ami a Jézus környezetére jellemző magatartást, másrészt pedig Isten Jézus szándékát idézi fel. Schrage véleménye megfontolandó: „A szó a jogi nyelvezet körébe tartozik, és leginkább a »kiszolgáltatni« értelemben ajánlatos fordítani, hiszen mondhatni, hogy Jézus egész szenvedésének egy rövid formulába sűrítésével van dolgunk, mindenesetre nem korlátozhatjuk jelentését valamiféle történeti utalásra, még kevésbé Júdás árulására. Ez még inkább így van, ha itt „passivum divinum”-mal, tehát Istent rejtő szenvedő igealak van dolgunk” (Komm III. 31k o.). Nem feledkezhetünk meg az úgynevezett „szenvédésjelentésekről” sem, amelyekben az evangéliumok a Jézusra váró sorsot szintén ennek a szenvedő formájával fogalmazzák meg (Mk 9,31 és párhuzamos részek; 10,33 és párhuzamos részek). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a görög igealak múlt idejű befejezetlen (imperpektum) jelentést hordoz, és ennek megfelelően tartósabb kiszolgáltottságra kell gondolnunk.

Szólnunk kell arról is, hogy a szóban forgó kijelentés az úrvacsora szereztesét Jézus elfogatásának éjszakájára időzíti, ha azt nem is említi, hogy ez páskavacsorán történt. Ebből magától értetődően következne az a feltételezés, hogy az úrvacsora szerzésének hagyománya palesztinai környezetben keletkezett, és magára Jézusra megy vissza. Mégis a vallástörténeti iskola hívei közül sokan az úrvacsorai szentség eredetét a hellenista vallásosság misztériumkultuszaira, az ezekben szokásos rituális étkezésekre, vagy a hellenista környezetben gyakori halottakról való megemlékezésekre vezetik vissza. Ez utóbbi alkalmak szintén közös étkezésekkel voltak egybekötve. A 19. század második felében megszorodtak azok a hangok, amelyek az úrvacsorát a pogány áldozati étkezésekből, az istenség elfogyasztásából ere-

* A tanulmány első részét lásd: *Lelkipásztor* 2004/6. 202–206. o.

deztették (lásd: O. Pfleiderer – Kümmel: Das NT 265. o.; A. Eichorn – Kümmel: Das NT 319k o.; W. Heitmüller – Kümmel: Das NT 322. o.). 19. századi elődeit követi a 20. században az úrvacsora megítélésében Bultmann, aki ezt a szentséget mint a megváltó istenséggel való egyesülés alkalmát a hellenisztikus keresztény gyülekezet gyakorlatára vezeti vissza. Szerinte a kenyérnek az ApCsel 2,46-ban említett „naponkénti megtörése” csupán az eszkatologikus reménységet ébren tartó közös étkezési alkalom volt (Theol. 146kk o.). Tanítványa, Conzelmann az ő nyomdokain haladva jegyzi meg: „Valóban nehéz azt feltételezni, hogy a szakramentális gondolkodás már az ősgyülekezetben oly mértékben kifejlődött, mint az a rendelkezésünkre álló híradásokban előtünk áll” (Komm: 237. o.). Még tovább megy Herbert Braun: „Az utolsó vacsora a hellenisztikus gyülekezetekben gyakorolt úrvacsora visszavetítése lehet Jézus utolsó napjaiba” (Jesus 50. o.). Az úrvacsora eredetének ez a felfogása jó adag *elfogultságról* tanúskodik. Nem számol azzal, hogy az úrvacsorai hagyomány a szerzés alkalmát egyöntetűen Jézus és tanítványai utolsó együtt-létére időzíti. A legrégebb hagyományanyagot éppen Pál közvetíti, mégpedig alig húsz évvel az utolsó vacsora után, amikor a résztvevők közül bizonyára „még sokan élnek” (1Kor 15,6). Továbbá J. Jeremias a szereztetési igékből olyan szemitizmusokat mutat ki, amelyek a keletkezésük helyét palesztinai környezetbe utalják. *A legdőntőbb azonban az, hogy „az utolsó vacsorán történtek csak akkor érthetők, ha azokat Jézus keresztrejlesztésével összefüggésben vizsgáljuk”* (Barrett: Komm. 266. o.). Minden mozzanata, például a megtört kenyér és a kehelybe kiöntött bor kiemelése és erőszakos halálra utaló, egymástól elkülönített említése erről beszél. Ha pedig mindez Jézus utalásaiban már a vacsorán előrevetíti árnyékát, Jézus bizonyára sejtette, hogy mi vár rá, és ezért nem történetietlen feltételezni azt, hogy maga Jézus kötötte össze az úrvacsora jelentését halálának értelmével, és ennek megfelelően az nem tekinthető utólagos belemagyarázásnak. Éppen Jézus halálában keresik az úrvacsora értelmét azok, akik párhuzamot tételeznek fel a halottakról való rendszeres megemlékezés és az úrvacsora gyakorlata között. Lietzmann pártfogója például ezt az elképzelést kommentálja első kiadásában (An die Korinther I.1 132. o.). Az emlékezés hangsúlyozása a szereztetési igék páli változatában mintha erre utalna. Az „emlékezés” mibenlétére azonban majd a hagyománynak ezt érintő pontján térünk rá.

3. *vette a kenyeret (...) megtörte:* „A kenyér megtörése mindekelőtt a zsidó étkezés megkezdésének pontosan körülírt szertartása.” A házigazda ilyenkor felegyenesedett, kezébe vett egy lapos, kerek fehér lepényt, és áldást mondott felette, legtöbbször ezekkel a szavakkal: „Magasztaltassál, Urunk Istenünk, a világ királya, aki megcselekszed, hogy a föld kenyeret teremjen.” Az asztal körül ülők vagy fekvők az áldást „ámen”-nel erősítették meg. A házigazda ezután mindenkinek tört egy falatot, és eljuttatta az illetőhöz, majd az étkezés megkezdését azzal jelezte, hogy maga is tört a kenyérből, és enni kezdett belőle. Az evangéliumi történet Jézust is nem egyszer házigazdaként mutatja be, aki a kenyér megtörésével jelt ad az evés megkezdésére (lásd: Lk 24,30). Schermann szerint a kenyér megtörésének ez a sajátos szokása ismeretlen volt a nem zsidók között (vö. J. Wanke: EWNT II. 730kk). A „kenyér megtörése” az úrvacsora alkalmával tehát szintén a szereztetési hagyomány palesztinai keletkezése mellett szól.

4. *Ez az én testem, amely érettetek van:* Jézusnak ezek az úrvacsora kenyerét értelmező szavai soha nem nyugvó vitát váltot-

tak ki az Újszövetség magyarázóiból, valamint az egyház tanításiért felelős teológusokból. Éppen ezért nehéz elfogulatlanul, felekezeti előítélet nélkül a szereztetési igék eredeti jelentését kutatni. Ismeretes, hogy a reformáció lutheri és zwingliánus szárnyának egyesítése érdekében 1529-ben megrendezett marburgi kollokviumon a két reformátor éppen a szereztetési igék eltérő értelmezése miatt különbözött össze. Az úgynevezett tizenöt marburgi cikkely közül csak az úrvacsora kérdésével foglalkozó tizenötödikben hiányzott az egyetértés (lásd K. Heussi: Kompendium 78. §. n. és o.). Zwingli szerint az úrvacsora kenyere és bora csupán „jelképezik” Krisztus testét és véré, Luther viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a szavak egyszerű és elsődleges értelmét megőrizzék, és vallják Krisztus testének és vérének „reális jelenlétét az úrvacsora jegyeiben” (vö. Hägglund: Geschichte der Theol. 188. o.). Kálvin kissé árnyaltabban ugyan, de Zwingli nyomán halad, amikor az úrvacsora jegyeit értelmező szavakat kifejti: „A kenyeret Krisztus a maga testének nevezi. Csak valami visszás előítélet tagadhatja, hogy itt képes beszédről van szó. (...) Én határozottan állítom, hogy szentségi kifejezésmóddal van dolgunk: az Úr átviszi a jelle magának a dolognak a nevét. (...) A külső jel több holmi képnél. Az szimbólum, amelyben magát a dolgot nyújtják nekünk” (Komm: 158. o.). A vita a szereztetési igék felől mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. Vanak, akik a mondatok szerkezetének elemzésével érvelnek. A 20. század első felében többen is képviselték azt az álláspontot, hogy Krisztus értelmező szavaiban az alany és állítmány megszokott rendjét tulajdonképpen fel kell cserélni. Vagyis az „én testem”, illetve az „én vérem” mondatrészek adják az alanyt, míg az „ez” mutatószó, amellyel e változat szerint Jézus önmagára mutat, a létigével együtt képviseli az állítmányt. A szavak értelme így alakulna: az igazi evés és ivás az én testem és vérem, azaz az én személyem. (Közlebbi adatok in: J. Jeremias: Abendmahlswoorte 211. o. 5. jegyzet.) Tetszetős elképzelés, de szórendi okoknál fogva – a természetes sorrend: alany, majd az állítmány és állítmánykiegészítő – az arám eredetire hivatkozó J. Jeremias-szal együtt (i. m. 211. o.) a legtöbb modern kutató elutasítja. De nem könnyíti meg Jézus eredeti szándékának megfejtését az értelmező szavak jelentéstani vizsgálata sem. A leginkább vitatott szó az εστιν létige, pedig az úrvacsora elemeit értelmező kijelentés megértése elsősorban azon múlik, hogy ennek a szónak a jelentését helyesen ragadjuk-e meg. Luther is azzal érvelt Krisztus testének és vérének valóságos jelenléte mellett az úrvacsora jegyeiben, hogy az εστιν ezt kétségtelenné teszi, hiszen a jelölő és jelölt dolog *azonosságát* (van!) húzza alá. Az εστιν viszont kifejezheti két dolog egymásnak való *megfelelését* is, és így az „ezt vagy azt jelenti” értelmezést is lehetővé teszi. Pál is él az ilyesfajta azonosítással, amikor 1Kor 10,4-ben ezt írja: „A szikla pedig a Krisztus volt.” De Gal 4,24-ben is ilyen módon állítja párhuzamba a Sinai hegyet és Hágár ősanját. Lényegében így értelmezi J. Jeremias is a létigét, amikor a szereztetési igéket Jézus „kettős példázatai” közé sorolja (i. m. 215. o.). Őt követi Lindemann is 2000-ben megjelent kommentárjában, ahol erről a következőt írja: „Az idézett hagyomány a szétoztott kenyeret utalásnak érti Jézus halálában beteljesített önátadására” (Komm: 254. o.) Azonban több kortárs írásmagyarázó is kevésnek találja a létigének ezt a pusztán ráutaló értelmét, és Käsemann véleménye felé hajlik, aki szerint az εστιν jelentése ebben az esetben: „egy ténnyel vagy személyt egy másik tény vagy személy reprezentál (képviselel).” Majd a továbbiakban ezt írja: „A »reálprezencia« kifejezés, még ha sok mindent fel is lehet hozni ellene, a legtalálhatóbb arra a tényállásra,

amelyre Pál gondol” (Exegetische Versuche I. 28. o.). Valami hasonlót állítanak Orr és Walther társszerzők is: „A kenyér már nem pusztán kenyér, hanem bizonyos értelemben Krisztus jelenléte és aktuális teste” (I Corinthians: 271. o.). Lényegében Schrage is ebben az irányban keresi a megoldást (Komm III. 36. o.). Végeredményben a Jézus által igénybevett szerzetetési szavak értelme nem a szótári jelentésen múlik, hanem azon az összefüggésen, amelyben Pál idézi őket. Számításba kell vennünk azt is, amit 1Kor 10,14kk-ben az úrvacsoráról már elmondott. De ez hadd érvényesüljön a levélrészlet tartalmi kibontásánál! A τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ἡμῶν mondatrész kiegészítést kíván, mert az olvasó szeretné tudni, hogy mi történik a „testtel értünk”. Későbbi szövegváltozatok be is toldják a „megtörött” (-² C³ stb.), a „szétmorzsolódott” (D*) vagy „adatott” (co = kopt fordítások) szavakat. Nem lehet kétséges, hogy ezeket a betoldásokat a kényszerhelyzet szülte, és ezért a Nestle-Aland 27. kiadása egyiket sem hozza a főszövegben. Mivel a „testet” értelmező „értettünk” állítmány nélkül mégis sután hangzik, kénytelenek vagyunk a „van” létigét alkalmazni.

5. *emlékeztetésemre*: A szerzetetési igéknek ezt a rendelkezését csak a páli és lukácsi változat hozza. Ez utóbbi is csak a kenyérhez fűződő szavakhoz kapcsolva. Ezen a ponton is meg kell fontolnunk, hogy vajon nem kell-e elszakadnunk a megszokott fordítástól: „az én emlékezetemre”. Az ἀνάμνησις olyan képzővel (-σις) képzett szó a görög nyelvben, amellyel a cselekvésnek nemcsak visszaható, hanem valamire ható értelmet is adhatnak (például: ἀνάστασις = feltámasztás, de feltámasztás is). A szó első jelentésére hivatkozva tekintni az úrvacsorát emlékezés alkalmának a reformáció zwingliánus ága (lásd Hägglund: Geschichte der Theol. 200. o.). Hasonló értelmet tulajdonítanak a felszólításnak a vallástörténeti iskolának azok a hívei, akik az úrvacsora eredetét a halottakról való rendszeresen megrendezett emlékvacsora antik szokásában vélik felfedezni. (Mint többek között például Lietzmann is kommentárjának 132. oldalán. Részletesebben a feltételezés kritikájával együtt lásd: J. Jeremias: Die Abendmahls-worte 230kk o. Álláspontját vitatja Conzelmann: Komm. 234. o. 65. jegyzet.) Ám ha már mindenképpen megemlékezésre való felszólítást hallunk ki a szerzetetési igének a szóban forgó mondatból, akkor annak a sajátos ünnepi alkalomnak jellegéből kell kiindulnunk, amelybe az első három evangélium az utolsó vacsorát helyezi. A páskavacsorán ugyanis a zsidóság régtől fogva az Egyiptomból történt szabadulásra emlékezett (vö. BHH. III. 1396k kol.; J. Jeremias: Die Abendmahls-worte 50k o.), sőt mi több, meg is jelenítette: „Minden generációnak kötelessége, hogy az ember úgy tekintsen önmagára, mintha Egyiptomból vonult volna ki” (Bill IV. 68. 5a.). A széderestén ezért kellett a családfőnek fia felszólítására felidéznie a kivonulás legfontosabb eseményeit. Bizonyára a páskavacsorának erre a sajátosságára hivatkoznak azok a magyarázók, akik a megemlékezést Jézusról a gyülekezet Urának a visszaemlékezésen túlmenő „megjelenítésének” tekintik. (Schrage: Komm III. 43. o.; Lindemann: Komm 254. o.) Mivel azonban a szerzetetési igék liturgikus hagyományt őriznek, az átható értelmű „emlékeztetés” jelentést kell előnyben részesítenünk, hiszen gyakran szerepel a szó ilyen értelemben az Ószövetségben, főként az istentiszteleti étellel összefüggő részekben, amikor a *gyülekezet, esetleg annak egy-egy tagja Istent emlékezteti imádságában* ígéreteire vagy kegyelmére (3Móz 24,7; 4Móz 10,10; Zsolt 8,5; 115,12; 136,23; Ézs 62,6). De az újszövetségi gyülekezet is ezt teszi istentiszteleti imádságaiban

(ApCsel 10,4.31). Mégis Isten emlékeztetése mindenekelőtt a zsidó páskaliturgiában lett hangsúlyosabb. A vacsora elfogyasztása után mondott imádság harmadik áldásmondásában hangzik el a kérés Isten felé, hogy „tekintszen népe helyzetére, és emlékezzék meg atyáikról, és a Messiásról, és a Dávid Fiáról, az ő szolgájáról (...) népéről stb.” (Idézi: J. Jeremias in: Die Abendmahls-worte 243. o.) De a 2. század elejéről származó *Didakhéből* (A tizenkét apostol tanítása) tudjuk, hogy Isten emlékeztetése az őskereszténység úrvacsorai imádságának hasonlóképpen alkotóelemévé lett: „Emlékezzél meg, Uram, a te egyházadról, hogy megszabadítsd minden gonosztól (...) és gyűjtsd össze azt a világ négy tájkáról (...) a te országodba” (X. 5.). A szerzetetési igék lukácsi változatával kapcsolatban, amelyben a kenyér megtörését elrendelő igében szintén megtalálható az emlékezés mozzanata, írja Pröhle Károly: „Az úrvacsorázó gyülekezet Jézus halálára és az újszövetség véreire emlékezteti könyörgésében Istent, hogy teljesítse ígéretét, és tegye teljessé a világ megváltását” (Lukács komm: 325. o.). A szó utóbbi értelmezése szerint tehát a gyülekezet nem magát emlékezteti Urára, hanem Urát *emlékezteti magára, az ő népére*, amely Isten szabadító közbelépésére szorul.

6. *Ez a pohár az új szövetség az én véremlében*: Pálnál – és Lukácsnál – a kenyér megtörésére és a pohár átnyújtására vonatkozó szerzetetési igék – ellentétben a márki és mátéi változattal – nem teljesen párhuzamosak. A Pál által idézett változatban *nincs szó a pohár tartalmáról*, mintha az apostol valamilyen okból kerülni akarná a bor „elemének” Jézus vérével történő összekapcsolását. Természetesen a pohárban, illetve kehelyben a páskarendtartásnak megfelelően – harmadik kehely, lásd Bill IV. 1. 72. – bor volt, mégpedig 1/4 bor és 3/4 víz keverési arányban, és a korinthusi gyülekezet tagjai is bort ihattak – valószínűleg szintén vegyített formában – a „pohárból” úrvacsorai alkalmakon. Sok magyarázó Pál tartózkodóbb fogalmazásából messzemenő következtetéseket von le. Conzelmann például azt állítja, hogy „(a szerzetetési igéknek párhuzamosan fogalmazott két tagjában) nem a kenyér és a bor felel meg egymásnak, hanem a kenyér és a pohár. A magyarázó igék tehát nem a felkínált elemekhez, hanem magához a kiosztás aktusához kapcsolódnak” (Komm: 234. o.). Hasonlóképpen foglal állást Lampe is: „(Az apostol által idézett szerzetetési formula) nem feltételezi az Úrnak az (úrvacsora) elemeiben létrejövő szentségi jelenlétét.” (Der Kor. Herrenmahl 207. o. Az idevágó további irodalmat lásd: Schrage: Komm 37. o. 498. és 499. megjegyzéseiben!) Nehéz azonban belátni, hogy a pohár és annak tartalma miként is lehetne ilyen módon elvonatkoztatható egymástól. A pohár nyilvánvalóan nem üres, és Pál szerint az a bor, amelyet tartalmaz, 1Kor 10,16 értelmében minden kétséget kizáróan Jézus kiontott vérével teremt közösséget. Ha ebben az esetben a bor a szerzetetési ige márki változatával szemben nem kerül előtérbe, akkor ennek oka csak az lehet, hogy az úrvacsora elemének mibenléte helyett a hangsúly annak *jelentőségére*, azaz *Jézus erőszakos halálában* új szövetséget létesítő szerepére kerül (lásd még H. Hegermann EWNT I. 722. kol.).

7. *mindannyiszor, amikor*: Wolff szerint ebből a fogalmazásból, pontosabban a ὁσάκις használatából egyesek arra következtettek, hogy a gyülekezetek az úrvacsorát olykor, amikor nem tudtak borhoz hozzájutni, csak kenyérrel ülték meg (Komm: 91. o.). Ezt az olvasatot erőltetettnek kell tekintenünk, hiszen a szóban forgó határozószó a következő mondatban is szerepet kap, ahol a jelentése vitán felül „minden esetben, amikor”. Különbösen is, az egész szakaszban mindenütt együtt van szó evésről és ivásról.

A levélrészlet kibontása

(23–24) Pál azért, hogy a szeretetvendégségen keletkezett áldatlan helyzetet orvosolja, nem elégszik meg feddéssel és utasításokkal, hanem szokása szerint az alapokból, pontosabban abból, ami Jézus Krisztussal történt, az ő *megváltó művéből kiindulva fejtí ki a következményeket* az adott helyzetet illetően (például: 1Kor 1–2; 1Kor 15; Fil 2; Róm 5–6; Kol 2 stb.). *Felidézi az úrvacsora Jézus által történt szereztesének körülményeit.* Ez magától értetődően adódik abból a gyakorlatból, amely Korinthusban is összekapcsolta a szeretetvendégséget úrvacsoravétellel. Pál a visszasságokat nem a gyülekezetben kialakult rend felforgatásával akarja megszüntetni. Nem különíti el úgy, ahogy ez a márki hagyományban tükröződik, ahol az úrvacsorai rész a közös étkezést követi, de nem teszi külön alkalommá sem a szeretetvendégséget és az úrvacsoravételt, amint erről Jusztinusz mártír tudósít a Kr. u. 2. század közepén (Apol. I. 67,3–7; idézi: J. Jeremias: Abendmahls-worte 109. 3. jegyzet; Goppelt: Die apostolische Zeit 145. o.). Sőt az elkülönítés helyett inkább szoros összefüggést teremt közöttük, amiképpen a hitet és a gyülekezet életét más esetben is csak ilyen eltérhetetlen egységben tudja vizsgálat tárgyává tenni. Ami pedig a megítélés és a rendeződés módját illeti, eljárása teljesen egyértelmű. Nem az úrvacsorát igazítja a szeretetvendégség értelméhez és gyakorlatához, hanem *a szeretetvendégséget az úrvacsorában kapott ajándékhoz.* Ennek kell meghatároznia – és nem a társas összejöveteleknek – mindazt, ami a szeretetlakomára egybegyűltek körében történik.

Pál az úrvacsora jelentőségét pedig *az eredete felől világítja meg,* és hogy ezt megtehesse, az őskereszténységben élő szájhagyománynak az úrvacsora szereztesének emlékét őrző részletét idézi fel. Ezt a hagyományt *az Úrtól vette át.* Ez a hagyomány tehát magának Jézusnak szava it és szándékát őrzi nemzedékről nemzedékre ezzel a különös ünnepi étkezéssel, az úrvacsorával kapcsolatban. Az ősgyülekezet a szereztes eseményeit és körülményeit hagyományegységgé kovácsolta és továbbadta, többek között Pálnak is. Ő viszont, aki a szolgálata révén Korinthusban létrejött gyülekezetben a közösségi élet más elemeivel együtt az úrvacsorai alkalmakat is rendszeresítette, a szereztes hagyományt *nekik is átadta.* Eszerint a gyülekezet számára nem új, amit felidéz. Mégis eszükbe kell juttatnia, mert az úrvacsorában felkínált javak még nem hatották át kellőképpen az életüket.

Az apostol mindent egybevetve alkalmasnak találja az úrvacsorai hagyományt arra, hogy általa Jézus eredeti szándéka érvényesüljön a korinthusi gyülekezet összejövetelein kialakult fonák helyzetben. Nem tekinthető megalapozottnak Herbert Braunnak az az állítása, hogy „az utolsó vacsora a hellénista pogány eredetű keresztény gyülekezetekben gyakorolt úrvacsora visszavetítése Jézus utolsó napjaiba” (Jesus 50. o.). A helyzet éppen fordított: *az azon az éjszakán szerzett úrvacsorát, amelyen az Úr Jé-*

zus az embereknek kiszolgáltatótá lett, vetíti arra a gyülekezeti alkalomra, amelyet a pogány, hellenista környezet még megmaradt befolyása torzított el. Alig hihető, hogy a korinthusi gyülekezet alapításakor, két évtizeddel Jézus tanítványaival elköltött utolsó vacsorája után, amikor még többen élnek a szemtanúk közül (1Kor 15,6), olyan mértékben átírhatók lettek volna a Jézussal kapcsolatban történetek, mint ahogy azt Braun és mások feltételezik. De az úrvacsorai hagyomány megbízhatósága mellett szól az a körülmény is, hogy az Újszövetségben található négy elbeszélés – Máténál, Márknál, Lukácsnál és Pálnál az első Korinthusi levélben – az úrvacsora szerzéséről, ha néhány lényegtelen ponton el is térnek egymástól, abban mindenestre egyetértenek, hogy Jézus még földi életében, közvetlenül halála előtt rendelte el az úrvacsorát, és ő adta meg annak értelmét.

Az viszont tagadhatatlan, hogy a közös úrvacsorai hagyományt az apostol a hangsúlyok alig észrevehető megváltoztatásával *a Korinthusban előállott helyzetre alkalmazta.* Leveleinek tanúsága szerint ezzel a megszilárdult hagyományt a feladathoz igazító módszerrel más alkalommal is él. Elég, ha a Galata-levelelől az apostoli zsinat történetét (2,1–10), vagy a Filippi-levelelben idézett himnusz (2,6–11) vesszük figyelembe. Most pedig az úrvacsora szereztesének hagyományát idézi úgy fel, hogy a figyelem mindenekelőtt *Jézus halálára és halála váltságot szerző erejére terelődjék.* Nyilván Jézus történetének ezt az eseményét tekinti olyannak, amelynek ismerete egyszerre kínálja a baj felismerését és felszámolását.

Az a közös étkezés, amelynek során Jézus az úrvacsorát az övéinek elrendelte, az e tekintetben egységes hagyomány szerint valóban vacsora, sőt meglehetősen késői vacsora volt, hiszen *éjszaka* játszódtott le. Pál nem említi, hogy ez különleges, ünnepi alkalom, Izrael népének Egyiptomból történt szabadulására emlékező összejövétel, a páskabarány elfogyasztásának alkalma volna. A hallgatás erről a körülményről nem feltétlenül jelenti a róla szóló hagyomány helyreigazítását, hiszen még az itt, a levélben idézett változaton is átszűrődnek az eredeti helyzet egyes vonásai. Az asztalra kerülő *kenyér,* a felette elmondott *hálaadó imádság,* a *kenyér megtörése,* a vízzel kevert *bor,* az asztalon álló *poharakban* mind megtalálható volt a páskaünnepi teríték kellékei között, s mind jelentőséggel bírt a páskarendtartásban. Bizonyára zsidó múlttal nem rendelkező emberek számára – és a korinthusi gyülekezet tagjai többnyire ilyenek voltak – a páskaünnep elemei nem voltak elevenek, de hozzátelhetjük, ismeretük nem is volt feltétlenül szükséges. *Az úrvacsora mibenléte* ugyanis nem a páska gondolatvilága, hanem *egyedül Jézus keresztihalála felől közelíthető meg.*

Ahogy az úrvacsora szereztesét az evangéliumok Jézus és tanítványai utolsó együtt töltött estéjére időzítik, úgy a Pál által idézett hagyomány szerint is Jézus halála napját megelőző *éjszakán* történt. Most mégsem a bekövetkező halálhoz rögzül az időpont, hanem a Jézus hely-

zetében történt baljós változáshoz: ez az az éjszaka, amelyen Jézus kiszolgáltatottá lett. Halála éppen ennek a kiszolgáltatottságnak lett a végső következménye. Nem volt már többé kiút, menedék számára, nem volt már senki, aki széttépné az ellene szőtt hálót. Az a görög szó, amely az eredeti szövegben ezt kifejezi (παρεδίδετο), Júdás árulására (Mk 14,10.42.44 és párhuzamos részek) is célozhat, neve azonban nem hangzik el, noha elhallgatására Pálnak különösebb oka nincsen (Lásd: Wolff: Komm 84. o.). Ha pedig azt kívánná közölni, hogy a sorsdöntő órákban cserben hagyták az övét, akkor erre is lett volna mód. A leginkább feltételezhető azonban, hogy ebben az esetben is úgynevezett „divinum passivum”-ról, tehát Isten cselekvését rejtő kifejezésről van szó (így gondolja többek között Barrett Róm 4,25 és 8,32 versekre hivatkozva, Komm: 266. o.; de Wolff, Komm: 84. o.; és Schrage is, Komm: 31. o.). Isten volt ugyanis az, aki kiszolgáltatatta Jézust, levette a kezét róla, és emberek kezére adta. Másfelől viszont az is áll, hogy Jézus ezt a kiszolgáltatottságot önként és engedelmesen vállalta (Mk 14,36 és párhuzamos részek). Ennek megfelelően mindaz, ami ettől fogva Jézussal történt azon az éjszakán és az azt követő napon, jellemző az emberi nemre, szépités nélküli hű arckép minden ember természetéről, elsősorban keményszívűségéről Isten iránt, hiszen akivel így bántak, őt képviselte. Egyúttal az a végkifejlet, ami azon az éjszakán vette kezdetét, Isten békés szándékáról tanúskodik (vö. 2Kor 5,18kk; Róm 5,8kk), minthogy a következmények arra hárultak, aki egészen az Isten oldalán állt, és aki az összeütközésben teljesen végtelen volt (vö. 2Kor 5,21; Gal 3,13). Lindemann lehetségesnek tartja, hogy a páli fogalmazáson átszűrődik a prófécia Ézsaiás 53. fejezetéből Isten szenvedő szolgájáról, akit a Septuaginta görög szövege szerint szintén „az Úr adott át a mi bűneinknek” (53,6). Viszont minden kétséget kizáróan már a szerzetési igék időpontjának meghatározásában is a kereszti igéje szövege szól meg úgy, ahogy az apostol már a levelének elején kifejti (1,18–25).

Zsidó szokás szerint a házigazdára várt az étkezés lebonyolítása. Mivel máskor is így történt (Lk 9,16; 24,30), az utolsó vacsorán is mint házigazda, Jézus szabta meg az együttlet menetét. Másképpen: az ő vacsorája volt (lásd 1Kor 11,20). A közös étkezés első mozzanatát a lepény formájú kenyér széttörése és az egyes darabokból a jelenlevők részesítése jelentette, amit megtenni szintén a vendéglátó előjoga volt. Ezért ezen a nevezetes éjszakán az Úr Jézus is vette a kenyeret, és miután hálát adott magasztalva Istent a föld termő erejéért, megtörte, és szétosztotta tanítványai között. (Lásd a 3. szövegértelmező jegyzetet.) Amikor a hagyomány, vagy talán maga az apostol az úrvacsora szerzőjét az Úr Jézusnak nevezi, egy lélegzetre jelöli meg a halála előtt álló és halálra kész Mestert, de ugyanakkor a feltámadottat és élő is, akit az egyház és minden egyes gyülekezet jelenlévő és eljövendő Urának tekint és nevez. Ennek megfelelően azért minden úrvacsorának Korinthusban vagy bárhol másutt és bármely időben

ugyanaz a gazdája, mint az utolsó vacsorának egykor a jeruzsálemi „felházban” (Mk 14,15). Erről tanúskodik az úrvacsorai istentiszteleti rendben minden bizonnyal kezdetől fogva meglévő és arám nyelven elhangzó, kétféleképpen értelmezhető kiáltás: „maran atha” („az Úr jelen van!” – *Didakhé* 10,6) vagy „marana tha” („Urunk, jöjj!” – a fontosabb szövegvariánsok valószínűleg így hozzák 1Kor 16, 22-ben, s így található görögre fordítva Jel 22,20-ben. Vö. ThW IV. 470kk o.; EWNT II. 947kk o.). Az úrvacsora résztvevőjének ezért nem elég csupán visszaemlékeznie annak szerzőjére, hanem rá kell eszmélnie, hogy minden esetben magának az élő Úrnak vendége.

Bár Jézus nem először látta el a házigazda tisztét az övéi körében, azon az utolsó éjszakán elköltött vacsorának szavaival különös jelentőséget tulajdonított. Így szólt kezében a megtört kenyérről: *Ez az én testem, amely értetek van.* Az Úr Jézus akkor elhangzott szavait minden bizonnyal eredeti formájában, egyes szám első személyben elevenítették fel az úrvacsorai alkalmakon, mint ahogy arra a Pál által idézett hagyományból is következtethetünk. Így vonatkozhat az úrvacsorán megtört kenyérről mindaz, amit egykor a kezében levő kenyérről mondott. Az ő szavai ruházzák fel a fatatnyi kenyeret azzal a jelentéssel és jelentőséggel, ami Istennel való viszonyunkat meghatározó szentséggé teszi. Az Augustinus egyházatyának tulajdonított mondás szerint: „Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum.” (Az ige az elemhez járul, és akkor szentséggé lesz. Lásd Hägglund: *Geschichte der Theol.* 187. o.)

Jézus ünnepélyes kijelentése a kezében levő, megtört és kiosztott kenyeret azonosítja az ő halálra szánt testével, a görög szövegben az ő σωμα-jával, vagyis egész lényével, földi megjelenésével (lásd E. Schweizer: ThW VII. 1024kk o. és EWNT III. 773kk o.). A megtört és átnyújtott kenyér és majd a pohárból szétosztott bor beszédesen jelzi, hogy Jézusra nem közönséges, hanem erőszakos halálnem vár, amikor is a bántalmazás következtében a vér elválik a testtől. Halálának ez a módja teszi nyilvánvalóvá, hogy kiszolgáltatottsága milyen mélységekbe vezet. Bár eszerint halála súlyos váddal illeti az embert istentelensége miatt, minthogy azzal bánt így, aki Istenhez tartozott, mégsem az ember ellen szól, hanem érte, a javára történik. Helyettesítő halál, mint Isten titokzatos szenvedő szolgájáé Ézsaiás prófétánál, aki „a mi vétkeink miatt kapott sebeket, bűneink miatt törték össze, ő bűnhődött, hogy nekünk békességünk legyen, az ő sebei árán gyógyultunk meg” (53,5 – lásd még: Mk 14,24-ben: „sokakért”). *Megváltó halál az övé*, mert magára vette a bűn terhét, amit az ember érdemelt.

Az úrvacsora kenyerének rendeltetését megvilágító jézusi szavakat – és majd látni fogjuk, hogy ugyanez történik majd a borral kapcsolatban is – követi a Pál által idézett és a Lukácsnál található (22,19) hagyomány szerint a cselekmény megismétlését meghagyó parancs: *Ezt cselekedjétek az én emlékeztetésemre!* Az a görög ige, amely a felszólítást tartalmazza, folyamatos jelen időben (pra-

esens imperfectum) áll, és ezért az úrvacsorai alkalmat Jézus szándéka szerint és az ő megbízásából nemcsak megismételni, hanem *ismételten megismételni*, tehát gyakorolni kell. Míg a keresztség egyszeri, életre szóló esemény, az úrvacsorára újra meg újra rá van utalva az ember.

Az úrvacsora rendszeres megtartására Jézus szavai szerint azért van szükség, hogy ezáltal ismételten emlékeztessük őt mindarra, amit ő tett értünk. A 5. szövegértelmező jegyzetben már volt szó arról, hogy az eredeti szövegben található ἀνάμνησις szó „megemlékezést” is jelenthet, s ha ilyen értelemben vesszük, akkor az úrvacsora által őt emlékezetbe kell idézni, halálát meg kell jeleníteni. Mégis az elsőként említett változatot kell előnyben részesítenünk, mert ebben a kérdésben a *Didakhé*-ben található úrvacsorai imádság mint a szóban forgó kifejezésnek rendelkezésünkre álló legkorábbi értelmezése tekinthető perdöntőnek, ahol is a gyülekezet ószövetségi fordulattal arra kéri az Urat, hogy emlékezzék meg az ő népéről, szabadítsa meg a gonosztól és gyűjtse őket össze Isten országába. Erre az emlékeztetésre okvetlenül szükség van, nem mintha az Úr feledékeny lenne, hanem mert népe ismételten kegyelemre szorul, s hogy ezt elnyerje, *hivatkozási alapot keres magának az ő halálában*.

(25) *Vacsora után* került sor az úrvacsorai bor szétosztásának elrendelésére. Abban a kérdésben, hogy a kenyér megtörése és az „áldás poharának” (vö. 1Kor 10,16) körbeadása a vacsora étkezési részét követte-e (lásd: Mk és Mt), vagy pedig keretezte (Lk és Pál), az Újszövetségben található négyféle szereztetési hagyomány nem egységes. A legtöbb magyarázó amellett van, hogy Korinthusban a szeretetvendégség a kenyér megtörésével kezdődött, s a közös étkezés végén következett az úrvacsora borának kiosztása.

Ez a vacsorát követő esemény sok tekintetben párhuzamos a kenyér megtörésével. Az Úr Jézus még azon az éjszakán, ugyanazon az együttléten, *hasonlóan* az előbbi cselekményhez, mint házigazda a vacsora kellékeitől elkülönítve *vette a poharat is*, és szavaival rendkívüli jelentéssel és jelentőséggel ruházta fel a benne levő bort. Mert *ezt mondta: Ez a pohár az új szövetség az én véremben*. Ebben a pohárra vonatkozó jézusi kijelentésben fogalmazódik meg az úrvacsora örömmüzenete és ajándéka, ami azonban mégsem csupán a pohár tartalmában rejlik, hanem a megtört kenyérben is, mert így a kettő együtt jeleníti meg a kiszolgáltatottá lett Jézus erőszakos halálát (lásd Schrage: Komm III. 38. o.). Pál számára szembeűnően fontos mozzanat az úrvacsorában, hogy az szorosban kapcsolódik ehhez a valóban megesett véres eseményhez. Váratlanul viszont ennek a justizmordnak, egy ártatlan embert sújtó igazságtalan ítéletnek a következménye. Mert lehetne súlyos ítélet a korabeli hatalmasok, vagy éppen a gyáva és ingatag közvélemény felett, lehetne szégyenfelt az emberiség nem éppen makulátlan múltján, mégis valami rendkívüli jó származott belőle: *új alapokra helyezte Isten és ember kapcsolatát*.

A szereztetési igék szerint ugyanis az úrvacsora ajándéka *az új szövetség*, amelynek *biztosítéka* Jézus halálában és annak módjában van. Merthogy a tét a bűnös ember bizalma Isten iránt. Bár Jézus kereszthalálába sokféle indíték, politikai, tömeglélektani vagy más szempont is belejátszhatott, a végkifejlethez lényegében mégis Isten ügyének Jézus által vállalt megalkuvás nélküli képviselése vezetett. Mert Jézus halálának tulajdonképpeni magyarázata *az ő működésében* rejlik. Oka pedig Isten szeretetében van, aki nem felrója az embernek Jézus halálát, hanem beszámítja. A szereztetési igék szavaival: szövetségbe vonja az arra méltatlant (lásd még: 2Kor 3,6.14; Gal 3,17; 4,24).

Szövetség ez annyiban, hogy két félnek egymásra hangozt tartós kapcsolatáról van szó, más újszövetségi képpel: az Atya és gyermekei viszonyáról (lásd még: Gal 4,5k; Róm 8,16.21). Mégsem egyenlő felek társulnak benne. A görög szó, amelyet magyarra „szövetség” formában fordítunk, valójában διαθήκη, ami elsősorban rendelkezést, adott esetben végrendekezést (például: Gal 3,15) jelent (J. Behm: ThW II. 127kk o.; H. Hegermenn: EWNT I. 718kk o.). Ez az értelme az „ószövetségnek”, tehát a Sínai hegyen kötött szövetségnek is, ahol Isten választott népének életrendjét fektette le. Ha pedig az úrvacsora jegyei az „új szövetségben” szilárdítanak meg, akkor ez a szövetség szintén Isten népének, méghozzá *új, minden népből kihívott gyülekezetének életrendjét határozza meg*, de új alapokra, Istennek Jézus Krisztus kereszthalálában kifejezett akaratára fektetve.

Az új szövetségnek az ígérete már Jeremiás prófétánál elhangzik. Ennek lényege a prófécia szerint az lesz, hogy Isten az ő törvényét népének bensejébe helyezi, szívébe írja (31,33). Míg egyesek, például Schrage (Komm: III. 39. o.) nem tartják vitán felül állónak, hogy a jeremiási prófécia hatott a szereztetési igének erre a fordulatra, mondván, hogy ebben a próféciaiban nincs utalás a vére, velük szemben mások viszont valószínűnek vélik az összececsengést (vö. Lindemann: Komm 255. o.). Annál is inkább ehhez az utóbbi állásponthoz kell csatlakoznunk, mert a Jeremiásnál megfogalmazott isteni ígélet beteljesedésének az ad nyomatékot, hogy azoknak, akikkel Isten szövetséget fog kötni, meg fogja bocsátani bűneit (Jer 31,34).

Ebben az összefüggésben pedig már érthetővé válik *az új szövetség és Jézus vérének társítása*. Az Ószövetségben ugyanis mind a szövetséget (1Móz 15,7kk; 2Móz 24,8), mind pedig a bűnök kiengesztelését (2Móz 30,10; 3Móz 16,11kk) a kiontott vér erősítette meg. A vérnek ez az Istennel való kapcsolatban betöltött szerepe a kereszténységben kezdettől fogva segített megérteni Jézus kereszthalálának megváltó erejét. Alig van az Újszövetségnek olyan irata, amely ne hivatkozna Krisztus véreire, mégpedig úgy, mint az üdvösség biztosítékára. „Atyáinktól örökölt hiábavaló életfolytatásunkból drága véren váltattunk meg” – olvassuk Péter első levelében (1,18k). Ugyancsak ebben a levélben találjuk a hálátelt vallomást: „Sebei által gyó-

gyultunk meg” (2,24). János az első levelében Jézus vérét olyan erőnek tekinti, „amely megtisztít minden bűntől” (1,7, lásd még Zsid 9,14). Ez a tisztító hatás szinte kozmikus méretűvé tágul a Jelenések könyvében: „Ezek azok, akik a nagy nyomorúságból jöttek, és megmosták az ő ruháikat és kifehérítették azokat a Bárány vérében.”

Bátran mondhatjuk tehát, hogy Krisztus vérének említése szerves része az apostoli igehirdetésnek, közös kincse a vándorútjára induló egyháznak. Pál maga is gyakran él ezzel a lehetőséggel. Nem egyszer érvel azzal, hogy „áron váltattunk meg”. Ha Krisztus vérét itt éppen nem is említi, kimondatlanul is ezt tekinti a váltság árának (vö. 1Kor 6,20; 7,23; Ef 1,7). „Krisztus keresztfájának vére által békeség szerzője lett” – vallja a Kolosséi levél (1,20). Mindezt azért viheti végbe Krisztus vére, mert Isten bocsánatának a záloga lett. „Vére által engesztelésül lett” (Róm 3,25). Továbbá: „Miután most megigazultunk az ő vére által, majd megmenekülünk ő általa a harag (napjától)” (Róm 5,9).

Amit tehát az apostol a Krisztus vérével kapcsolatban az úrvacsora szerezteségi hagyományában talál, *jól beletelik* saját szóhasználatába és teológiai gondolatvilágába. Nem érthetünk egyet Conzelmannal, aki sok újszövetséges kutató vonakodásának és ellenérzésének ad hangot akkor, amikor azt állítja, hogy „Krisztus vére magában az üdvösségre vonatkozó páli tanításban (Pál szotériológiájában) csupán tradicionális szerepet játszik” (Komm: 235. o.). Ilyen eredményre kell jutniuk azoknak, akik Pál apostol teológiájában csak elvont gondolatrendszeret látnak. Pedig teológiai szempontból Jézus kereszthalálának történeti körülményei is nagyon fontosak az ő számára. Sokkal többről van szó nála annál, hogy az ószövetségi áldozati gyakorlatot Jézus sorsára vetíti. Jézust valóban áldozatnak tekinti, de nem kultikus értelemben, hanem a történelemben végbement valóságos esemény formájában. Amint már előbb is említettük, Jézus vére jelzi azt, hogy az ő halála erőszakos halál volt. Az összeütközés közte és a vele szembenállók között valóban „vére ment”, de amelyre nem mások élete, hanem az ő élete „ment rá”. Enélkül a vérontás nélkül nem volna halálának megváltó ereje. Hogy Pál szerint az úrvacsora mennyire mélyen gyökerezik Jézus valóságos és véres halálában, arról majd a 27-ben található intelm alapján is meggyőződhetünk: aki méltatlanul él az úrvacsorával, az az Úrnak a kereszten megtört teste és kiontott vére ellen vétkezik.

Mert kevés az, ha sok, magát korszerűnek vélő teológus szerint Jézus küldetését hírnöki szerepként fogjuk fel, mintha elég volna az üdvösséghez az embereket felvilágosítani Isten szeretetéről. Valamit el is kellett Jézusnak intéznie, sőt el is kellett rendeznie, hogy Isten és ember egymásra találhasson. Ahogy erről a Kolosséi levélben olvasunk: el kellett „a minket terhelő és vádoló adóslevelet távolítania az útból, odaszegezve azt a keresztfára” (2,14). Behajthatta volna Isten nevében azt, amivel Istennek tartozunk. Ő azonban fizetett helyettünk (2Kor 5,21; Gal 3,13; 4,4). Nem áldozatot szedett, *hanem áldozatot hozott*. Mégpedig

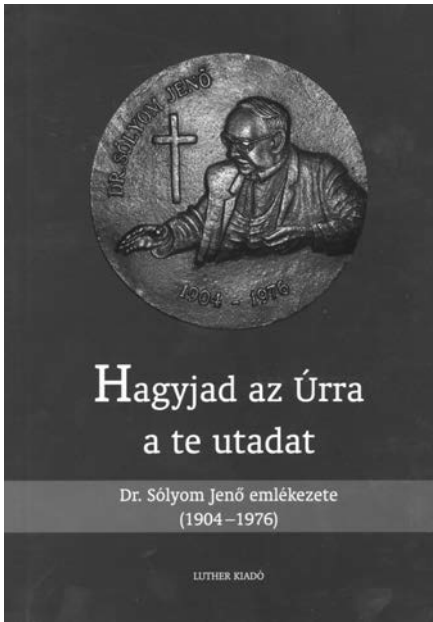
véreset! De ez az áldozat a Zsidókhoz írt levél szerint egyedülálló eset: „Az új szövetség közbenjárójához, Jézushoz, és a meghintés vérehez járultunk, amely jobbat beszél, mint Ábel vére” (12,24, lásd még 1Móz 4,10).

Az úrvacsora szerezteségi igéje szerint tehát az új szövetséget, az Istennel való kapcsolat új rendjét meghatározza a véres esemény Jézus keresztfáján. Ami ott történt, ahol az összeütközés Isten és ember között kiélezetté, végletessé, ennélfogva egyértelművé vált, de ahol az emberi bűnnel az Isten kegyelme is megalkuvás és feltétel nélkül találkozott. Ezért az új szövetségben adott életrend alapja Jézus kereszthalálának tanúságtétele a bűn feletti ítéletről és a bűnös iránti kegyelemről. Mivel mindkettőre Krisztus népe is ismételten rászorul, a kenyérről elmondottakkal párhuzamosan az úrvacsora borának kiosztásával kapcsolatban is elhangzik az Úr Jézusnak a cselekmény megismétlését meghagyó igéje: *Ezt cselekedjétek – mindannyiszor, amikor isszátok – az én emlékeztetésemre*.

(26) Az úrvacsorai alkalmak ismételt megtartására egyes szám első személyben utasító jézusi igék után most már harmadik személyben minden valószínűség szerint maga Pál rendelkezik következőképpen: *Mert mindannyiszor, amikor ezt a kenyeret eszitek, és isszátok a pohárból, az Úr halálát hirdessétek, amíg el nem jön*. Sok magyarázó (például Wolff: Komm 91. o.; Lampe: Der Kor. Herrenmahl 208. o.; Lindemann: Komm 256. o.) ezt a mondatot nem felszólító, hanem kijelentő mondatnak érti. A szó görög alakja (καταγγέλλετε) ugyanis mindkét értelmezést lehetővé teszi. Ha kijelentő mondatnak vesszük, és a „mert” kötőszó ezt sugallja, akkor az apostol vagy a korinthusiak eddigi úrvacsorai gyakorlatára hivatkozik, vagy pedig rá akarja ébreszteni a korinthusiakat arra, hogy már maga a kenyér megtörése és a bor kiosztása nem szóbeli megjelenítése Krisztus halálának. Mégis elfogadhatóbbnak tűnik a felszólító értelem, minthogy nehéz a mondatot a jövőre nézve is – „amíg az Úr el nem jön” – pusztán megálapításnak felfogni. De emellett szól a hasonló nyelvtani kétértelműséget mutató „*ezt cselekedjétek*” (τοῦτο ποιείτε – 24. és 25. vers) fordulat is. Ebben az esetben már mindenképpen felszólításról, jézusi rendelkezésről van szó. Pál nagy valószínűséggel „*az Úr halálának hirdetésére*” történő felszólításával a korinthusiak lelkére akar kötni valamit, mégpedig olyasmit, *ami eddig elsikkadt az úrvacsorai gyakorlatukban*. Miért kell az apostolnak ilyen nyomatékosan kijelentenie, hogy az Úr halálának hirdetésére Krisztus eljöveteléig nem veszít időszerűségéből? Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy most ezen a téren is a már többször tetten ért korinthusi rajongást szükséges helyreigazítani. Krisztus egyes korinthusi hívei ugyanis P. Lampe szavai szerint „*rajta mint a megdicsőült és győzelmes Úron tájékozódtak*” (Der kor. Abendmahl 202. o.), s vele együtt magukat is minden emberi gyarlóság és nyomorúság fölé emelkedetteknek hitték (1Kor 4,8). Nem mintha Pál és vele együtt a keresztes testvérek a feltámadott, élő és eljövendő Krisztus helyett halott Jézusról be-

szélnének, és csupán az ő emlékét ápolják. Mert amikor az Urat megemlítik, amint erről már a megtört kenyérré vonatkozó szavaknál szólunk, az úrvacsorán jelenlévő élő Úr Jézust, a vendégség tulajdonképpeni házigazdáját nevezik meg. De ugyanakkor *a gyülekezet élő Ura „nem tette túl magát a kereszten*, és nem hagyta maga mögött antik hősként, úgyszólván »per aspera ad astra« – »rögös úton a csillagokig emelkedve« – a keresztet”, mint valami

jelentőségét veszített, „túlhaladott állomást” (Lampe i. m. 202. o.). Mert mindaddig, amíg a jelen világ viszonyai között, még nagyon messze a tökéletesség állapotától él az ember, nem nélkülözheti az élő, jelenvaló és eljövendő Úr kereszthalálában rejlő feddést, ítéletet, vigasztalást és elkötelezést. Ezért kell a gyülekezetnek megfogadnia az apostol intését, és minden úrvacsora alkalmával Ura halálát a maga kegyetlen valóságában felidézni.

Hagyjad az Úrra a te utadat

Dr. Sólyom Jenő emlékezete (1904–1976)

Szerkesztette: Sólyom Irén és Sólyom István
Luther Kiadó. Budapest, 2004.

„Bő egy évvel ezelőtt egy mátrakeresztési faház teraszán családi körben beszélgettünk egymással a hat Sólyom testvér (...) szokásos őszi találkozójukon. Irén felvetette, hogy Édesapánk születésének közelgő 100. évfordulójára állítsunk össze közös erővel egy olyan kiadványt, amely elsősorban barátai, tanítványai, sorstársai visszaemlékezésein keresztül örökíti meg az 54 évesen méltánytalanul félreállított tanár személyiségét, emberségét. Az egyetértő döntés gyorsan megszületett. (...)

E könyvet abban a reménységben adjuk át az olvasónak, hogy egyrészt emlékezéssel, másrészt örömmel, ugyanakkor hasznosan és nem is csak egyszer fogja kézbe venni. Édesapánk jó emlékének ezzel szolgálunk mindannyian a legtöbbit.”

(Részlet az előszóból.)

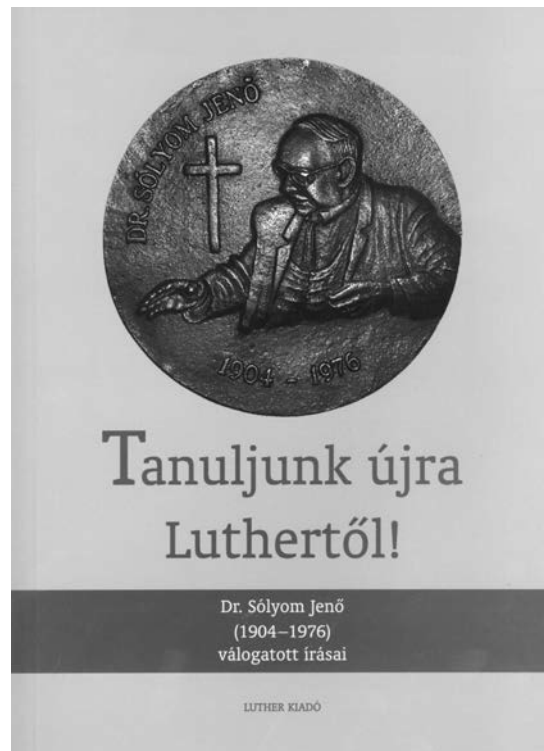
Tanuljunk újra Luthertől!

Dr. Sólyom Jenő (1904–1976) válogatott írásai

Születésének 100. évfordulójára összeállította Sólyom Jenő
Luther Kiadó. Budapest, 2004.

„Tanuljunk újra mentől többet Luthertől! Tanuljunk tőle legalább annyit, mint amennyit tanultak tőle annak idején magyar tanítványai! Tanuljuk meg tőle újra: az egyházban az evangéliom minden előtt.”

(Részlet az „Előre Lutherrel!” című írásból.)

GERHARD MÜLLER

A szellemtörténettől a reáltörténetig

A TÖRTÉNELEM ÉRTELMEZÉSÉRŐL

Egészen egyszerűnek tűnik: az ember elemzi a múlt emlékeit vagy szövegforrásait, és meg is tudja, hogy mi történt. De milyen mércéket használhatunk ebben az analízisben? A köveket és szavakat szóra is kell bírni! Vagy az egész annak az elismétléséről szól, ami egykor volt? De mi is történt valójában? Mindez csupán egyetlen töredéke annak, ami egykor történt! A valóban lényeges emögött rejlik? Vagy ki vagyunk szolgáltatva a véletlennek, amely valamit dokumentál, sok mást azonban nem?

S mit is jelent az, ha valóban megértjük? Elfogadjuk, mivel megértettük? Vagy arra használjuk fel a történelmet, hogy tanuljunk belőle? Például arra, hogy a jövőben elkerüljünk hibákat? Régi törekvés ez, mely a reformáció idején a humanizmuson keresztül újra fontossá vált. A reformáció jogos vagy jogtalan volta felett folytatott vita is a történelemről szól: mit is jelent? Az érvényben lévő egyház jog határozza ezt meg? Vagy fel lehet használni éppen ezzel a joggal szemben is? Például: a zsinatok tévedhetnek – mondta Luther Márton a lipcsei dispután 1519-ben. Mire hagyatkozhat hát akkor az ember? A pápára, mint ellenfelei mondják, vagy a Szentírásra, ahogyan Luther gondolja?

A történelem értelmezése kevésbé világos, mint az azal való visszaélés. Ahogyan Friedrich Schiller – aki maga is írt történelmi műveket – a Wallenstein-trilógia prólógusában írja: „Pártok kegyétől és dühétől felzavarva / Inog képe a történelemben.” S ami Wallensteinre igaz, az természetesen illik minden más személyre és tárgyra egyaránt. Nem tanulunk tehát a történelemből, hanem arzenálként használjuk fel ellenfeleinkkel szemben, „kegyünk” vagy „gyűlöletünk” szerint? Sok példát lehet erre hozni. Helyezhet az ember egy uralkodót jó megvilágításba, ahogyan azt Caesareai Euszébiosz tette munkájában Nagy Konstantinnal. De azt is mondhatjuk, hogy az igazi egyház, az úgynevezett eretnekek egyháza nem a hivatalos egyház, ahogyan azt Gottfried Arnold tette nagy sikerrel. Hogyan érthetjük meg azt, ami történt? Hogyan lehetünk szabadok az előítéletektől és féltreérté-

sektől, amelyek utunkat állják a múlt történeteire való hozzáférésben?

A felvilágosodás az értelem hangsúlyozásával járult hozzá a történelem megértéséhez is. Nem emocionálisan, hanem racionálisan akarták megismerni, ami van, s természetesen azt is, ami volt. Forrásokat adtak ki, hogy olvashatók legyenek. A 19. században ez tovább folytatódott, mindenekelőtt az úgynevezett historizmusban, amely nagy célokat tűzött maga elé. A kiadványoknak kritikaiaknak kell lenniük; meg kell különböztetni a jó és a szövegükben romlott forrásokat; meg kell teremteni a lehetőséget arra, hogy objektíven ragadjuk meg mindazt, ami volt. Hiszen a „források *objektíve* adottak és minden pártatlan kutató számára nyitva állnak”.¹ De az embernek minden esetben szüksége van egy kulcsra, amely megszólatja a szövegeket. Hiszen azok a szavak és mondatok, amelyeket nem kérdeznek, némák maradnak. Ezeket a kulcsokat a történelmi megértéshez módszereknek nevezik, hozzáférésnek mindahhoz, ami volt. Sokféle lehetőség van, még akkor is – vagy éppen akkor –, ha az ember óvakodni akar a történelemmel való visszaéléstől, amit már sokszor kihasználtak a maguk vagy a jelen javára, vagy éppen ellenében. Most a szellemtörténeti módszert vizsgáljuk meg, amelynek különösen nagy jelentősége volt az egyháztörténet számára.

A SZELLEMTÖRTÉNET ELŐNYEI ÉS HÁTRÁNYAI

Leopold von Ranke² (1795–1886) volt az, aki döntően meghatározta a történeti kutatást. Reformációtörténeti munkájában olyan mércét állított fel, amely azóta is mértékadó. Azt akarta elmondani, „hogyan is történt valójában”. Világos volt számára, hogy az objektivitás legnagyobb ellensége a szubjektivitás. A szubjektumot azonban

¹ Eckehart Stöve: *Kirchengeschichtsschreibung*. In: TRE Bd. 18. 1989. 535–560. o. Idézet: 555. o., 51k o.

² Vö.: Wolfgang Hardtwig: *Ranke, Leopold*. In: TRE Bd. 26. 1997. 133–138. o.

– amit egyébként nagyra értékelt – nem lehet megkerülni, ezért igen gyakran foglalkozik az individuummal. Így fogalmazza meg, hogy mit *nem* akar tenni: „A történelemre hárították azt a feladatot, hogy ítélkezzék a múlt felett és az eljövendő évek javára oktassa a kortársakat: a jelen kísérlet nem vállalkozik ilyen nagy feladatra, pusztán azt akarja megmutatni, ami tulajdonképpen történt.”³ Más szavakkal: Ranke nem tartja magát ítélőbíróknak. Pedig mindig könnyű ezt tenni, mert utólag az ember tudja, mi siklott földre; az ember az erkölcs magaslatára helyezheti magát és felróhatja mások bűneit. A kérdést, hogy miképpen viselkedett volna saját maga a kritikus helyzetben, igen bölcsen lebegtetni. Ranke nem akar ítélkezni, de nem akarja a bölcs tanító szerepét sem eljátszani, aki megmondja a kortársaknak, hogy mit is kell most tenni, miután a történelem ilyen félreérthetetlenül megszólalt. Ranke számára világos, hogy a történelem éppen ebben az egyértelműségben fogyatékos, hogy a történelmi helyzetek nem egyszerűen ismétlik önmagukat, amelyre aztán a történészi felismerések egy az egyben átültethetők. Leopold von Ranke „pusztán azt akarja megmutatni, ami tulajdonképpen történt”. Ez azonban minden, csak nem egyszerű. Mert mi is volt voltaképpen? Könnyű felvázolni konstrukciókat és olcsó hipotéziseket. De a „puszta valóság” egykönnyen kivonja magát a megismerés köréből.

Ranke történetírásával kapcsolatban annak „szellemi jellegét” hangsúlyozták. Még ha érdekeket vázolt is és megnevezte a reális indítékokat, már ezt is „azonnal egy bizonyos szellemiségűnek”⁴ tartotta. Nem hagyja figyelmen kívül az individuomot, de a szellemi, az eszme volt számára mégis a fontos, mert abban vélte felfedezni a meghatározó tényezőt. Ennek vallásos háttere volt, amint maga is írja: „Az eszme isteni eredetű.”⁵ Ezt nem szabad Hegel szerint érteni, akinek a szellemfilozófiájáról Ranke tudomást sem akart venni. Sokkal inkább törekedett az összkép megragadására: „Minden általános és individuális szellemi létező.”⁶ Az individuom nem általánosságban csúszik le vagy emelkedik fel. Sokkal inkább figyel Ranke a nagy személyiségekre: „nem az általános tendenciák határozzák meg a történelem menetét, hanem mindig nagy személyiségekre van szükség ahhoz, hogy megvalósuljon.”⁷ De ezeket a személyiségeket is „teljesen magába olvasztja a történés nagy folyamata”⁸. Ranke számára „az individuális és az általános szétválaszthatatlan összefonódása, a történelmi megvalósulás folyamata”⁹ létezik.

³ Uo. 135. o., 33–36. o.

⁴ Friedrich Meinecke: Leopold v. Ranke. Gedächtnisrede. In: Friedrich Meinecke: *Werke Bd. III.* München, 1959. 565–602. o. Idézet: 588k o.

⁵ Uo. 590. o.

⁶ Uo. 592. o. Vö. Theodor Steinbüchel: Ranke und Hegel. In: Rudolf Stadelmann (szerk.): *Große Geschichtsdenker.* Tübingen/Stuttgart, 1949. 173–215. o.

⁷ Meinecke (lásd 4. lábjegyzet) 591. o.

⁸ Uo. 592. o.

⁹ Uo. 595. o.

Mindenképpen összekapcsolta a kritikai vizsgálódást az értelmezéssel – s mindezt egy magasabb szintre emelve. Számára a megismerés volt a legfontosabb. Ez szellemtörténet lenne? Mindenesetre kísérlet szellemi folyamatok értelmezésére. És ha azt, „ami tulajdonképpen történt”, meg kell ismerni, akkor ez az olvasó esetében is egyfajta szellemi folyamat. Ranke számára az eszme sokkal nyomósabb annál, mintsem hogy alábecsülte volna a szellem hatalmát. Ennyiben az ő műve szellemtörténetinek tekinthető, még ha óvakodott is attól, hogy kizárólag a szellemiekre összpontosítson.

A szellemiekre való koncentráció tovább folytatódott a 20. században. Mindenekelőtt Friedrich Meinecke járult hozzá a szellemtörténethez műveiben, de más történészek is folytatták ezt a sort, mint Paul Joachimsen a *Die Reformation als Epoche deutscher Geschichte* című könyvében. Ebben azt akarja kimutatni, hogy miért vett olyan irányt a 16. század történelme, amelyet vett. A középpontban V. Károly császár áll. Miért is küzdött? „Károly világbirodalma nem a területén zajló nemzeti ellenállásokon bukott meg. (...) Egy hordozó eszme hiányával küzdött”¹⁰ – felel Joachimsen. És mi a helyzet a reformációval? Joachimsen így válaszol: „A reformáció végzete abban állt, hogy egyházzá kellett lennie, még hozzá a római mintára.”¹¹ Ezekben a központi gondolatokban nem azt kutatjuk, hogy mi bennük félreérthető vagy téves. Azért emeljük csak ki őket ezen a helyen, mert két 16. századi történelmi kudarcról van szó. „A korszak két nagy ellenlábas”, V. Károly és Luther¹² nem érte el célját. A császár ugyan nem érezte úgy, hogy „kudarcot vallott”¹³, de egy „pusztuló világot” képviselt, „sehol sem csatlakoztak hozzá a spontán szellemi hajtások”¹⁴. „Végül és utoljára: hová vezette őt a vallás és a politika sokféle kapcsolata, amelyet Károly hosszú élete során igyekezett megvalósítani? Semmi máshoz, mint az államraison teóriájához. Ennek V. Károly az értelmi szerzője, ha a politikai történések világába lépünk. De megtagadta volna ezt a gyermekét, ha elébe állították volna.”¹⁵ Más szavakkal: a császár olyan folyamatokat indított útnak, amelyeket egyáltalában nem is akart. Ebben rejlik a magyarázat. Nem statisztikákat állítanak össze és nem gazdasági adatokat emelnek ki, hanem arra történik kísérlet, hogy a 16. század történelmét és annak hátterét eszmeileg ragadják meg.

És Luther? Joachimsen vélekedése szerint: „A reformáció minden bemutatása, ha azt nem tisztán teológiai mozgalomként akarjuk felfogni, többé-kevésbé eltávolodik Luther személyétől. Ő csupán egyetlen esetben lépett az események középpontjába, 1521-ben Wormsban.”¹⁶ „Ha a

¹⁰ Joachimsen műve Münchenben jelent meg. Idézet: 277. o.

¹¹ Uo.

¹² Vö.: uo. 278. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 279. o.

¹⁵ Uo. 280. o.

¹⁶ Uo. 281. o.

népéhez való viszonyát akarja megfogalmazni, így nevezi magát: a német próféta. Mint ilyen – tanító, tanácsadó és intő – nyerte el végül helyét, mint egyetlen német sem előtte vagy utána. De ami pozitív fejlemény a reformációból származott, azt sokkal inkább engedte, mintsem teremtette.” Csak „egyetlen ponton kötődött korának tendenciáihoz: a bűntudatban, amely az üdvösség biztonságát keresi.”¹⁷ A császár és a reformátor „korszerűtlen emberek”¹⁸ lettek volna? Túl korán vagy későn születtek volna tehát? Vagy minden időben kirívók lettek volna?

Joachimsen adta ki Ranke reformációtörténetét¹⁹, ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy csatlakozik is hozzá. De időközben mégis eltelt egy évszázad. Elegendő még mindig egy ilyenfajta vizsgálódás? Felerősödtek a kritikai hangok: hol marad „az átlagember”, vagy ahogyan a 16. században mondták, az egyszerű polgár, paraszt vagy napszámos?²⁰ Hogy is néz ki a társadalmi helyzet? A parasztháború mégiscsak megmutatta, hogy hatalmas gazdasági feszültségek voltak. A szellemtörténet a mindennapi élet fölé emelkedett volna? Csak a hatalmasokra, a „nagy németekre” lenne tekintettel? Ha személyek kerülnek szóba, akkor is csak az elit? A régi mottó: „a férfiak csinálják a történelmet” – egy befolyásos 19. századi német történész, Heinrich Treitschke megfogalmazása szerint²¹.

A kulcs, hogy a történelmet az eszmék felől faggassuk, a szellem felől, amelyet az adott kor dokumentál, igen tanulságosnak bizonyult. Különösen a teológia nyert vele sokat. Hiszen a teológiatörténet is egyfajta szellemtörténet. Fel lehetett tenni a kérdést, hogy teológia és humanizmus miként viszonyult egymáshoz, hol kapcsolódtak össze és hol váltak külön, hol fordultak szembe egymással. Így aztán a szellemtörténet teológusokat is szellemtörténeti munkákra ösztönzött. Csupán Werner Elert *Kampf um das Christentum* című könyvére utalok, amelynek témáját az igazságért tett erőfeszítések adják – igaz ugyan, hogy ő az 1800 és 1920 közötti időszakot elemezte és ezért nem tartozik a tárgyunkhoz.²²

De a szellemi szárnyalás elvesztheti a reális talajt a lába alól, és olyan ítéletekhez vezethet, amelyeket az embernek szükségszerűen meg kell kérdőjeleznie. Így Joachimsen tételeivel szemben is megfogalmazhatnánk ellentételeket, amelyek ugyanazon események egészen más értelmezését tennék lehetővé. Megvannak tehát a szellemtörté-

net határai, s mint minden módszernek, ennek is vannak előnyei és hátrányai is. A 20. század második felében ezért búcsút mondtak neki a németországi történészek, miután Franciaországban már régen más módszereket kerestek és követtek. Mindenesetre 1948-ban még megalapították a *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* című folyóiratot, mely a korábbi nyomon haladt tovább. Az egykori kiadónak, Hans Joachim Schoepsnek tehát nyilvánvalóan nem tűnt problematikusnak a szellemtörténet fogalma, ellenkező esetben bizonyosan elkerülte volna. A szellemtörténet feletti kritika azonban egyre növekedett az ötvenes években, miután nem tekintették többé elég széleskörűnek. Találó megfogalmazásban: „Az a meggyőződés, amely a historizmust meghatározta, hogy létezne objektíven értelmezhető tartalom, amely rekonstruálható a források elemzése útján, nem volt sokáig tartható.”²³

A REÁLTÖRTÉNET INTENCIÓI

Ezért a megfogalmazásért rögtön bocsánatot kell kérnem. Hiszen a „reáltörténet” fogalma alkalmazhatatlan és több szempontból problematikus. Amikor Leopold von Ranke „reál-szellemiről” beszél²⁴, azonnal kiviláglik, hogy az ember a szellemit nem intézheti el egyszerűen mint valami eszmei dolgot. A „szellemnek” is vannak reális vonatkozásai, és a szellemtörténet és reáltörténet ellentéte hamar értelmetlennek bizonyulhat. S maga a „reális” is túl meghatározhatatlan ahhoz, hogy módszertani kulcsként használni lehetne. Hiszen ha minden reális – maga a szellem is –, hogyan lehet valamit, illetve bármit is megragadni?

Általában szociális történelemről szokás beszélni, ha az ember tartalmilag ki akarja fejezni a szellemtörténettől való elfordulást a 20. század második felében. A szociális történelem azonban túl szűk, ha a módszertani eljárások változását fel akarjuk vázolni. Az újabb kritika mindazonáltal hozzáfűzi ehhez, hogy az egykori szellemtörténeti vizsgálat határait egyre világosabban megismerjük.

Például említhetjük, hogy a reformáció korának *politikai* eseményeit alaposabban megfigyelték.²⁵ Ismét tudatosították a török elleni háborúk jelentőségét²⁶ – egy régi témát, amelynek hatását azonban a szellemtörténet nem vett eléggé figyelembe a reformáció fejlődésében. Az is helytelennek tűnt fel, hogy Németországra korlátozódjék a figyelem, amint ez Paul Joachimsen reformációtörténetének a címében is kifejezésre jut: *Die Reformation als Epoche der*

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 282. o.

¹⁹ Leopold von Ranke: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. (Szerk.: von Paul Joachimsen) 6 Bände. München, 1925/26.

²⁰ Vö.: Meinecke (4. lábjegyzet), aki mások Ranke felett gyakorolt kritikájára azokkal a szavakkal utalt, hogy elmarasztalás éri Rankét, hogy „a népesség életét nem mutatta be teljes egészében, s kevésbé érdeklődött (...) a szociális és gazdasági erők iránt” (594. o.); ezt az emlékbeszédet 1936-ban mondta el (vö. 585. o.).

²¹ Vö.: uo. 591. o., ahol Meinecke „Treitschke büszke kijelentéséről” szól.

²² Vö.: Werner Elert: *Der Kampf um das Christentum. Geschichte der Beziehungen zwischen dem evangelischen Christentum in Deutschland und dem allgemeinen Denken seit Schleiermacher und Hegel*. München, 1921.

²³ Stöve (1. lábjegyzet) 556. o., 4–6.

²⁴ Vö.: Meinecke (4. lábjegyzet) 593. o.

²⁵ A fejedelmek befolyása sem került el a figyelmet; a reformáció előtti tartományok egyházi vezetéséről vö. Manfred Schulze: *Fürsten und Reformation. Geistliche Reformpolitik weltlicher Fürsten vor der Reformation*. Spätmittelalter und Reformation. Neue Reihe. Bd. 2. Tübingen, 1991.

²⁶ Vö.: Cemal Kafadar: *The Ottomans and Europe*. In: *Handbook of European History 1400–1600*. Bd. 1. Leiden, 1994. 589–635. o.

deutschen Geschichte (1951). Ez a cím azonban – mondjuk el a szerző mentségére – nem tőle származott, hanem a könyv kiadójától (Otto Schottenloher). Ezzel szemben utalás történt az *európai* szálakra („Die Reformation als Epoche europäischer Geschichte”²⁷), ami rávilágított arra, hogy a reformáció elterjedése köztudottan nem állt meg Németország határainál, és hogy az európai események nagyban befolyásolták a németországi fejleményeket is.²⁸

Ehhez hozzájött még az is, hogy felfigyeltek a városok jelentőségére. Egyenesen azt lehet mondani, hogy a reformáció városi esemény volt²⁹, azaz a reformáció tulajdonképpeni meggyökereztetése és sikere a polgárságnak volt köszönhető. Ennek alátámasztására azt vizsgálták meg, hogy milyen mértékben tudtak *olvasni* a városi polgárok. Egyesek persze bizonyára tudtak már olvasni – csak ezzel lehetett megmagyarázni a kisebb-nagyobb reformátori iratok elterjedésének megdöbbentő sikerét. Vajon tartottak-e ezen túl felolvasásokat is olyanok számára, akik nem tudtak olvasni? Mi módon valósult meg a kommunikáció a reformáció eseményében? Végeredményben egy „vadhajtásról”³⁰ lenne szó? Ha igen, hogyan kell ezt értenünk? S vajon nem az első reformátori nemzedék, mint Luther és Melanchthon szorultak ezzel a háttérbe?

Különösen mély benyomást tesz a *birodalmi városok* bevonása a reformációba, amelyek a császár védelme alatt álltak, s így tartományi függőség nélkül kereskedhettek és igazgathatták magukat. Hogyan került sor ezekben a reformációra?³¹ Szavazásokat tartottak, ahol a polgárok választhattak a korábbi egyház és a reformáció között. Ugyancsak tartottak nyilvános vallási vitákat (Religionsgespräche) a kereszténységről. Zürichben indult útjára mindez több alkalom után³², de hamar átvette Németország is. Így például Nürnberg, ahol disputát rendeztek a reformáció bevezetéséről.³³ Sőt tartományi szinten is sor került egy ilyen vitára Hessenben, ahol a világi vezetők ta-

lálkoztak mindkét teológiai oldal képviselőivel. A tartományi gróf jelenlétében folyt a disputa, melyben a Szentírás szolgáltatta a normát a döntéseknél. Éppen ezért a katolikus teológusok nem hivatkozhattak a korábbi egyházjogra, s ha mégis ezt tették, az teljesen hatástalan maradt. A vita nyomán Hessenben is a reformáció bevezetése mellett határoztak. S most mindezeket a reális történéseket vették számba a kutatásban.

De mindenekelőtt a *szociális kutatás* vált hangsúlyossá. Mi is volt a teológiai tanítások és politikai döntések „Sitz im Leben”-je?³⁴ Vajon a hercegek, mint Hesseni Fülöp, hasznossági megfontolásokból támogatták a reformáció bevezetését? A vallási érzékenység háttérbe szorult? Többé nem a szellemiről és az eszmékről vitatkoztak, hanem a legvilágibb folyamatokról. Vajon azért támogatták-e például a kézművesek a reformációt a birodalmi városokban, mert azt remélték, hogy ezzel félreállíthatják a patrícusokat, akik eddig kezükben tartották a hatalmat? Vajon valóban megérintette az új tanítás a parasztokat és a napszamosokat? Vagy ezek inkább a járulékos mozgalmakat követték, mint például az újrakeresztelők, akik a hitben járó felnőttek keresztségét követelték, és akik különféle, de többnyire nagy hatású bibliai útmutatásokat követtek, mint például az eskü tilalma vagy éppen a közös tulajdonlás. A szociális feltételek figyelembevétele különösen ígéretesnek mutatkozott. A röpiratok széles elterjedtségét – egyoldalú nyomatoktól a terjedelmesebb, gyakran képekkel ellátott kiadványokig – különösen a marxista kutatás vette figyelembe, mivel közel esett a szociális szempontokhoz. Ebben Thomas Münzert állították a középpontba, végül azonban Luthernak is jutott némi figyelem.

A történelem vizsgálatának újabb területe a *nemek kérdése*. Milyen szerepet játszottak a nők a reformáció történetében? Uralkodói helyzetben álló nők esetében ez világos, és mindig figyelembe is vették – gondoljunk csak az angliai Erzsébet vagy Mária királynőre.³⁵ De nem hatalomban lévő hercegnők is nagy befolyással lehettek. Már régóta beszélnek a „Cambrai-i nőbékéről”, melyet 1529-ben kötött meg V. Károly császár és I. Ferenc francia király, s amely Károly nagynénje, ausztriai Margit és Ferenc anyja, savoyai Lujza közötti megállapodás volt. Igaz, Ferenc király tiltakozott ez ellen a béke ellen, mert nem akarta elismerni az ellenfelének, Károlynak tett engedményeket. „Tiltakozásának azonban semmi jelentősége sem volt az adott helyzetben. Az csupán a »jövőre vonatkozó fenntartást« jelentett.” Két kiváló, hercegi származású asszony kerekedett itt felül.³⁶ De mekkora befolyása lehetett más

²⁷ Vö.: Gerhard Müller: Die Reformation als Epoche europäischer Geschichte. In: Gerhard Müller: *Causa Reformationis. Beiträge zur Reformationsgeschichte und zur Theologie Luthers*. Gütersloh, 1989. 9–24. o.

²⁸ Megjelentek, illetve még megjelennek reformátorok művei is, akik nem keltettek akkora figyelmet, mint Luther, Zwingli vagy Kálvin, például M. Bucer vagy id. A. Osiander munkái. A szerzetesség jelentős szerepéről a reformációban vö. Johannes Schilling: *Klöster und Mönche in der hessischen Reformation (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte Bd. 67)*. Gütersloh, 1997.

²⁹ A megfogalmazás, hogy a reformáció „urban event” volt, A. G. Dickenstől származik. Az újabb diszkusszióról vö. Euan Cameron: *The European Reformation*. Oxford, 1991. 210–263. o.

³⁰ Franz Lau: Reformationsgeschichte bis 1532. In: *Die Kirche in ihrer Geschichte. Bd. 3. Lieferung K. 2.* kiadás. Göttingen, 1969. K 17. o.

³¹ Vö.: Bernd Möller: *Reichsstadt und Reformation*. Átdolgozott kiadás. Berlin, 1987.

³² Vö.: Bernd Möller: Zwinglis Disputationen. Studien zu den Anfängen der Kirchenbildung und des Synodalwesens. In: *Zeitschrift der Sanigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung. Bd. 56.* 1970. 275–342. o. és Bd. 60. 1974. 213–364. o.

³³ Vö.: Gottfried Seeßaß: Stadt und Kirche in Nürnberg im Zeitalter der Reformation. In: Gottfried Seeßaß: *Die Reformation und ihre Außenseiter*. Göttingen, 1997. 58–78. o.

³⁴ Vö. a 26. lábjegyzetben említett kézikönyvvel, melynek első kötetében található: „structures” és „assertions”.

³⁵ Vö.: W. Ian P. Hazlett: Settlements: The British Isles. In: *Handbook*. (lábjegyzet 26.) Bd. II. Leiden, 1995. 455–490. o.

³⁶ Vö.: Gerhard Müller: *Die römische Kirche und die Reformation 1523–1534. Kirche und Politik während des Pontifikats Clemens’ VII.* Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte Bd. 38. Gütersloh, 1969. 78k o.

asszonyoknak, akiknek a hatása kevésbé van dokumentálva? Természetesen tudunk a teológusok feleségeiről, hogy gyakran milyen elkötelezettséggel avatkoztak közbe – gondoljunk csak Luther feleségére, Bora Katalinra. De hamar kitűnt az is, hogy a nők hatásáról mennyivel többet tudunk mondani, ha megkérdezzük erről a forrásokat.³⁷

Az újabb kutatásban szó esik az egymással ellenségesen szembenálló egyházi csoportok közös sajátosságairól is. Miközben elválasztotta őket a lelki tartalom és tüzes vitákat folytattak egymással, a 16. század második felében mindannyian olyan irányba fejlődtek, hogy végül mindahányat *felekezeti*ként lehetett meghatározni, amelyek saját egyháztagjaikkal szemben teljesen hasonlóképpen működtek. Ez mutatkozott meg a római katolikus egyházban például, amely – a középkorral ellentétben – nem tűrt meg egymás mellett különféle teológiákat és csoportosulásokat. Az új, reformatori egyházakkal szemben érvényre jutatták a világos elkülönülést. Ezért minden egyes papnak hitvallást kellett tennie felszentelése előtt, s egyben meg kellett ígérnie, hogy ahhoz tartja magát szolgálata során is (*professio fidei tridentina*).

De az evangélikusok és reformátusok éppúgy hangsúlyt fektettek a hitvallásokra és kísérletet tettek arra, hogy úgy zárják szorosra soraikat és határolódjanak el másoktól, hogy lelkészeiket és tisztségviselőiket a hitvallások alapján kötelezzék el. Ezáltal érték el az úgynevezett szociális tanítást („Sozialdisziplinierung”), amely legfelsőbb szinttől a legalsóbbig olyan viselkedési szabályokat írt elő, amelyekkel mindenkit be lehetett vonni a társadalmi struktúrába.³⁸ A református területen ezt az egyházfegyelem erős hangsúlyozásával kényszerítették ki. Bevezették a gyülekezetekben, ami által inkább helyi, mintsem felülről jövő társadalmi tanítás alakult ki. De hogy mindez valójában úgy ment-e végbe, ahogyan azt kigondolták, részletes vizsgálatot igényel. Hiszen a reális mindig az egyesben valósul meg, ami gyökeresen eltérő is lehetett egy olyan korban, amelyben a felügyelet nem valósulhatott meg olyan mértékben, mint a mi korunkban.³⁹

A reális folyamatokhoz tartozik még a reformáció védel-

me Európa különböző nemzeteinél. A kálvinizmusra kell itt újra kiemelten figyelni, amely az evangélikusság után csak később terjedt el – s különösen itt, Magyarországon.⁴⁰ „Második reformációról”⁴¹ beszéltek, hogy egész világosan megfogalmazzák: nem egyszerűen a korábbi folytatásáról van szó, hanem újabb rétegződésről. Mindez gazdagította ismereteinket a reformáció történetéről. A kutatás – mint általában – itt is belement a részletekbe, és olyannyira differenciálódott, hogy minden újabb eredmény elérése nehézségekbe ütközik. A reformációtörténet kutatása *nemzetközivé* vált.

Ehhez jön még az egyházak határai felett átívelő közös kutatási munka. Példának említhetjük azt a szimpóziumot, amelyet a (protestánsként meghatározott) „Verein für Reformationsgeschichte” és a (római katolikus gyökerű) „Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum” közösen rendezett.⁴² Tehát beszélhetünk egy *ökumenikus komponensről* is a reformációtörténet kutatásában. Amikor 1957-ben ösztöndíjasként Rómába mentem, és megkérdeztem az akkoriban vezető tekintélynek számító német Hubert Jedint, hogy evangélikus lelkészként tényleg dolgozhatok-e a Vatikáni Levéltárban és Könyvtárban, úgy vélte, hogy különösen udvariasan fogadnak majd engem – ami igaznak is bizonyult. A tudományt ott már kerekén 50 évvel ezelőtt felekezeti határok felett is komolyan vették.

A szellemtörténettől a reáltörténetig – a téma ebben a fogalmazásban még nem lenne teljes, ha nem utalnék arra, hogy magára *a szellemre is mint realitásra* figyelünk. Így számolt be röviden Gottfried von Seebaß a nürnbergi reformációról a következő címmel: *Miként változtatnak meg a szavak egy várost? Andreas Osiander Nürnbergben és a reformatori igehirdetés hatása*.⁴³ Íme, ismét itt a kérdés a szellemiről, a gondolat súlyáról. Természetesen ez a kérdés különösen az egyháztörténeszeket nyugtalanítja, akik az írott forrásokat faggatják, akiket nem kis mértékben éppen a reformáció évszázadának kegyességéről és hitről tett kijelentései foglalkoztatnak.

³⁷ Vö.: Anne Conrad (szerk.): „In Christo ist weder man noch weyb”. *Frauen in der Zeit der Reformation und der katholischen Reform*. Kirchliches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung/KLK. Bd. 39. Münster, 1999. Illetve Ruth Albrecht: Am Anfang eines langen Weges. Frauen- und Geschlechterforschung in der Kirchengeschichte. In: Irene Dingel (szerk.): *Feministische Theologie und Gender-Forschung. Bilanz – Perspektive – Akzente*. Leipzig, 2003. 67–96. o.

³⁸ Vö.: Heinz Schilling (szerk.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation”*. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte/SVRG. Bd. 195. Gütersloh, 1986. Heinz Schilling: In: *Archiv für Reformationsgeschichte* (ARG). Bd. 94. 2003. 276–318. o.

³⁹ Nagyobb figyelem irányul újabban az egyházjogra is; vö. Irene Dingel – Völker Lepin – Christoph Strohm (szerk.): *Reformation und Recht. Festgabe für Gottfried Seebaß*. Gütersloh, 2002. Illetve Christoph Strohm (szerk.): *Martin Bucer und das Recht*. Genf, 2002.

⁴⁰ Vö. Fata Márta: *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500–1700*. KKL Bd. 60. Münster, 2000. Illetve Csepregi Zoltán: *Konfessionsbildung und Einheitsbestrebungen im Königreich Ungarn zur Regierungszeit Ferdinands I.* In: ARG Bd. 94. 243–275. o.

⁴¹ Vö. a 38. lábjegyzetben megadott irodalommal.

⁴² Vö.: Wolfgang Reinhard-Heinz Schilling (szerk.): *Die katholische Konfessionalisierung*. SVRG Bd. 198. Gütersloh, 1995. Továbbá Kaspar von Greyerz – Manfred Jakobowski-Tiessen – Thomas Kaufmann – Hartmut Lehmann (szerk.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungstheorie*. SVRG Bd. 291. Gütersloh, 2003.

⁴³ Nyomatásban in: *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte*. Bd. 72. 2003. 41–48. o. Vö. Gerhard Müller: *Reformation und Stadt. Zur Rezeption der evangelischen Verkündigung*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Geistes- und Sozialwissenschaftliche Klasse Jahrgang 1981. Nr. 11. Mainz und Wiesbaden, 1981.

A TARTALOM ÉS A MÓDSZEREK VÁLTOZÁSA

„A szellemtörténettől a reáltörténetig” – ez tehát csak azt jelentheti, hogy a különböző kérdéseket és módszereket újra és újra feltesszük és alkalmazzuk. Mindig lesznek új kutatások, amelyek azt remélik, hogy problémáikat újra felfedezhetik a múltban. Ebben tekintetbe kell venni ma és a jövőben is a szociális és gazdasági szempontokat, s ez nem vezethet ahhoz, hogy ezzel szemben az eszmeit elhanyagolják vagy figyelmen kívül hagyják.

Az általános történetírásban ezzel szemben még bizonyos területeken töretlen a szociális kérdések középpontba állítása. Berlinből tudósítanak egy Meinecke-megemlékezésről, ahol a szellemtörténeti kutatás e nesztörára csak úgy tekintenek, mint akitől illik elhatárolódnia. A cím alatt – *Ezek olyan dolgok, amelyekről tudni sem akarok* – olyan fiatalabb kutatókról szól a tudósítás, akiknek Friedrich Meinecke főművei (*Die Entstehung des Historismus*, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*) még a felejtés birodalmába tartoznak. A tudósító nekírt a maga részéről a mai ifjú vadembereknek, amikor így ír: „A szociális történeti kutatás a teloszuk, a modern normatív tartalmú fogalma elveszett. Mit használ akkor, ha előadási kurzuskínálatok hegyeit értékeljük ki, ha nincsen többé érték, amelynek tükrében témákat értéktelennek lehetne ítélni?”⁴⁴ Mindamel-

⁴⁴ Gustav Falke: Das sind Dinge, von denen ich keine Ahnung haben will. Entstehung des Historismus? Idee der Staatsräson? Beim Meinecke-Gedenken der Berliner Historiker fallen alle Gedanken durch die Maschen der Netzwerkforschung. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 17. Februar 2004. Nr. 40. 35. o.

lett egy olyan rendezvényről volt itt szó, amelyen annak az embernek az 50. halálozási évfordulójára kellett volna emlékezni, akinek a nevét az az intézmény még most is viseli. A tudósító tiltakozik egy ilyen fajta történetírás ellen, és ehelyett olyan „történelemtudományt” követel, amely „így művészetté válik”, amely „az egyedi bemutatásával kapcsolatba hoz bennünket az egyébként megragadhatatlan általánossal. Nem lehet belátni, hogy egy így értelmezett eszmétörténet miért ne élhetne együtt a szociális megközelítéssel. Ha prominens szociáltörténészek maguk is leereszkedő megvetéssel viseltetnek az elméleti tudós Meineckével szemben egy emlékünnepeken, elfogja az embert a gyanú, hogy a tegnapi tekintélyben a holnap törtetőjét szimatolhatják.”⁴⁵ A reformáció történetével kapcsolatban a helyes értelmezés körüli vita azért nem ilyen kemény, mint az újabb történelemről szóló vitában.

De ne a Friedrich Meinecke-emlékrendezvényt követő éles vitából vonják le a végső következtetést! Rejtőzködő témám inkább így hangzik: „A szellemtörténettől a reáltörténetig, és vissza”! Talán helyes, hogy a jelenleg törvényen kívül rekesztett szellem- és eszmetörténeti kutatók ismét visszatérnek majd a köztudatba. De ez nem történhet meg úgy, hogy aztán a szociális és gazdasági történet figyelmen kívül lehetne hagyni. Inkább az érdeklődés és a kihívások változnak meg. Ezért újra eljöhét az új és régi tartalom, az új és régi módszerek ideje. A reformációkutatás ma mindenesetre izgalmas és vonzó – és maradjon is az!

Fordította: Korányi András

⁴⁵ Uo.

KEVEHÁZI LÁSZLÓ

A reformáció embere

Emlékezés Súlyom Jenő professzor tanítására

Az egyháztörténeti emlékezésben sohasem a mi szavaink a lényegesek, s különösen igaz ez, ha egyháztörténetre emlékezünk. Így szeretnénk emlékezni ma egyháztörténeti professzorunkra, akit magunk között „Jenő bácsinak” neveztünk. Amikor a megjelent könyvben igyekeztem az emlékezést összefoglalni, akkor ezt jórészt annak a listának alapján tettem, amit ő maga állított össze igen tanulságos módon. Tanított és tanít ma is az a csoportosítás, ahogy összeállította publikációit. Erről nem szólok most, olvasható a könyvben, csak utalok arra.

Amikor azonban erre az emlékezésre készültem és tovább kutattam, olvastam írásait, azt kerestem, ami jellemző volt és ma is igen fontos Súlyom Jenő tanításában. Azt

kerestem, mi lehet tanításának központja, szíve. Mi az a téma, amiben összefoglalható szinte minden szava, írása? S így bukkantam rá a *reformáció* szóra. S végigolvasva publikációit, pontosabban és őszintén szólva szinte minden írását, jutottam erre az eredményre: tanárunk a *reformáció embere volt*. És ha a reformáció ragadta meg, akkor még azt is mondhatnánk: az evangélium elkötelezettje lett. Amikor a reformációról szólt és tanított, ez egyformán jelentett nála érintettséget és küldetést is. Lehet, hogy ez így néhányunknak furcsa fogalmazás róla. Főként azoknak, akik már talán a levéltárból ismerték, vagy talán személyesen nem is ismerték őt. Pedig erőteljes hangját ismerve, ez bizony igaz: Súlyom Jenő professzorunk a refor-

máció és az ebből következő megújulás, mondhatnánk a reformok embere volt. Ma halljuk őt magát ebből az aspektusból.

Egyháztörténeti kutatásaiban is a reformáció történeti szakaszában ásott talán a legmélyebbre

Ezzel nem akarom gyengíteni az egész egyház történetére vonatkozó összegyűjtött tudását, tapasztalatát. Mi úgy ismertük meg, mint aki a hazai egyháztörténelem tanára. De otthon volt ő az egész egyetemes egyház történetében is. Erre nemcsak Wiczián Dezső professzorral írt közös könyvük utal, hanem sok tanítása is. Persze az ő területe mégis a magyarországi egyház története lett. Sajnos nincs idő arra, hogy idevonatkozó könyvén túl írásait még csak fel is soroljam. Hazai egyháztörténetünk minden szakaszáról publikált, nemcsak tanított a katedrán. Érdekes, ahogy *szempontok* szerint tanított. Külön írt a Biblia fordításainak, az Ágostai hitvallás magyar megjelenéseinek, a káték, az énekeskönyvek történeteiről, és megjegyezte: ezeknek története egész egyháztörténetünk „mutatója” is. Szeretném felhívni a figyelmet ebben a gondolatkörben a hazai zsinatok történetéről született írásaira. Milyen érdekes az általunk „unalmasnak” tartott zsinatok sora, s mennyire tanulságosak azok íásaiban a mára nézve is! Csak két szempontot kell kiemelni a történet tanításával kapcsolatban. Az egyik: mindent igen alaposan és precízen dolgozott fel. Szinte azt is mondhatnám, olyan friss volt a dokumentumok feldolgozásában, hogy majdnem minden mai eredmény is megjelent íásaiban. Csak utalok például Dévai Bíró Mátyás *Ortographia Ungarica* könyvének igen modern és irodalomtörténetileg ma is megálló feldolgozására. A másik vonása, amiről még lesz szó más vonatkozásban is: mindig megkereste azt, amire ma egy-egy esemény taníthat bennünket. Érdekesebb ebből a szempontból a „századok” feldolgozásai. Végigmegegy hazai egyháztörténelmünk századain, levonja a tanulságokat, szinte történelemszemléletre tanítanak írásai. Súlyom Jenő nemcsak a múlt feltárásával, hanem a múlt mai üzenetével is foglalkozott állandóan. A história nála valóban az élet tanítómestere volt.

Mégis: tanításának „közepe” a reformáció és annak története. Távolról sem véletlen, hogy disszertációjának címe *Luther és Magyarország* volt. Igen, Luther. Csak két cikkére utalok itt. Az egyik *Luther új megismerése felé* címmel jelent meg (*Protestáns Szemle* XLII. évf. 11. sz. 1933.) „Hogy ez a változás a Luther-tanulmányozásnak hasznára válik, máris örömmel tapasztalható. Luther alakja felszabadul azokból a bilincsek közül, amelyekbe egyrészt a német idealizmus, másrészt a pozitívizmus történészei verték. (...) Meg fognak menteni attól, hogy Luthert a magunk képére formáljuk, művét korunk szellemében meghamisítsuk. (...) Bizonyos, hogy ma Luther új megismerése felé haladunk.” Egy másik írásának címe ismert: *Előre*

Lutherrel. Leírja az ismert mozgalmakat, amelyek először így fogalmaztak: vissza Lutherhez, majd így: előre Lutherrel. „Újjonnan kell tehát rendeznünk viszonyulásunkat Lutherhez, a lutheri reformációhoz. (...) Tanuljunk tőle legalább annyit, mint amennyit tanultak tőle annak idején magyar tanítványai. Tanuljunk meg tőle újra: az egyházban az evangélium minden előtt.”

Nála tehát az „előre” nem jelszó volt, hanem az állandó tőle tanulás feladata. Mert a reformáció valóban fordulat, alap és feladat az egyház életében. Így lett Súlyom Jenő ismert Luther-kutató nemcsak itthon, hanem Európában is, erről is tanúskodnak külföldön megjelent írásai.

Mégis akkor melegszik át szava igazán, amikor a hazai reformációt tanítja. Nála Luther és Magyarország összetartoznak úgy, hogy „Luther műve” folytatódik hazánkban is. Tőle tanultuk, hogy hazánkban két találkozás volt az evangéliummal, az egyik István király korában, a másik a 16. században. S tőle hallottuk azt is, hogy itt eleinte nem a személyek a fontosak, témává lett az evangélium, a tanítás változott meg, s ezután indult csak a strukturális változás. Vagy azt, hogy nálunk nem annyira a búcsú, hanem a szentek segítségül hívása lehetett a központi téma. Meg sem kíséreltem ilyen irányú és tartalmú írásait sorolni. Súlyom Jenő a hazai reformáció terén ásott legmélyebbre, s ez a mélység perspektivikus! Innen lehet belátni előre és vissza az egész történetet. Igen, ő a szó legmélyebb értelmében a reformáció embere volt.

Az egyháztörténet művelésében is a reform embere volt

Itt ugyan ezeket úgy nevezte: revízió vagy átértékelés. „Hol van az egyház története?” – teszi fel a kérdést (*Lelkipásztor* 1952). Nagyon figyelemreméltó, hogy ezt a kérdést 1952-ben a Teológiai Akadémia budapesti megnyitóján teszi fel! S válasza: „historia ecclesiae in fide confesae est in, cum, sub historia ecclesiae empiricae.” S „lutheránus” válasza folytatódik: az egyház története nem különíthető el a világ történetétől, az egyház története mégis megkülönböztethető a világ történetétől. Válasza izgalmasnak mondható ebben az évben, sőt hitvallásnak is tekinthető. Mert befejező mondata: „A történeti egyház elleni bűn – bűn a Credóban vallott egyház ellen!” De már 1935-ben és aztán 39-ben követeli a történelem átértékelését és az egyháztörténeti revíziót. Az egyháztörténet művelése nem eshet a mindent gazdasági, anyagi tényezővel magyarázó tanítás, sem az úgynevezett szellemtörténeti szemlélet rabságába. Küzd a katolicizmus történelemszemlélete ellen is („a keresztény kurzus” idején!), de egyáltalán minden olyan történelemművelés ellen, amely „eleve kész nézetekkel operál”. Egyrészt arra tanít az egyháztörténész, hogy az egyháztörténeti munka az alapoknál kezdődik, az egyháztörténelem művelését kell elhelyezni és helyére tenni először. S aztán az egyháztörténet-

nek megfelelően kezelni. Ez először a dokumentumokra építést jelenti, aztán pedig annak az Istennek keresését a történelemben, aki Ura annak. S végül arra is kötelez, hogy a történelem mai tanítását is igyekezzünk megkeresni. Igen, elmondható, hogy Sólyom Jenő a maga korának hívő és modern egyháztörténésze volt.

Sólyom Jenő olyan pedagógus volt, aki a tanítás, a vallástanítás ügyében is reformokért küzdött

Élete nagy részét a katedrán töltötte. 1936-ban jelent meg először ilyen irányú írása (A középiskolai vallástanítás reformjáról. In: *Evangélikus Élet* különnyomata). „Reformról nehéz szólni anélkül, hogy ne kerüljünk a divatoskodás vádjába alá” – írja. S már akkor – sok vallástanítóval szemben – vallja: „A keresztény élet az igehirdetés gyümölcse, Isten kegyelméből, nem pedig nevelés eredménye. Világi szemmel a vallástanítás olyan tárgy, mint a többi, a célja a keresztény vallás megismertetése. Egyházi szemmel azonban *igehirdetés*, az evangélium hirdetésének egy formája.” Kevesen látták így akkor a kérdést. De Sólyom Jenő éppen ezért vallotta már ekkor: „a középiskolai vallástanítás reformjának most van ideje.” Ezért írja 1939-ben is *Vallástanítás az új korszak kezdetén* című írását (*Keresztyén Igazság* 1939.). Igen érdekes a dolgozata a vallástanítás és család témájában is. Egyrészt jó, s kellene is a családi háttér a vallástanításban is. Másrészt – milyen mai! – „Az ige kovásza a gyermek közvetítésével is átjárhatja a családot.” Érdemes lenne a katechetikai bizottságnak ezeket a tanulmányokat átgondolni.

Egész egyháza megújulását szolgálta

Már érintettem, hogy a múlt tanítását mindig igyekezett korra életébe beültetni. Most tovább kell lépnem: Sólyom Jenőt nemcsak a múlt érdekelte, legalább annyira a jelen is. Itt csak két írását említem meg. Az egyik összefoglaló címe: *A magyar evangélikusság*. A professzor maga írásainak ezt a csoportját egyháztörténelmi írásoknak nevezi. A történész egyházi földrajzot tanít. Régióként veszi végig egyházunk mai életét. Külön beszél mind a négy egyházkerületről, annak alakulásáról és mai kérdéseiről. Különösen érdekes, ahogy például a kemenesaljai evangélikusokról, vagy ahogy a Brassó és Arad környéki egyházi életéről szól. Írásaiban anynyi szeretet, aggodás van az ismereten túl, hogy az olvasót elgondolkoztatja. Egyszer ezt a kifejezést is használja: a magyar evangélikusság történelmi földrajza (*Harangszó Naplótár* 1947. 38–42. o.). – A másik idevágó nagy lélegzetű írása: *Az evangélikus egyháznak mint közösségnek a története Magyarországon* (*Evangélikus Theologia* 1947. decemberi száma 7. sz. 22–41. o. Különnyomatban is megjelent). Abból kell kiindulni, hogy ez az írás egyrészt az 1944/45. tanév II. félévének, másrészt az 1946/47. tanév I. félévének előadásából készült, azok szerkesztett változata. „Az egy-

ház mindenképpen közösség, congregatio sanctorum, tehát az egyháztörténelem szükségképpen közösség-történelem” – ez a kiindulása. Tegyük hozzá, hogy „kívülről” ez volt a társadalomtudomány, a szociológia előretörésének, „belülről” pedig az ébredésnek és ébredési mozgalmaknak az ideje. Sólyom Jenő tehát igen aktuális kérdést vett elő ezzel is, 1947-ben vagyunk! Ilyen aspektussal halad végig hazai egyházunk történetén, s felhívja a figyelmet a külföldön ebben a tárgyban megjelent, már akkor hatalmas irodalomra. Csak a dolgozat befejezését olvasom: „korunkat a közösség utáni vágy jellemzi. (...) Vannak közösségépítő szándékok is, de csekély a vágy a gyülekezetek mint a szentek közösségének olyan tartalmú megújulása felé, amilyen tartalmú volt az a 16. századi lutheri reformáció idején.” Figyelem: megújulás, reformáció! Ez nemcsak a múlt kutatásának célja, hanem állandó, mai feladat! Ma ugyanezt a témát így nevezzük: gyülekezetépítés. Íme, a „múlt századi” egyháztörténész erre tanít.

Küzdelem a jó rend egyházáért

„Van-e értelme az egyházi törvények revíziójának, illetve reformjának? Megint: reform, revízió! A felelet: „egyházi törvényeink revíziójának, illetve reformjának csak akkor van értelme, ha 1. megvan bennünk a szándék, hogy egyházi törvényeinket meg is tartjuk, és ha 2. a revíziót, illetve reformot *teológiai* feladatnak tekintjük.” (Magatartás az egyháztörténelmi munkában. In: *Lelkipásztor* 1949. 29. sz.) Valljuk meg, hogy az egyháztörténelmi stúdium nem annyira lelkesített minket annak idején. Bevallom, én sem rajongtam érte. S nem azért, mert azt egyszerűen *jogi* feladatnak tekintjük? Az egyháztörténelmi alakítása pedig – professzorunk szavaival „az egyház jó rendjének kialakítása” – alapvetően teológiai feladat. Nem kellene ezt az alapállást, tanítást napjainkban újra átgondolni, megszívlelni?

Ilyen alapállással jöhettek most már a részletek. Ha végigolvassuk ezeket a publikációkat, nem hiszem, hogy van olyan kérdés, ami kimaradt volna. Néhány cím: a püspöki tiszti, az egyházkerületi és egyetemes felügyelő feladata, a lelkesítési szolgálat, a presbiteri tiszti kialakulása. S ezek a tisztek minden szinten. Minden részletre kiterjedő precizitására és az alapos kidolgozásra felhívom a figyelmet.

Lényegében azonban csak két téma megemlítésére szorítokozom idő híján. Az egyik: Sólyom Jenő hosszú, gyökerig menő információsorozata elé ezt a címet írta: *A zsinat elé*. S ezzel nem azt akarta mondani, hogy ezeket a gondolatokat a zsinat plénuma, vagy bizottságai elé terjeszti. Nem! Hanem azt akarta hangsúlyozni, hogy ezeket a kérdéseket még a zsinat *előtt* az egész egyháznak meg kellene fontolnia. Még azt a javaslatot is olvassuk írásában, hogy jó lenne legalább 30 év tapasztalatát a kérdésekben összegyűjteni és a tapasztalatok alapján rendezni gondolatainkat. Mert a cél: „egy értelemre jussunk”. A törvényalkító munkát tehát a lelkesítési és gyülekezetek által át-

gondoltnak vallotta, ilyen értelemben is teológiai munka a törvényalkotás. Ha kicsit áthozom ezt – nyomdokában – a mára, talán nekünk is az (lett volna) a feladatunk, hogy a zsinat előtt felkészítsük egyházunkat a kérdésekre, és nem a zsinatról vagy a zsinat *után* adjunk azokról kész anyagot.

De egy talán még ennél is fontosabb alapvető munkára feltétlenül emlékeznünk kell. Egy nagy lélegzetű írásának címe így hangzik: *Az úgynevezett egyházfegyelem az Újtestámentumban (Evangélikus Theologia, 1948. 1–40. o.)*. Be kell vallanom, hogy egyházfegyelmi kérdések újszövetségi alapon való feldolgozását ilyen mélyen és alaposan még nem olvastam. „Van valami, kell lennie valaminek az egyházban, vagy kell történnie valaminek az egyházban, amit általában ezzel a szóval szoktak jelölni: egyházfegyelem.” A professzor végigvesz valamennyi olyan textust, ami ezzel a témával kapcsolatos, és azokat igen alaposan exegetálja. Meg sem kísérelm a részletes ismertetést. Csak annyit jegyzek meg, hogy itt kerül elő az általa használt kifejezés: az egyház, illetve a szolgálat jó rendje. S csak a záró mondatot idézem újra: „egyházfegyelemről nem lehet addig egy nézetre jutni, amíg nincs egy nézetünk az egyházzal, erről viszont nem lehet egy nézetünk addig, amíg nincs egynézetünk a hitről, erről megint nem lehet egynézetünk addig, amíg nincs egynézetünk Krisztusról.” (Lám, az egyházjog is Krisztus-kérdés!). Súlyom Jenő folytatja: „Először egyet kell értenünk abban, hogy mi az evangélium summája. Ehhez pedig hadd idézzem Luthert: ez az evangélium summája, aki hisz Krisztusban, annak meg vannak bocsátva bűnei.” S a végső konzekvencia: „van fegyelem az újtestámentumi egyházban, csak hogy az nem kívülről beléje vitt orvosság, nem műtét rajta, nem mankó alatta, nem egy külső életrend, valamilyen ételszabályok megtartása, hanem az élő test belső, titokzatos, csak itt-ott s néha-néha figyelhető csodálatos egészség szabályozó működése.”

Másutt így olvasunk erről: „Egyházunk nem építheti életét és szolgálatát törvényekre, hanem önmagában kell erősnek lennie.”

Ezt a tanulmányt bátran ajánlhatom a mai Jogi bizottságunknak tanulmányozásra. Talán még az egyetemen tanításra is. Merész kérdés az is, ki tanítsa az egyházjogot. Jogász, vagy teológus? Vagy talán együtt?

Küzdelem az egyházért – az egyházzal szemben?

Tudom, hogy ez a fogalmazás vitatható. De talán érthető. Súlyom Jenő korában különösen is. Vagy talán úgy kellett volna fogalmaznom: a reformáció egyházáért a hivatalos egyházvezetéssel szemben. De nem kell magyaráznom. Inkább arról szövegek röviden, hogy tudatosan kerestem olyan szövegeket tanításában, amiben a jelzett konfliktust fellelem. Hiszen végül ő is a félreállítottak sorába került. Nem

vétek talán a történelmi igazság ellen, ha azt mondom, Súlyom Jenő nem kereste a konfliktust. De amikor a jó rend, még inkább a reformáció egyházáról volt szó, akkor az igazságot leírta, kimondta. Csak néhány utalásszerű idézetet hoznék ebből az aspektusból.

A legelső ilyen jelzésszerű utalás 1939-ből való. Messze voltunk még a vihartól. De ő már akkor leírta: „Ha az egyház közössége nem áll idejében az egyházi iskola mögé, akkor már feladta azt” (Iskolaügy az állam és egyház viszonyában. In: *Protestáns Szemle* 1939. 300. o.). Érdekes figyelmeztetés 1941-ből: „...látunk kell, hogy az 1791-i törvény alkalmazása és érvényesülése is függvénye volt az élő tényezők birkózásának. Egy belülről erős, önmagában erős egyház inkább tudja érvényesíteni történelmi jogait” (Az 1791-i vallásügyi törvény. *Keresztyén Igazság* 1941. 276. o.). Igen figyelemreméltó mondatok 1952-ből: „Teológiai Akadémiánk Budapesten történt megnyitását két teológiai kérdést vettem fel. Ezúttal az egyiket viszem a Lelkipásztor olvasói elé. Hogyan viszonylik a tapasztalati egyház története a hitben vallott egyház történetéhez? *Historia ecclesiae in fide confessae est in, cum, sub historia ecclesiae empiricae*. Az egyház története nem különíthető el, mégis megkülönböztethető a világi történelemtől. Nem lehet tehát ráfogni egy eseményre, hogy hozzátartozik az egyház életéhez, ha nincs semmi köze az evangéliumhoz” (*Lelkipásztor* 1952. 28. o.).

Tudjuk, Súlyom Jenő két zsinatot élt át aktívan, az 1934-est és az 1952-est. Ez utóbbi előkészítését is vállalta rengeteg írással, bizottsági munkával. S tudjuk, ez volt a nagy „átrendező” zsinat. A „zsinat elé” sorozatában ezt olvassuk többek között: „Egyházszerkezeteink revíziójában lényegileg legfontosabb, hogy egyfelől mindig szem előtt tartjuk: személyekről, személyek szolgálatáról, személyek üdvözüléséről van szó, másfelől mindig vigyázzunk, hogy személyi érdeket, személyi ambíciót ne szolgáljunk” (Egyházszerkezeteink revíziójához. In: *Lelkipásztor* 1950/5.). De egy évvel korábban mintha még élesebb lenne hangja: „A Magyarországi Evangélikus Egyház jogi berendezkedése mindenestől az egyház valóságát szolgálja. Minden más tervezetést meg kell előznie az evangéliumhirdetés, szolgálatra elhívás, rendelés szabályozásának. Tudomásul kell vennünk, hogy mind a »püspök«, mind a »felügyelő« szó voltaképpen mit is jelent, jelent vigyázót, őrködőt, pásztort, nem jelent sem kormányzót, sem vezért, sem szószólót (az egyház nevében beszélőt)” (Az új egyházi törvénytervezet. In: *Lelkipásztor* 1949. 58. o.).

S még egy „aprócska” tanulság 1957-ből a rózsashegyi zsinat konzekvenciájának ürügyén: „legyen számunkra éppen ezért drága emlék, mert »szégyent vallott« a hatalmasok előtt, de hűségesen akarta szolgálni Krisztus egyházát” (Rózsashegyi zsinat. In: *Evangélikus Élet* 1957.).

Külön tanulmány lehetne, hol jelentek meg Súlyom Jenő publikációi? Azt lehet mondani, hogy az akkori folyóiratok szinte mindegyikében írt. Szívesen tanította egyháza népet. Külön szeretettel fordult a lelkészek felé. De Súlyom Je-

nő neve és munkája ismert volt irodalomtörténeti és történeti körökben is. Szava sok tekintetben „eligazító” volt. Nevét és írásait megtaláljuk külföldi lapokban is. Tehát hazánkban és Európában ismert és elismert tudós volt.

Mégsem ezzel, hanem valami „személyes szóval” szeretném emlékezőm befejezni. S ez Súlyom Jenő személyes szava. Még 1928-ban, 24 éves korában írt egy aprónak tűnő, számomra nagy, óriási mondatot: „A feltűnés nélkül való, elismerésre nem váró munkásságban van a teremtő erő” (Hegyen épített város, 1928. január 29.). Nem sikerekről, nem eredményekről beszél, hanem „teremtő erőről”. Mennyivel több ez, mint az előzőek! S ennek a teremtő erővel megáldott életnek a titka nem a nyüzsgés, tülekedés, hangos szó, hanem: feltűnés nélkül, elismerést nem várva – dolgozni. Nem így volt-e végig Súlyom Jenő életében? S nem teljesedett-e ez be, vagy ki, amikor sokan már nem a katedrán láttuk, nem publikációiból ismerhettük, hanem a levéltárban találkoztunk vele szürke köpenyében? S ott dolgozott feltűnés nélkül és elismerést nem várva, nem is kapva! Hogy vajon lelkében mi zajlott le, nem tudjuk. Legalábbis, bár többször találkoztam vele a levéltárban, erről soha nem volt szó, én sem mertem megkérdezni. De ez a mondat nézetem szerint életének mottója lehetne. Feltűnés nélkül, elismerést nem várva – dolgozni.

S a másik ilyen személyes szó számomra a *Kedves Fiam* című és kezdetű *Evangélikus Élet*-beli cikke (*Evangélikus*

Élet XVIII. évf. 22. sz. 3. o., 1953. május 31.). Ő maga szerénységből talán fel se vette írásainak jegyzékébe. Konfirmáló fiának írta. „Légy erős! Az emberek felé öntudatosan, önérzetesen, de önzetlenül erős. Az Isten felé bűnbánatban, engedelmisségben, bizodalomban, reménységben légy erős! (...) Maradj meg a hitnek örömeiben, amelyre erőt vettél a konfirmációban. Csókol édesapád.”

Igen, Súlyom Jenő olyan objektív tudós volt, aki a szubjektív szót sem szégyellte. Nemcsak tudását, hanem hitét is megvallotta, ahol arra szükség volt. Bátran jellemezzük őt ezzel a két szóval pontot téve az emlékezésre: hívő tudós volt. Mindkettőért megküzdött, hogyan és miképpen, nem tudjuk. De hogy Isten mindkettővel megajándékozta, ezt tudhatjuk, sőt talán éppen ez az, amiben követelhetjük is őt. Hogy tanítónk tanítványai lehessünk ma hitben és tudásban is.

Ez a kép nem teljes. Egyetlen előadásban nem is lehet teljes képet adni senkiről, róla sem. Ezt az előadást kiegészíti a könyvben az életrajz, tanításának saját csoportosításában summázott leírása, tehát ahogy ő látta munkáját. De ezt a képet egészítik ki a róla szóló emlékezések, és nem utolsó sorban újra megjelentetett írásai a könyvben. Hogy lesz ez a kép teljes, vagy teljesebb? Ha lesznek olyan fiatal kutatók – és talán minden ezért is van! –, akik elmélyítik, színössé teszik, és igazán teljessé teszik Súlyom Jenő életének és tanításának kutatását. Ez az emlékezés, a mai ünnepi nap is így lesz teljes.

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

Melanchthon Szophoklész-kollégiuma

A kortársak hagyományozták ránk Melanchthon egy kedvelt mondását, amely így szól: „Utiliorem post sacrorum bibliorum lectionem esse nullum quam tragoediarum Aeschylia, Sophoclis et Senecae.”¹

A szent könyvekkel való összevetés nyilvánvalóvá teszi, hogy az ókori drámák olvasását nem irodalomtörténeti értékük, még kevésbé a rajtuk való nyelvgyakorlás miatt tartotta ilyen fontosnak. Hogy tanítványaival Melanchthon valamikor is olvasta volna Aiszkhüloszt, annak semmi nyoma nem maradt. Euripidészhez viszont az évek során gyakran visszatért, bevallottan azért, mert benne a retorikus költőt látta.² Szophoklész 1534/36-ben tanította először, akkor, amikor megkapta Camerariustól annak

frissen megjelent szövegkiadását.³ Tíz év múltán azután ismét elővette tanítványaival a görög drámaíró. Ezt a Corpus-beli Melanchthon-kronológiából tudjuk, ahol 1545. január 18-nál ezt olvashatjuk: „Enarrat Electram Sophoclis”.⁴ Hogy mi is volt az a morális tanulság, amit a Bibliához mérhetőnek tartott az ókori tragédiaírók műveiben, arról eddig nem sokat, bátran mondhatjuk, semmit sem tudunk. A Melanchthonnal foglalkozó szakirodalom tud ugyan ezekről a stúdiumokról, de érdemben nem gyarapítja ismereteinket.⁵ Azért van ez így, mert magától Melanchthontól nem volt ismert olyan szöveg, amely Szophoklész műveinek értékelését tartalmazta volna.

¹ Melchior Jungk, aki 1553-ig volt a wittenbergi városi iskola igazgatója őrizte a sokat hallott mondást. Paul Stahel: *Seneca und das deutsche Renaissancedrama*. Berlin, 1907. 33. o.

² CR 18. 395.

³ CR 2. 791–793. Nr. 1222. MBW 1505.

⁴ CR 5. XII.

⁵ Stefan Rhein: Philipp Melanchthon als Gräcist. In: *Werk und Rezeption Philipp Melanchthons in Universität und Schule bis ins 18. Jahrhundert*. (Szerk.: Günther Wartenberg) Leipzig, 1999. 56. o., 68. o.

A magyar tudományosság figyelme Bornemisza Péter Elektra-fordítása miatt fordult a kérdés felé.⁶ Az 1558-ban Bécsben megjelent magyar nyelvű átdolgozáshoz Bornemisza egy latin nyelvű értékezést csatolt, amelyen fölmondja a professzorától, Georg Tannertól tanultakat, mindazt, amit az órákon a drámára vonatkozóan különösen fontosnak tartottak a megjegyzésre. Schulek Tibor is, Nemeskürty István is monográfiájában kellő hangsúllyal szerepelteti a Melanchthon-tanítvány Tanner szerepét Bornemisza szellemi habitusának kialakításában.⁷

A latin utószó gondos elemzését Borzsák István végezte el. Ő ismerte föl, hogy Bornemisza szövege elemeiben Melanchthonra megy vissza.⁸ Egyes mondatok szó szerint átvett idézetek a wittenbergi mester hatalmas életművéből. Minthogy azonban itt már a tanítvány tanítványáról van szó, Borzsák joggal fogalmaz óvatosan. Föltételez például olyan aktualizálást, ami sokkal inkább Bornemisza vagy a jogász Tanner vélekedése lehet, és nem a Wittenbergből hozott tanítás. Különösen áll ez szerinte a dráma alap-mondanivalójának összegzésére, éppen a minket leginkább érdeklő kérdés, a morális tanulság megfogalmazására.

Szabó Andrásé az érdem, hogy rátalált a témánkat érintő első, valóban Melanchthon kezétől való dokumentumra. A wittenbergi egyetem nyomtatásban is közreadott „Scripta publica”-jának első kötetében olvasható egy tanári hirdetemény „In Electram Sophoclis” címmel, 1545. január 18-i dátummal.⁹ Aláírás ugyan nincs, de nem kétséges, hogy Melanchthontól való. A Corpus kiadó is neki tulajdonították, ezért került be a kronológiába is, amint fentebb láttuk. Véletlenül maradhatott el a szöveg közlése.

Ebben a tanulókhoz intézett fölhívásban Melanchthontól megtudjuk, hogy korábban együtt az Aiászt olvasták. Ez nyilván meghozza a kedvet a többi tragédia olvasásához is. Annál is inkább, mert a „sermonum gravitas” mellett nincs még olyan mű, amely úgy tükrözné a való életet, mint éppen Szophoklész és Euripidész darabjai. Ezekben bemutatják ugyanis az emberi esendőség, a bajok okai és az is, hogyan fékezhetjük meg zabolátlan indulatainkat, ezeken úrrá is lehetünk. Lám Aiász, aki egyébként kiemelkedő lelki tulajdonságokkal rendelkezett, legyőzve a jogtalanság miatt elszenvedett fájdalomtól, maga kereste magának a halált. Hát ilyen gyenge és törekeny az emberi erény. Az elolvasott dráma tanulságait ily módon

összegezve Melanchthon rátér a következő olvasandó darab ajánlására. Az új mű, az Elektra, a házasságtörés büntetését példázza. Egyetlen bűnt követ az egész család, majd a haza pusztulása is. Így szövő hálóját az ördög, egyetlen vétekből a többit, és az emberek nyomorúságát. Jó, ha emlékezünk arra, hogy valamennyi tragédia legfőbb közös mondanivalója: „Discite iustitiam moniti et non spernere divos.” Fölhívja még a figyelmet a dráma szép, mintául szolgáló nyelvezetére is. Előadását: „enarrare Electram” a következő csütörtökön kezdi. A megfontolás (deliberatio) tárgya a két szereplő lesz. Közülük az egyik szerint ellent kell állni a zsarnokságnak, a másik szerint viszont szelíden el kell viselni a szolgaságot, hiába nem kell ingerelni a sorsot, hogy azzal a nyomorúság még csak tetőződjék. A tanári program ezen utolsó érdemleges sorai már utalnak arra, hogy milyen irányba terelgeti majd hallgatói figyelmét a szöveg olvasása során.

Amint látjuk, Melanchthon azokat a hallgatóit hívta óráira, akik korábban vele az Aiászt már végigolvasták. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük az Aias befejezésnek időpontját is. Az 1544-es, scholionos frankfurti Szophoklész-kiadás egy ma Budapesten lévő példányába az egyébként ismeretlen egykori használója sok bejegyzést tett.¹⁰ Az Aiász végére pedig beírta: „Finiit 16 Januarii Anno MDXLV”. Ez a nap abban az évben csütörtökre esett. Az új fölhívást két nappal később, január 18-án, szombaton tűzte ki – amint láttuk, azzal, hogy az Elektra olvasását a következő csütörtökön kezdi el.

Hogy milyen maradandó élményt nyújtott részt venni ezeken az órákon, arról több tanúságtévként is van. Eddig is föltételezték, hogy Veit Oertel (Vitus Winshemius) 1549-es prózai fordításokat tartalmazó Szophoklész-kiadása, a darabokhoz írt bevezetővel, jórészt Melanchthon tanításán alapul.¹¹ Az már viszont nem volt ismert, hogy a fríz Georg Rattaller is ott volt a hallgatók között. Így az ő 1550-ben kiadott verses fordításai: Az Aiász, az Elektra és az Antigoné is Wittenbergben formálódtak.¹² Rattaller szövegét széljegyzetek kísérik, hivatkozik az „interpres Graecus”-ra, tehát ő is a scholionos frankfurti kiadást használta. Maga Melanchthon is erre a szövegre támaszkodott, amint azt a következőkben látni fogjuk. Valószínű, hogy amint 1534-ben Camerarius kiadását kézbe véve, úgy 1544/45-ben Braubach új, ókori scholionokkal gazdagított szövegeit olvasva kapott kedvet arra, hogy Szophoklész tanítványainak magyarázza.

Ezekben az órákon vett részt Georg Tanner is.¹³ Több mint tíz év múltán, 1557-ben lett Bécsben görög pro-

⁶ Tragoedia magyar nyelvű az Sophocles Electraiból... Pesti Bornemiszta Peter által. Wien, R. Hofhalter 1558. Ed. facsimile: Budapest, 1923. Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Vál. Nemeskürty István. Budapest 1980. 541–599. o.

⁷ Schulek Tibor: *Bornemisza Péter*. Sopron-Budapest-Győr, 1939. Nemeskürty István: *Bornemisza Péter, az ember és az író*. Budapest, 1959.

⁸ Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe*. Bornemisza-tanulmányok. Budapest, 1960.

⁹ Scriptorum publice propositorum... Tomus primus. Wittenberg, Erben G. Rhau 1560. 106–107. o. Szabó András: *Adalék Bornemisza Péter Elektrájának hátteréhez*. In: *Csonka Ferenc 80. születése napjára*. Balassi Kiadó. Budapest, 1996. 19. o.

¹⁰ Σοφοκλέους τραγωδίαί ἐπτά μετὰ σχολίων παλαιῶν. Frankfurt, P. Brubach 1544. A példány: Budapest OszK Ant 2064.

¹¹ *Interpretatio tragoediarum Sophoclis*. P. Brubach. Frankfurt, 1549.

¹² Tragoediae Sophoclis... carmine Latino redditae Georgio Rattallero. Antwerpen, J. Beller 1584. Az előszóban és a 486. utáni számozatlan lapon említi a három dráma 1550-es kiadását. Rattaller 1544 februárjától volt Wittenbergben. AAV 1. 209b 5.

¹³ 1543 májusában iratkozott be Wittenbergben. AVV 1. 204b 33.

fesszor. Óráit Bornemisza tanúsága szerint a wittenbergi élményanyaggal, Szophoklész tanításával kezdte. Nincs tudomásunk arról, hogy ő a görög tragikusokkal valamilyen is önállóan foglalkozott volna. Annál hűségesebben közvetítette az egykori órákon hallottakat. Vele együtt most már négy tanítvány tanúságtevésével rendelkezünk. Veit Oertel prózai fordítása a bevezetővel, Rataller verses glosszázott Szophoklész-átültetése, a budapesti kötet lapszéli jegyzetei és a Tanner-Bornemisza szöveg segítségével próbáljuk meg kideríteni, hogy milyen tanítást vihettek magukkal a hallgatók ezekről az órákról.

Ide kell még sorolnunk két útmutatást magától Melanchthontól. A korábban már ismertetett órahirdetés mellett, éppen 1545-ből való Cohortációja a tragédiák és komédiák olvasására.¹⁴

Az alaptanítások tekintetében a tanítványok sorra szó szerint ismétlik ezt a két szöveget. Máskor a hivatkozások és példák viszont mást és mást őriztek meg vagy emeltek ki az órákon elhangzottakból. Esetenként így a befogadó tanítványt is jellemezhetik a különbözőségek.

A források hirtelen támadt bőrsége már olyan részletező elemzést tenne lehetővé, amire itt most nincs hely. Csak a tanulságok áttekintő ismertetésére szorítkozhatunk.

Az alaptanítás minden esetben az volt, hogy a drámák elsősorban számunkra szóló etikai üzenetet hordoznak. Ezért is kerülhettek, a már idézett mondása szerint, a Biblia mellé hasznos olvasmányul. A tanulmányozás során a figyelmet végig ennek fölismérésére terelte. Ezért gyűjtőték gondosan azokat a „locusokat”, amelyek a mű alpondanivalójára mutatnak.¹⁵

Szophoklész Melanchthon szerint „politicus” költő volt. Ez azt jelenti, hogy az ő műveiben az egyes ember és az egész társadalom is saját képmására ismerhet. És ha a téma (argumentum) sokszor talán túlságosan borzalmas is, ez is az ember javát szolgálja, mert saját bűnei fölismérésére készíti. Az egyes ember vétke pedig akár az egész közösség romlásához vezethet. A háttérben ugyanis az ördög mesterkedik. A fékevesztett indulatok, a szörnyűséges bűnök következménye azután egész birodalmak pusztulása. Ugyanis a gondviselő Isten ítélete, ha késik is, bizonyosan bekövetkezik, amint azt a történelem sok példája tanúsítja. Ezért aztán, Melanchthon szerint, minden dráma közös alap-mondanivalója a vergiliusi „Discite iustitiam moniti et non spernere divos”. Igaz ugyan, hogy e művek még az ószövetségi törvény, a lex idejéből valók, de tanításuk máig érvényes. Még akkor is így van ez, ha nekünk elsősorban a Szentíráshoz kell alkalmazkodnunk cselekedeteinkkel.

A sokirányú szövegelemzés mellett haladt a retorikai magyarázat, az eloquentia ismeretének elmélyítése. Szophoklész jellemezte ugyanis, Melanchthon szerint, a drámaírók között leginkább a „gravitas”. Ez a hősök tette-

inek, vagy éppen visszafogottságának megfelelő formában való indoklása volt. Itt következett azután a közös szövegolvasás sajátosan melanchthoni értelmezésű esztétikai csúcса, a drámai szereplők megnyilvánulásainak méltatása, a „deliberatio”. Bornemisza szövegéből talán még az is kielemezhető, hogy itt már a tanítványok is szóhoz jutottak. Magukra kellett vállalniuk egy-egy drámai hős megformálását, ügyükben az antik retorika szabályai szerint vád- vagy védőbeszéd tartását. Mindez még mindig csak előgyakorlat volt a dráma alap-mondanivalójának kifejtéséhez. Ez pedig a wittenbergi egyetemen oly híres „Quaestio” megtartása volt. Az órákon erre próbagyakorlatokon készültek. Az ékesszólásra (ad ornatam dictionem) így tesz képessé a drámák olvasása. Sajátosan melanchthoninak azért tartjuk ezt a gyakorlatot, mert a Praeceptor már pályája elején kifejtette, hogy az előadókésztségre való nevelés nagy hatással van az ember erkölcsi formálódására.¹⁶

Az egyes drámák közül az első az Aiász, amelynek részletes magyarázatáról a tanítványok tanúskodását ismerjük. Melanchthon szerint a fő mondanivalót („locus praecipuus huius tragoediae ad quem alia omnia referuntur”) a 758–761 sorok hordozzák. Itt a főhősről van szó, aki mértéktelenül, már az isteneket is sértve bízik testi erejében. Az ilyen gőgös magatartás azután az egész közösségre veszélyt hozhat, áll az 1081–1083 sorokban. Ezt a részt, szabadon bánva a görög szöveggel, maga Melanchthon is megverselte.¹⁷

Ennek ellentéte az a hős, az 1250–1252 sorok szerint („locus communis totius fabulae”), akit nem testi ereje, hanem értelme tesz győztesse. Ez utóbbi a darabban Odüsszeusz, aki még magán is győzni tud. Az ő erénye a „moderatio”, az önmérséklet, amely a darab végén kiemelten hangsúlyt kap. Nem kétséges, hogy a „deliberatio” során ő bírta Melanchthon rokonszenvét. Oertel a prózai fordításhoz írt bevezetőjében tipizálta a szembenálló hősöket, a homo militarist és a consularist vagy senator. Szophoklész azért tartották „politicus” költőnek, mert a történelmet, a wittenbergi órákon legalábbis így tanították, éppen ennek a két embertípusnak a versengése alkotja.

Melanchthont annyira megragadta a féktelen indulatú, magát moderálni nem képes, és ezért saját vesztét okozó tragikus hős, Aiász alakja, hogy őt mint negatív példát ebben az időben más műveiben is szerepelteti. A párhuzamosan magyarázott Arisztotelész Etikájában az érzelmekről szóló fejezetben említi.¹⁸

Bekerült Aiász a Loci theologici újabb kiadásába is. Az első parancsolat elleni vétségek között, a „superbia” pél-

¹⁴ CR 5. 567–572.

¹⁵ CR 20. 693–698.

¹⁶ Heinz Scheible: Melanchthons Bildungsprogramm. In: *Lebenslehren und Weltentwürfe im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*. (Szerk.: Hartmut Bockmann, Bernd Moeller, Karl Stackmann) Göttingen, 1989. 238.

¹⁷ CR 10. 542 Nr. 120. 18, 277.

¹⁸ CR 16. 355.

dájaként szerepeltette. Szabad fordításban oda még a dráma 762–769 sorait is beillesztette.¹⁹

Az Aiász-élmény, és amit arról tanított, Melanchthon ébren és alva is foglalkoztatta. 1546 decemberében a véres beháború miatt mint „exul” távol volt otthonától. Álmodt, a barmokat gyilkoló Aiászt, és fölötte a magasban a győzelmes Krisztust. A jelenést barátaival is közölte, és arról verset is írt. Ez fohással végződik, Krisztust kéri, hogy védelmezze az ő tudományának otthonát, adjon békét, és igazítsa helyes útra a vezetőket.²⁰

Az Elektra olvasására szólító hirdetményét ismerjük. Ehhez a darabhoz fűződik Bornemisza latin nyelvű vizsgálójegyzete. A Budapesten lévő Szophoklész-kötet ismeretlen studiosusa sajnos csak a 691. sorig jegyzetelte példányát. Az Elektra alap-mondanivalóját Melanchthon a 472. sorral kezdődő kardalban találta meg. Ez a fenyegető Erinnüsök közeledtét jósolja. A legfőrtelmesebb bűnök, a gyilkosságot és a paráznságot követi a büntetés. Bornemiszanál látjuk, hogyan gyűjtötték a tanítványok a főtételekhez a párhuzamos helyeket az ókori szerzőkből és az Újtestamentumból. A bibliai intések mellett ezekben az időkben Melanchthon szívesen hivatkozott a „pogány” Bakkhülidésznek egy a pudicitia-ról szóló versére. A csak prózai idézésben fennmaradt szöveget ő formálta versé.²¹ Ugyancsak e példabokor szereplője nála rendszerint Dávid király is.²² A két főbűnt, a gyilkosságot és a paráznságot, amelyeket a darabban a tragédiák sorozata követ, Bornemisza kis kötetében két fametszet ábrázolja. A legfőbb tanulság ugyanis az, hogy az ördög műveként egyetlen ember bűne az egész birodalomra pusztulást hoz.

A dráma tárgyalása során végre eljutottak a retorikai gyakorlathoz, a „deliberatio”-hoz. Ez a két hősnő egymástól nagyon eltérő egyéniségének megvitatása. Ők ugyanis Melanchthon szerint minden kor két embertípusának képviselői is. Elektra hősi lélekkel lázít, hogy hazáját fölzsabadítsa. Erre a φιλοστοργία, az apja és a hazája iránti szeretet készíti. A szóra, amely a dráma alapszövegében nem fordul elő, Melanchthon az 1058. sorhoz írt scholionban bukkant. Ott a szüleit tápláló (!) madarak jelzője. Ezzel szemben Klütaimnésztra ἀστοργος, szeretetlen hozzátartozói iránt. Melanchthon a jelzőpárosra már csak azért is fölfigyelt, mert az ugyanakkor tanítványainak magyarázott Római levélben is előfordul mind a kettő.²³ Az egyik mint megvalósítandó keresztény erény, a másik mint a pogányok jellemzője. Valamennyi tanítványnál fölbukkan a görög szó, bizonyoságul annak, hogy az órákon alaposan körüljárták a fogalmakat. Hasonló figyelmet kapott egy má-

sik jó tulajdonság, az εὐσέβεια, a jámborság is. Ez a dráma szövegében többször is előfordul, mindig Elektrával valamiféle kapcsolatban. Ellentétpárjával együtt olvasható ez a szó Theokritosz egy sorában.²⁴ Melanchthon, ahogyan ő mondja, ez a „dulcissimum versiculum” a 112. (Vulg 111.) zsoltár egy sorára emlékeztette: „generatio rectorum benedicetur”. Az Újtestamentumban is gyakori kifejezést e theokritoszi sorral együtt leveleiben is sokszor megtalálhatjuk.²⁵ Bornemisza tanúsága szerint az Elektra magyarázata során is fölemlítette. Elektrával szemben áll Khrüszothemisz szelídsege. Ő nővére hevességét megpróbálja belátásra (ἐπιείκεια) és mérsékletre (modestia) bírni. Rábeszéli arra, hogy jelen helyzetét jobb elviselni, mint ostoba okvetetlenkedéssel (stulta πολυπραγμοσύνη) azt maga ellen ingerelni. Mindkét görög szó előfordul Melanchthonnál a Loci theologici új kiadásban a negyedik parancsolat tárgyalása során.²⁶ A tanítás alapja itt az a tétel, hogy az emberi társadalom mint Isten műve úgy, ahogy van, jó. Ha mégis valami nem megfelelő tapasztalunk a felsőség részéről, akkor belátással (ἐπιείκεια) bocsássuk meg azt. Vagy méltányosan és mérséklettel (moderatio) tegyünk kísérletet a megorvoslására, de csakis úgy, hogy a társadalmi béke föl ne boruljon. Más a helyzet az alattvalók olyan bűneivel, mint az engedetlenség, a lázadás és végül a πολυπραγμοσύνη, azaz a mások ügyeibe való beleavatkozás. Ez utóbbi különben az ifjak vétke, azoké, akik föl akarják forgatni a régi intézményeket. Akik most is egyszerre szólnak bele a kormányzás és az egyház ügyeibe. Ennek a görög szónak, a πολυπραγμοσύνη-nek már az ókortól rossz csengése volt. Melanchthon is mindig elítélően és föltűnő indulattal használja.²⁷ Szemben áll vele az erény, amelyről Pál apostol azt mondja, hogy az a keresztényeket kell, hogy jellemezze, ez az ἐπιείκεια.²⁸

Amikor Wittenbergben a tanulókhöz intézett fölhívás ígérete szerint végre eljutottak az Elektra két hősnője elemzéséhez, akkor már mindegyikük több keresztényinek is nevezhető erénnyel rendelkezett. Végül is, figyelembe véve az egyidejűleg készülő Loci theologici új változatát, nem kétséges, hogy a pálmát Khrüszothemisz modestiája nyerte el az önfeláldozó, de mégiscsak izgága Elektrával szemben.

Mindebből azután következtethetünk arra is, hogy amikor a Quaestióra került sor, amelynek témája a zsarnoksággal való szembeállítás sokat vitatott kérdése volt, akkor Melanchthon bizonyosan nem a fegyveres fölkelést javasoló pártjához csatlakozott.

Oertel (Winshemius) kiadásának az egyes drámához írt előszavaiból kielemezhető lenne talán valamennyi darab

¹⁹ CR 21. 696.

²⁰ CR 6. 349 f Nr. 3693. MBW 4540. 345 Nr. 3690. MBW 4535. 350 Nr. 3694. MBW 4537 és 4541.

²¹ Bacch. Nr. 38 Sn. CR 3. 1110. 8. 588. 16. 326. 1546-ban a Leges Academiae-be is befoglalta CR 10. 1022. Hogy a latin fordítás Melanchthon műve: Borzsák id. mű 90–91. o.

²² Ugyancsak a Leges Academiae-ben CR 10. 997. 1022.

²³ Róm 12, 10. CR 5. 843 Nr. 3259. 850 Nr. 3267. 917 Nr. 3345.

²⁴ El. 250., 464., 968. Theokr. 26., 32., Borzsák id. mű 127. o.

²⁵ CR 6. 235 Nr. 3559. 399 Nr. 3744. 494 Nr. 3836. 535 Nr. 3869. 787 Nr. 4130. 846 Nr. 4192. etc.

²⁶ CR 21. 703., 706.

²⁷ CR 21. 1008. 5. 708 Nr. 3159. 6. 228 Nr. 3549. 518 Nr. 3860. 592 Nr. 3929. 677 Nr. 4015.

²⁸ CR 21. 1090. 2Kor 10,1; Fil 4,5.

melanchthoni értelmezése. Itt most már csak az Ödipusz Kolonoszban elragadtatott magasztalására hívjuk föl a figyelmet. Ebben a darabban Melanchthon már az öreg költő hangját vélte hallani, az érett stílust, amely egyszerű és természetes, ahol az előadás szelíd és édes szavú, amely valóban hattyúdál.²⁹ Az idős Szophoklész is és Ödipusz, a

²⁹ A „Cygnea cantio” Oertel a 7. jegyzetben idézett kiadásban, 232–235. o.

megettört aggastyán is, különösen közel álltak hozzá. Akik a közelében éltek, azok tudták, hogy miért éppen e dráma részleteit idézgette utolsó éveiben olyan szívesen. Koporsója fölött is az agg Ödipusz szavai hangzottak el Winshe-mius gyászbeszédében: „Mert megtanított túrni a sok szenvedés, / Az átélt hosszú évek és a büszke szív.”³⁰

³⁰ Oed. Col. 7–8. „Saepe enim hoc Sophocleum in ore habebat”. CR 10. 203. Az idézet Babits Mihály fordítása.

SÓLYOM JENŐ

Mikor és hogyan szűnt meg a Belmissziói Munkaprogram?

A címben feltett kérdés egy látszólagos ellentmondás kapcsán vetődött fel bennem. A múlt év végén jelent meg az Evangélikus Belmissziói Baráti Egyesület *Hitből hitbe* című kiadványa. Alcíme szerint az egykori Belmissziói Munkaprogram füzeteiből ad válogatást, a címlap az időszakot is megjelöli: 1924–1948. A válogatás után, a könyv végén a Belmissziói Munkaprogramok teljes tartalomjegyzéke is

megtalálható. Az 1924–1944-es évszám itt nyilvánvalóan sajtóhiba, hiszen a tartalomjegyzék az 1947–48-as munkaév anyagával, illetve az 1948-as centenáriumi ünnepségekhez készült előadások címével zárul.

Az olvasóban ez azt a benyomás keltheti, hogy a belmissziói munkaprogram 1948-ban véget ért. Természetesen adódna a következtetés is, hogy ennek nemcsak Kapi

Demántúli evangélikus
Egyházkerület Püspöki Hivatala
Győr
861/IV/1951.szám.

Mélyen tisztelt Professor Urak!

Előkészületbe kell vennem az 1951/52 évi belmissziói munkaprogram anyagának összegyűjtését. Hálásan emlékezem meg arról a segítségről, amelyet évről-évre Professor Urak nyújtottak az egyháztörténeti emlékeztető összeállításában és anyag-szolgáltatásában. Kérem, sziveskedjenek ezt a segítséget a jövő évi munkaprogramhoz is nyújtani.

Azt kérem, hogy állítsák össze azokat az egyháztörténeti évfordulókat, amelyekről való megemlékezés a jövő munkaévadban gyülekezeteink előtt kívánatos lenne s jelöljék meg, hogy kik azok, akik ezeknek a kérdéseknek valamelyikével foglalkoztak s akiket meg lehetne kérni arra, hogy a vonatkozó munkálatot írják meg. A személyi összeállításban arra kérem, gondoljanak önmagukra is és jelöljék meg, hogy a közlendő anyagból minek megírását vállalnák.

Ezt a levelet azonos szövegekben kapja Dr.Sólyom Jenő és Dr.Wiczzián Dezső professor ur.

Lekötelező szíveségükért előre is hálás köszönettel és szeretettel köszönti

testvérük az Urban:

Győr, 1951. április 23.-án

Sólyom Jenő
Püspök

Béla püspök nyugdíjba vonulása lehetett az oka, hanem az akkori politikai és egyházi helyzet (az iskolák államosítása, Ordass Lajos bebörtönzése stb.).

Az ellentmondást ott találtam, hogy ugyancsak a múlt év végén foglalkoztam édesapám irodalmi munkássága bibliográfiájának összeállításával, s azt láttam, hogy saját feljegyzése szerint 1948 után is született olyan írása, mely a Belmissziói Munkaprogramban, a Lelkipásztor mellékletében jelent meg. Rövid utánajárással kiderült, hogy a belmissziói munkaprogram nem szűnt meg 1948-ban, hanem még legalább három éven keresztül folytatódott. Változás állt viszont be a munkaprogram szervezőjében és a megjelentetés módjában.

1948-ig Kapi Béla szerkesztette a munkaprogramot, s az Győrben nyomtatva önálló könyvként, füzetként jelent meg minden évben. Abban az évben két változás történt. Egyrészt még a tiszai egyházkerület püspökeként Túróczy Zoltán vette át a szerkesztést. (Dunántúli püspökként is ő folytatta a munkaprogram megszüntéig.) Másrészt a munkaprogram nem önálló kötetben jelent meg, hanem a Lelkipásztor mellékleteként sorozatosan. Az előszóban ezt célszerűségi okokkal indokolták. Az 1948–49. év munkaprogramja három folytatásban a Lelkipásztor szeptember-októberi, novemberi és decemberi számaiban összesen mintegy 100 oldal terjedelmet foglalt el. Ugyanígy jelent meg az 1949. évben az 1949–50. évi munkaprogram 66 oldalon, utalva arra, hogy a gyermekek számára készült munkaprogram a Gyermekbibliakör-Vezető című lapban jelenik meg, hogy a gyermekmisszió munkásai is megkaphassák. Az 1950. évben pedig a szeptemberi, októberi és novemberi szám melléklete tartalmazza közel 90 oldalon az 1950–51. munkaév belmissziói munkaprogramját. A következő évben viszont már hiába keresünk a Lelkipásztorban ilyen mellékletet.

Természetesen adódna a következtetés: a belmissziói munkaprogram 1951 folyamán szűnt meg, az 1951-52-es munkaévben már nem folytatódott. Ennek azonban ellentmondani látszott az alábbi levél, mely édesapám kéziratának és az azokkal kapcsolatos, még otthon őrzött leveleinek rendezése közben került a kezembe.

A levél hátoldalán másolatban fennmaradt válaszában Sólyom Jenő két egyháztörténeti eseményt jelölt meg, melynek kerek évfordulója lett volna. Ezek közül választott ki Túróczy Zoltán egyet, s annak megírását kérte július 2-i levelében. Ebből a levélből való a következő néhány mondat. „A vadosfai »zavargás« 200 éves évfordulójáról szóló megemlékezést nagyon jónak tartom. Tekintettel arra, hogy ennek története egyháztörténetünk egyik legérdekesebb története, nemcsak északnyugatdunántúli egyházközségeire szeretném korlátozni a megemlékezést, bár valószínűleg ezek fogják legelső sorban felhasználni a küldött anyagot.

Arra kérem, szíveskedjék ezt a megemlékezést megírni s a kéziratot két példányban hozzám július 1-ig megküldeni.” A kézirat a kért határidőre elkészült. A kísérő levél ar-

ra hívta fel a figyelmet, hogy „a tavalyi formától eltérően ezúttal kész előadási szöveget írtam, mert igen kényesnek láttam a téma megfogását.” A Lelkipásztor őszi számaiban azonban már nem került közlésre.

Így vált izgalmassá a kérdés: mi történhetett a közbeni időben? Elég természetes volt annak feltételezése, hogy nyárig mások is elkészülhettek a kért anyaggal, s valamilyen külső kényszernek kell emögött lennie. Mivel a levelezésből ismert volt az iktatószám, annak alapján az Evangélikus Országos Levéltár munkatársai segítségével sikerült megtalálni azt az iratcsomót, mely az 1951/52-es belmissziói munkaprogram anyagát, az azzal kapcsolatos levelezéseket – legalábbis azoknak egy részét – tartalmazza. Ezekből a következő derült ki.

1951 őszére a munkaprogram anyaga valóban összeállt. Túróczy Zoltán az evangélikus püspökök 1951. szeptember 18-án tartott értekezletén be is mutatta azt.

1. Konfirmáltak gondozása. Az anyagot összeállította Selmeczi János és Táborszky László.

2. Családgondozás. Az anyagot összeállította Gyöngyösi Vilmos.

3. Reformációi hét. Szeretem szent egyházamat. Előadássorozat a reformáció hetére. Az anyagot összeállította Kósa Pál.

4. Presbiterek gondozása. Az anyagot összeállította Káldy Zoltán.

5. Egyháztörténeti emlékeztető. a) A kalcedoni zsinat 1500. évfordulója. Az anyagot összeállította Wiczián Dezső. b) A vadosfai megpróbáltatás. Az anyagot összeállította Sólyom Jenő. c) Megemlékezés Grundtvig halálának 80. évfordulójáról. Az anyagot összeállította Mády Zoltán.

6. Előadás missziói ünnepélyre. Az anyagot összeállította Ferenczy Zoltán.

7. A bűnbánati hét igehirdetés-sorozata. Az anyagot összeállította Foltin Brunó.

8. Nagyheti igehirdetés-sorozat (Zsolt 22). Az anyagot összeállította Sréter Ferenc.

Közben azonban történt néhány egyéb lépés. Veöreös Imre, a Lelkipásztor szerkesztője 1951. június 29-én Túróczy Zoltánhoz intézett levelében emlékezteti arra, hogy a munkaprogram nem fér bele a folyóirat szokásos terjedelmébe, és ezért kéri, hogy a népművelési minisztérium sajtó-közigazgatási osztályától kérvényezzék 6 ív többletterjedelem engedélyezését.

Július 7-én Túróczy Zoltán levélben kéri Dezséry Lászlót mint a sajtóügyekkel foglalkozó püspököt, hogy szerezze meg a többletterjedelemre vonatkozó engedélyt.

Augusztus 21-én Veöreös Imre jelenti Túróczy Zoltánnak, hogy a szeptemberi anyagot már nyomdába adta, de a nyomda addig nem hajlandó az oldalszámon változtatni, amíg írásban nem kapja meg az oldalszámnövelési engedélyt.

Augusztus 31-én Dezséry László az engedély elnyerése érdekében az anyagot bekéri lektoráltatásra az Evangélikus Egyetemes Sajtóosztályra. Dezséry levelében a lektó-

ráltatás szó szerepel. Túróczy Zoltán azonban, a már említett püspöki értekezlet jegyzőkönyve szerint a következőképpen ismertette a helyzetet: „A cenzúrázással a népművelési miniszter az egyetemes sajtóosztályt bízta meg. A cenzúrázás folyamatban van.”

Veöreös Imre szeptember 24-i és október 20-i leveleiben áthidaló megoldásokat javasol arra az esetre, ha a Lelkipásztor terjedelme nem növelhető. Nem találtam meg a cenzori jelentést, sem a többletterjedelem elutasítását tartalmazó minisztériumi levelet, de Túróczy Zoltán december 3-i, Veöreös Imréhez írt leveléből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az engedélyt végül nem adták meg. Ezt írja: „A Belmissziói Munkaprogram meg nem jelenhetése következtében a legszükségesebb anyagot egyházkerületünk lelkészei részére körlevélben közlöm.” Azért a teljes kéziratot visszakerítte a Lelkipásztor szerkesztőségéből. A kéziratok a levéltárban megtalálhatók.

Az 1952 elején kiadott dunántúli püspöki körlevelek valóban tartalmazzák belmissziói anyagokat. Az 1952. január 31-én iktatott körlevélben 254/IV/1952. szám alatt például a következő áll: „Kétszáz évvel ezelőtt, 1951. augusztus 20-án volt a vadosfai evangélikus gyülekezet nagy megpróbáltatása. Méltó, hogy erről az évfordulóról egyházkerületünk területén megemlékezzünk. A megemlékezéshez Sólyom Jenő, a Teológiai Akadémia dékánja kérésre összeállította az anyagot. Belmissziói Munkaprogramként az alábbiakban közlöm.” A körlevél a teljes kéziratot tartalmazta. Több mint ötven év után, emlékezésképpen itt nyomtatásban is megjelenik.

Mindezek alapján meg tudjuk válaszolni a címben feltett kérdést. Az állam a papírhiányt használta ürügyként a belmissziói munkaprogram ellehetetlenítésére, de az

1951/52-es munkaévben a program még folytatódott, legalábbis a dunántúli egyházkerületben, bár erősen korlátozva. A többi egyházkerületről nincs információ. Végleges megszűnése Túróczy Zoltán és Szabó József lemondásával történhetett meg.

A belmissziói munkaprogramról szólva nem hagyhatom említés nélkül, hogy édesapám a szóhasználatot helytelenítette. A zsinat előtti végiggondolásra javasolt témák között az egyházi munkaágak kijelölése kapcsán megkülönböztette azokat az egyházi szolgálatokat, melyek a gyülekezet életében valamilyen rendszerességgel részt vevőket érik el az evangélizációtól és a missziótól. Az utóbbi kettőre szinte definíciót is adott. „Az evangélizáció = az evangélium tervszerű hirdetése olyan keresztyének számára, akik akár nem élnek rendszeresen az evangéliummal és az úrvacsorával (nem vesznek részt a gyülekezeti istentiszteleten), akár nem élnek az egyház eleven közösségi életét. (Az evangélizáció egyaránt fordul az evangélikus gyülekezet elhidegült, meglangyosodott, a hit harcában megerőtlenedett, elrestült, vagy éppen hűtlen tagjai és minden olyan megkeresztelt ember felé, aki a maga felekezetében nem kaphatja tisztán az evangéliumot.)” A misszióról pedig ezt írja: „Az egyház »missziói munkája« név ne jelentsen mást, mint az egyház Krisztus-hirdetését a nem keresztyének felé! [...] Hogy aztán a misszió hol történik, bent az országban-e, vagy azon kívül, ez alapjában véve mellékes dolog, és egyelőre zavart okozna, ha e szerint beszélne belső és külső misszióról. Mindenesetre ideje véget vetnünk a belmisszió szó félreérthető és a keresztség érvényességét is érintő eddigi használatának!” Lehet, hogy sokan nem értenek ezzel egyet, de nem ártana elgondolkodni rajta.

SÓLYOM JENŐ

A vadosfai megpróbáltatás

1. Az egyházi esztendő második felében szinte minden vasárnap énekeljük templomainkban: „Örül mi szívünk, Mikor ezt halljuk: A templomba megyünk, Hol Úristennek Szent igéjét halljuk.” De a megszokottságáért aligha érezzük, hogy valóban milyen nagy öröm templomba menni és ott Isten igéjét hallani.

Bezzeg nem így volt ez egyházunk múltjának minden korszakában! Volt olyan idő, hogy egy temploma sem volt egyházunknak, és volt olyan, amikor különös kiváltság-számba ment, hogy valamely községben evangélikus templom állhatott. Ilyen korszakban történt a vadosfai megpróbáltatás 200 évvel ezelőtt. Illő, hogy megemlékezzünk róla.

2. Röviden: az történt, hogy 1751-ben a vadosfai és az odagyűlt rábaközi evangélikusok templomuknak és az ige tisztaságának a védelmében összetűztek a Vadosfára benyomuló és őket felingerlő, bántalmazó környékbeli római katolikusokkal; emiatt pedig aztán sok evangélikusnak kellett súlyosan szenvednie, a gyülekezet lelkészeinek, egyszersmind dunántúli szuperintendensnek is fogságot, elűzetést, püspökségről letételt kellett elviselnie, sőt magának a vadosfai evangélikus egyháznak is sanyarognia kellett.

3. De hogy ezt a vadosfai megpróbáltatást megértsük, idézzük emlékezetünkbe egyházunk akkori helyzetét.

A „gyászos évtized” után, 1681-ben a soproni ország-

gyűlésen törvényben rendelték, hogy 11 vármegyében 2-2 helyen telket kell adni evangélikus templomépítésre. Más vármegyéről pedig úgy rendelkeztek, hogy az evangélikusok tovább is használhatják azokat a templomaikat, amelyek akkor ténylegesen birtokukban vannak. Tíz évvel később aztán a király nevében azt az értelmet adták ennek a soproni törvénynek, hogy abban a 11 vármegyében csak is ott lehet templomuk az evangélikusoknak, amelyeket a törvénycikk, az artikulus név szerint megjelöl. Ezek között van Vadosfa. Így lett Vadosfa is úgynevezett artikuláris, vagyis törvénybe becikkelyezett hely.

Egyideig ez a soproni törvény és annak hamis, de hivatalos magyarázata nem okozott különösebb zavart és hátrányt. 1700-ban a győri római katolikus püspökség rábai esperesi kerületében Vadosfán kívül még 13 községben volt protestáns pap és tanító. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca sem kedvezett azoknak, akik gyorsan egyvallásúvá akarták tenni az országot, tehát minden eszközzel iparkodtak pusztítani mindazt, amit a reformáció hozott az egyházba.

Még a kuruc szabadságharc kudarca után is néhány évig sok gyülekezet viszonylag nyugton volt, bár III. Károly uralkodásának első évtizedében csak Vas megyében 40 egyház semmisült meg.

1733-ban aztán valósággal rázúdult a Dunántúl nyugati felére az evangéliom üldözőinek rohama. Kemenesalján is, a Rába vidékén is csak a név szerint megjelölt helyeken maradt evangélikus kézben a templom. Ez pedig akkor egy volt azzal, hogy elűzik az evangélikus lelkészt, megszűnik a gyülekezeti istentisztelet, elnémul a nyilvánosan hirdetett evangéliom, nincs többé úrvacsora a Krisztus rendelése szerint. Dunántúl keleti felében viszonylag kedvezőbb volt a helyzet, mert itt vármegyénként több helyen is maradt evangélikus gyülekezet. De itt sem zaklatás nélkül. Éppen a 18. század közepe felé mintha megint roham indult volna egyházunk ellen. 1748-ban Csóton, 1749-ben Gecsén és Győrött veszik el az evangélikusoktól a templomot. Győrött is! A magyar evangélikusság akkori szellemi gócpontján, ott, ahonnan a derék tanítók és papok sora indul a gyülekezetekbe szolgálatra, nagy buzgósággal.

Szenved az evangélikusság ott is, ahol már nincsen is szó a templomról, a közös istentiszteletről, hanem csupán az egyesek hitbeli szabadságáról. Például 1747-ben Vadosfa közelében, Himódon a földesúr: a győri püspök 120 jobbágyot kényszerített távozásra, elvándorlásra evangélikus hite miatt. Hasonlóan jártak akkortájt a vicaiak, vágiak, hővejek, győróriak, mihályiak. Ez az üldözés persze nem ment végbe szórványos hitehagyás nélkül.

Mindehhez vegyük még tekintetbe azt a vakbuzgóságot, amely ugyancsak éppen a 18. század közepe felé erősödött. Ez annyira elfajult gyűlölködéssé, hogy többen nyíltan hirdették annak a jogosultságát, hogy az eretnekeket halállal büntessék. 1750-ben maga a veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton, adott ki egy iratot az eretnekség kikapcsolásáról; szintén indokoltnak találta a testi bünteté-

sek alkalmazását az eretnekek ellen. A vakbuzgóság legvadabb követeléseit még az uralkodó is megsokallotta, de ez alapján véve nem tudott segíteni a protestánsokon, mert máskülönben maga az uralkodó dolgozott azon, hogy az ország minden lakosa a római katolikus vallás követője legyen.

III. Károly király rendeletén nyugodott például a római katolikus püspököknek az a joga, hogy megvizsgálják a protestáns papokat: szabályosan keresztelnek-e. Így történt, hogy 1748-ban Vadosfán is megjelent a győri püspök, és két kérdéssel vizsgáztatta Fábri Gergelyt. Kevésen múlt, hogy nem „püspöktársát” vizsgáztatta, mert hiszen Fábri Gergelyt két évvel utóbb a dunántúli evangélikus egyházkerület szuperintendenssé választotta.

Méltán mondotta Torkos András győri lelkész 1722-ben Telekesi Török István temetésekor éppen Vadosfán: „Óh, bizonyára igen drága és igen sokban áll minékünk Magyarországon a mi Evangelica vallásunk! Sok jószágunk elvesztésében, sok keserves szenvedésünkben, ezenfelül sokszámú lölköknek kárvallásában”. Mennyivel inkább el lehetett ezt mondani egy nemzedékkel később!

4. Egyházunk ilyen általános megpróbáltatása között jött a különös megpróbáltatás Vadosfára.

A közvetlen helyi előzmény az volt, hogy a falunak egy telke egy római katolikus nemes kezére került zálogul. Ez azonban nem is lakott a faluban. Máskülönben pedig mindössze egyetlenegy római katolikus hitű család élt az egyébként tisztán evangélikus lakosokból álló Vadosfán. Nos ez a római katolikus vallású nemes a csak zálogjogon bírt telken római katolikus kápolnát építtetett, a helybeliek kérése és tiltakozása ellenére. A kápolna felszentelését augusztus 20-ra, István király napjára tervezték. E napra odarendelték híveiket a környékbeli plébánosok. A baj azonban igazán csak azzal kezdődött, hogy a szomszédos falu, Mihályi plébánosa több ízben fenyegetőzött: a felszentelés napján meg fogja húzatni a vadosfai harangokat, Mihályihoz csatolja a helységet, hogy a kápolna elnyelje majd még a szomszédos eretnek templomot is. Olyan hír is érkezett Vadosfára, hogy a győri püspök két csapat katonaságot fog küldeni a mihályi plébános rendelkezésére.

Mindent egybevetve, indokolt volt a vadosfaiaknak és a környékbelieknek a rémületük, hogy megfosztják őket templomuktól és ennek következtében Isten tiszta igéjétől.

Az összegyűlt evangélikus népnek az volt tehát a törekvése, hogy a körmenetekben érkező csapatokat feltartóztassa. Szép szóval is elérték, hogy a mihályi plébános kivételével a többi plébános visszafordítsa híveit. De a mihályiak nemcsak hogy behatoltak a faluba, hanem az egyik kertben szentképeket aggattak föl és oltár rögtönzéséhez fogtak, hogy ott a papjuk misét mondjon. A kert tulajdonosa hasztalanul tiltakozott ez ellen, sőt a fiát erőszakkal vonták el a telekről. Úgy kellett kiszabadítaniok a vadosfaiaknak. Így támadt a tetteles összetűzés a két fél között. A verekedés közben sajnos emberhalál is esett a be-

nyomulók részén: egy öreg ember, amikor egy karót ki akart rántani a földből, hanyatt esett és ebbe belehalt.

Már ez az összeütközés is próbatétel volt a vadosfai és környékbeli evangélikusok számára: szeretik-e annyira a templomukat és becsülik-e annyira az igaz istentiszteletet, hogy a megvédésére is készek? – De folytatódott a megpróbáltatásuk: el tudják-e viselni a szenvedést az ígéért?

5. Néhány nap múlva már tömegesen fogták el a rábaközi evangélikusokat, és soknak a szabadonbocsátása után is 42 jobbágy maradt fogságban; vasra verve csukták el őket különböző várakban. A nemeseket pedig a megyei hatóság elé idézték. Végül Fábri Gergelyt, a lelkészt is perbe fogták. 1752 őszén idézték meg Németkeresztúrra. Itt fél évet töltött vizsgálati fogságban. Az ő számára a megpróbáltatás többszörösen súlyos volt; a feleségét hét gyermekkel hagyta otthon, és úgy, hogy elutazása után néhány napra megszületett nyolcadik gyermekük; távoztával pap nélkül maradt a vadosfai artikuláris gyülekezet!

Fábrinak még a törvényes védelmet is nehezen engedték meg. Ez azonban nem félemlítette meg, hanem amikor a fegyelmi szék elé idézték, a bírái előtt mondott üdvözlő beszédében Jozafát királynak a bírákhoz szóló intelmét idézte: *Jól meglássátok, mit cselekesztek; mert nem ember képében ítélték, hanem az Úrnak nevében, aki az ítéletben veletek lesz.* (2Krón 19,6)

A per súlyos ítélettel végződött. Börtön, várfogság, pénzbüntetés, botozás váltakozott az egyes ítéletekben. Még aszonyokat is ítélték botbüntetésre. Fábri Gergelyt az ítélet elmozdította szuperintendensi hivatalától és kitiltotta Vadosfáról. A vadosfai gyülekezetet is „megbüntették”: az uralkodó csak kegyelemből, további rendelkezésig engedi Vadosfán a szabad vallásgyakorlatot; a büntetési pénzeket a vadosfai római katolikus kápolnára kell fordítani; a katolikusok évenként Szent István napján körmenetet vezetnek a kápolnához, és az egész napon át tartásuk zárva a

nem katolikusok az „imaházukat”. Egyházi szempontból ez volt a leggonoszabb az ítéletben, mert a zárva tartás a közös istentisztelettől fosztotta meg aznapra az evangélikusokat. (1830-ig állott fenn ez a tilalom.)

Hogy pedig mindez igazán próbatétel volt az evangélikusokon, azt két asszony hitehagyása is nyilvánvalóan bizonyítja. Áttértek a római katolikus hitre, csak hogy a további zaklatástól szabaduljanak. De egyes korábbi hűtlenségek is mutatják, hogy általában kivonhatta magát a szenvedések alól az, aki megtagadta az evangélikus egyházat. Sajnos, lelkészek is akadtak az üldöztetés hosszú ideje alatt, akik vagy letették igehirdető tisztüket, vagy még hitüket is megtagadták, csak hogy ne szenvedjenek tovább az evangéliomért.

6. Ezért beszélhetünk mindazokról, akik a vadosfai templomvédelemért és az Isten neve és ígéje szentségének a tiszteletéért a szenvedéseket elviselték, az előttünk járókat megillető kegyelettel, azzal a kegyelettel, amely kijár az egyház „hitvallói”-nak, a „tanúk”-nak, a „bizonyosságok”-nak, azoknak, „akikre nem volt méltó a világ” (Zsid 11,38).

„Annakokáért mi is, akiket a bizonyságoknak ily nagy fellege vesz körül, félretéve minden akadályt és a megkönyékező bűnt, kitartással fussuk meg az előttünk levő küzdő tért...” (Zsid 12,1-6)

IRODALOM

Payr Sándor: *Fábri Gergely, dunántúli evangélikus püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán.* 1894.

Payr Sándor: *A vadosfai artikuláris egyházköztség Rábaközben.* 1910.

Kovács Sándor: A XVIII. század történelme. In: *A magyarhoni protestáns egyház története.* (Szerk.: Zsilinszky) 1907. 372-463. o.

BARTHA ISTVÁN

Útkeresés

Önmagunk lényegének újrafogalmazása

„Mi a vallás szerepe az emberek életében, mi az egyház helye a mai társadalomban?” – Szó szerint ezt a kérdést tettem fel magamnak nem sokkal azelőtt, hogy a *Lelkipásztor* szerkesztőjének felkérésére lehetőségem nyílt az erről való „hangos” gondolkodásra is.

Joggal mondhatná valaki, hogy nekünk, evangélikusoknak nem a társadalmi státuszunkat kell értelmeznünk, hanem ar-

ra kell törekednünk, hogy a Szentírás és hitvallási irataink értelmében betöltsük hivatásunkat: az evangélium hirdetését, valamint a szentségek helyes kiszolgáltatását. Ezzel kapcsolatban viszont szembe kell néznünk ama ténnyel, hogy istentiszteleteinkben meglehetősen behatárolt közösség vesz részt. A népszámlálási statisztikák szerint a magukat evangélikusnak vallók mintegy 8–15 százaléka. (Balassagyarmaton a nép-

számlálási 1700-hoz viszonyítva a 200–250 rendszeres templomba járó, és a nagyünnepi 400–500 fős részvétel nem számít rossznak.) Az evangélium tehát jószerével vasárnapról vasárnapra ugyanazokat az embereket szólítja meg.

Ez még önmagában nem lenne baj. Viszont a behatárolt idői és liturgikus keretek csak minimális mértékben teszik lehetővé a hitben való előrelépéshez, a lelki növekedéshez elengedhetetlenül szükséges tanítás megvalósulását. A kifejezetten ilyen céllal megrendezett bibliaórákon – már amelyik gyülekezetben az érdeklődés minimális mértéke egyáltalán lehetővé teszi ilyen alkalmak szervezését – a nyilvántartott híveknek jó esetben 0,5–1,0 százaléka vesz részt. (Balassagyarmaton 15–25 fő között van a bibliaórára járók száma. Külön öröm, hogy sok köztük a presbiter. Ennél fogva a strukturális döntéshozók és a lelkileg aktívak nem két külön táborot alkotnak, mint több korábbi szolgálati helyemen.)

Az úrvacsorával élők aránya sem mutat sokkal kedvezőbb képet. A népmozgalmi statisztikából kimutatható, hogy egy-egy gyülekezetben, éves szinten az úrvacsorázók száma legjobb esetben is csak megközelíti a nyilvántartott hívek számát. Felületes értékelés esetén azt jelenthetné, hogy évente egyszer majdnem minden evangélikus vesz úrvacsorát. Ez azonban messze nem így van. Jól tudjuk, hogy minden gyülekezetben él egy igen szűk létszámú, aktívabb egyháztagsokból álló kör, akik legalább minden nagyünnepen, de többen közülük akár havi rendszerességgel is az oltárhoz járulnak. Ha csak évi négy úrvacsoravétellel számolunk is esetükben, és azt feltételezzük, hogy elég sokan vannak, még akkor is lesújtó az eredmény: megkeresztelt, konfirmált gyülekezeti tagjaink mintegy 75–80 százaléka sohasem vesz úrvacsorát, még nagyünnepken sem. (Balassagyarmaton az utóbbi három évben folyamatosan emelkedik az úrvacsorával élők száma. 2001-ben 800–900 között volt, 2003-ban 1300 fölött.)

Ezek ismeretében még mindig mondhatnánk, hogy éppen ezért, fokozottabb mértékben szükséges egyházi, felekezeti identitásunk erősítése, hiszen ha névleges híveink többsége szolgálatunk szempontjából periférián él, akkor nem társadalmi szerepünk feletti töprengésre kellene erőnket pazarolni, hanem sokkal inkább egyházi sajátosságunknak megfelelően hegyen épült városként, sóként, világosságként betölteni hivatásunkat. Ez kétségtelenül így van. Kérdés viszont, hogy a két dolog kizárja-e egymást. Úgy is fogalmazhatnánk: egyáltalán két dologról van-e szó, vagy pedig inkább az állja meg a helyét, hogy miközben küldetésünk betöltésére törekszünk, elodázhatatlan feladatként áll előttünk az egyház társadalmi létének újrafogalmazása?

HOGYAN LÁTNAK BENNÜNKET?

Híveink – teljesen jogos – elvárásként fogalmazzák meg a lelkészekkel szemben, hogy tegyék vonzóvá az egyházat a tőle elidegenedett emberek, különösen is a fiatalabb nem-

zedék számára. A kívülállók viszont – és ebbe most beleértendő az a névleges „egyháztagsok” is, akik csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem gyakorolják vallásukat – az egyházat többnyire elavult középkori intézménynek látják. Viszonyulásuk éppen ezért ellentmondásos: egyfelől él bennük bizonyos – nem igazán körvonalazható – tisztelet az egyház és képviselői iránt. Ezt többnyire az egyházzal kapcsolatos konvencionális elképzelések táplálják, miszerint „az egyház erkölcsi és kulturális értékeket képvisel az ezeréves Európában”. Másfelől szeretnének szabadok és függetlenek lenni az egyház által közvetített erkölcsi és vallási hagyományok kizárólagos tekintélyétől. Ez olyasmiben nyilvánul meg, hogy például nem szeretnék, ha az egyházak képviselői beleszólnának a törvényhozásba, vagy mivel a hitet magánügynek tekintik, ezért azt hangsúlyozzák, hogy az egyházak tartsák fenn magukat a híveik önkéntes adományaiból, és ne kapjanak állami támogatást az adófizetők pénzéből. Általában senki nem vitatja azonban, hogy amennyiben az egyház olyan tevékenységet végez, amellyel állami, vagy önkormányzati alapfeladatot vállal át, akkor természetesen neki is jár az ehhez szükséges normatív támogatás.

Összességében elmondható, hogy akár a gyülekezetek aktívabb magját képező tradicionális híveink elvárásait tekintjük, akár az egyház „holdudvarába” tartozó félig-meddig vallásos embereket, akár a teljesen szekularizált, vagy egyenesen vallásellenes réteget, közös bennük, hogy az egyház létét, tevékenységét rendkívül gyakorlatiasan, már-már haszonelvű szempontok szerint képzelik el. S ez nem is biztos, hogy olyan nagy baj. Hiszen épp az első bekezdésben tárgyaltak mutatnak rá világosan, hogy az önmeghatározásunk tekintetében ténylegesnek mondható tevékenységünk határfokához képest aránytalanul nagy infrastruktúrával rendelkezünk. Ahelyett tehát, hogy aggodalmaskodva tekintgetnénk a jövő felé, vajon lesz-e elegendő állami támogatás, elég aktívak lesznek-e híveink, ezáltal fenntarthatók-e továbbra is a lelkészi állások, sokkal inkább arra kellene törekednünk, hogy a meglévő lehetőségeinket jobban kihasználva, a környezetünkben élő emberek számára áldást jelentsünk.

MI AZ EGYHÁZ KIZÁRÓLAGOS SAJÁTOSSÁGA?

Az első bekezdés elején feltett kérdésemre próbálok válaszolni, amikor vázlatosan sorra veszem a vallás és az egyház néhány jellemzőjét. Alapvetőnek tekinthető vallási jelenség a hit. Ha ez pusztán az emberi lélek egyik funkciója, akkor azt kell mondanunk, hogy e tekintetben a vallás, pláne a kereszténység nincs egyedül. Számítalan hiedelem, vélekedés, meggyőződés él az emberekben – függetlenül attól, hogy pusztán hiszékenységre vagy az ennél jóval nemesebb bizalomra épülnek. Valamely írott vagy személyi autoritás iránti tisztelet, vagy engedelmesség megint csak nem sajátosan és kizárólagosan egyházi jelenség. Az

összetartozás-tudat szintén minden közösségre jellemző. Pozitív erkölcsi értékrend képviselője sem maradt a vallásos közösségek sajátja.

Anélkül, hogy feleslegesen szaporítanám tovább a példákat, hadd utaljak arra, látásom szerint mi az mégis, amit csak a vallás adhat, és rajta kívül semmi más. Szerintem ami egyedül a vallás sajátossága, az egy jóindulatú, engem személyesen megóvni és megtartani képes korlátlan intelligenciának mint legvégsőbb és mindent megelőző valóságnak a képzete. Keresztény hitünknek pedig még határozottabb tanítása is van arról, kicsoda ez a legfőbb jó. Tudunk a mindeneket teremtő Istenről, aki Jézus Krisztusban, egy történelmi személyben testet öltött világunkban. Tudunk arról, hogy Jézus egész életműve, kiváltképpen is szenvedése, halála és feltámadása teljesen új távlatot adott emberi létezésünknek: a bűnbocsánat és örök élet ajándékának meghirdetése őáltala evangéliumi üzenetünk célja, lényege. A kérdés már csak az, hogyan lehetséges mindezt közelebb hozni az emberekhez?

INDIREKT EVANGELIZÁCIÓ – VAGY KULTÚRPROTESTANTIZMUS?

Némiképp ellentmondásosnak tűnhet, ha fentebb elmondottak alapján a továbbiakban mégis arra teszem a hangsúlyt, hogy az egyház úgy jelenjék meg az őt körülvevő világban, mint egy társadalmilag hasznos, nyitott, kultúraközvetítő, az emberek általános közérzetén javítani igyekvő intézmény, illetve szolgáló közösség. Balassagyarmaton mindehhez dologi feltételként rendelkezésünkre áll egy szép, régi műemlék templom, valamint egy ugyancsak szép, ámde új és korszerű gyülekezeti ház tágas udvarral. Két lelkész végzi a szolgálatot, összehangoltan, egymást segítve. A presbiterek és lelkészek szinte baráti kapcsolatban vannak egymással. Havonta tartunk gyűlést, akkor is, ha nincs nagyobb horderejű, döntést igénylő ügyünk. Fontosnak tartjuk, hogy megbeszéljük örömteli és ügyesbajos dolgainkat, tájékozódjunk és tájékoztassunk.

A kívülállók felé való nyitást természetesen nem a gyülekezet belső építésének rovására végezzük. Az igehirdetés, a tanítás és pásztorolás nálunk is első helyen állnak. A vasárnapi istentiszteletet alapvetően nyitott, jó hangulatú missziós alkalomnak tartjuk. A prédikációban mindekelőtt az evangélium hirdetésére helyezzük a hangsúlyt. Ez közhelynek tűnik ugyan, de sajnos egyáltalán nem magától értetődő. Bibliaóráinkon elmélyültebben foglalkozunk igei, hitbeli és erkölcsi kérdésekkel, és arra törekszünk, hogy valóban beszélgetés alakuljon ki, ahol mindenki megfogalmazhatja kérdéseit, gondolatait. Ezek a bensőségebb alkalomok teremtenek ugyanakkor megfelelő keretet a személyes kapcsolatok kialakítására, a pásztori szolgálatra is.

A gyülekezet legaktívabb magját alkotó bibliaórai közösség körében szerveződik Kulcsár Zsuzsa segédlelkész veze-

tésével egy beteglátogató szolgálat. Ennek előzménye volt egy kétnapos konferencia, amelyen Egri László kézsebész, lelkigondozó előadásait mintegy harmincan figyelték elhelyülten a gyülekezet tagjai közül. Ugyancsak hasznosnak bizonyult az önkéntes segítő szolgálat megszervezése a Szeretetházban is, amikor havi rendszerességgel egész napos tanfolyamon vettek részt a dolgozók, illetve elkél a segítség a munkatársi megbeszélések alkalmával is.

Lehetőleg minden iskolában igyekszünk hittan csoportot szervezni, de a szombati gyülekezeti hitoktatás lehetőségét is felkínáljuk alternatívaként. Ugyancsak szombaton tartjuk az ifjúsági órát. Eddig minden nyáron, közvetlenül a tanév befejezését követően egyhetes napközis tábort rendeztünk, amelyen általában 30–40 gyerek és fiatal vett részt. Idén a tábor helyett több egynapos programot szervezünk: folyamatban van a Láthatatlan Színház meghívása, de tervezünk autóbusz-kirándulást és udvari bográcsozást is.

Viszonylag gyakran, néha ad hoc jelleggel is tartunk szerezetvendégséget. Ezek általában jó hangulatú, vidám összejövetelek, amelyek többnyire hangversenyekhez, előadásokhoz kapcsolódnak. Többször megtöltötték már az érdeklődők a gyülekezeti termet, akár színvonalas keresztény könnyűzenével, akár klasszikus gitármuzsikával, rézfúvós vagy kamarazenei, illetve énekkari muzsikával ismerkedtek. Templomunkban is többször rendeztünk már orgona- és kórushangversenyt. Gyülekezetünk énekkara is lelkesen szolgál, és több meghívást kaptak már megyei kórustalálkozókra.

Második esztendeje heti rendszerességgel működik a gyülekezeti teremben baba-mama klub, amelyet feleségem és kolléganőm kezdeményeztek, és valójában a városban az egyetlen ilyen jellegű alkalom. Külön értéke, hogy ide valóban el mernek jönni a gyülekezeten kívüli kismamák is. Az utóbbi időben tematikus előadások gazdagították a programot. Megfordult itt a város minden óvodájának és egyetlen bölcsődéjének vezetője, gyermekorvos, fogorvos, védőnő és más szakemberek.

Idén a „Civitas Fortissima” elnevezésére büszke, egészséges lokálpatriotizmusáról nevezetes városban *Bátrak Szabadegyeteme* címen havi rendszerességgel sorozatot indítottunk, amelyen népszerű-tudományos előadásokat hallgathatunk valamennyi műveltségi területről. Eddig filozófiai, társadalomtudományi, jogi és természettudományos témák kerültek terítékre.

A példákat lehetne még sorolni...

NEM TÚL SZÉP EZ?

Méltán vetődhet fel a kérdés, hogy ennyi eredmény és öröm mellett nincs-e mégis olyan területe a balassagyarmati lelkési szolgálatnak, ami kudarcosnak, eredménytelennek nevezhető? A felelet természetesen ez: sajnos van ilyen. Sőt, ha az érem másik oldalát nézem, szinte mind egyik terület ilyen.

A missziói jellegű alkalmakra ugyanis – bármilyen széles körben hirdetjük is meg őket – szinte csak a gyülekezet legelkötelezettebb „kemény magja” kíváncsi. Egy-egy zseniálisan sikerült karácsonyi gyermekműsor után nem hogy fellelkesednének az ifjak, hanem húsvétra már kötéllal sem lehet összeterelni őket. A konfirmandusok, bármilyen jól összeszoknak az oktatás alatt, és bármilyen ügyesen válaszolnak a kérdésekre, ugyanúgy eltűnnek utána, mint ahogy az a legrosszabb és legunalmasabb egyházi

viccekből ismert. A kérdések tehát maradnak, a megoldások keresése is tovább kell, hogy folytatódjék.

Kudarok és örömök váltják egymást és léteznek egyszerre és együtt szolgálatunkban. Ezért tartom fontosnak, hogy felismerjük – azaz mindig újraértelmezzük – saját helyünket és küldetésünket abban a társadalomban, amelyben élünk. Keressük a formákat, az eszközöket ahhoz, hogy öröklött lehetőségeinkkel a lehető legértelmesebben és leginkább Isten akaratának megfelelően tudjunk élni.

KOVÁCS IMRE

Hitoktatás – karizma és szervezet

Gondolatok a révfülöpi hitoktatói konferencia ürügyén

Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, még ha megöregszik, akkor sem tér el attól. (Péld 22,6)

BORKÓSTOLÓ ÉS ÁLDÁS

Borkóstoló egy helyi pincészetben – pénteken délután öt-kor. A márciusban rendezett négynapos révfülöpi hittantóvábbképző konferencia résztvevőivel lazítás gyanánt 10–12 fajta bort kóstolhattunk meg a pincében, miközben a tulajdonos a borászat művészetébe igyekezett beavatni bennünket. A csendes, megnyerő férfi szólt a gondjaikról is, én mégis irigyen hallgattam. Szerette és értette azt, amiről beszélt, büszke volt arra, amit végzett, s ez a halk, örömteli büszkeség éppolyan jóízű volt, mint a bora. S bár a bor kultúrája attól szép, hogy benne van a kiszámíthatatlan, az évjáratok sosem egyformák, de akárhogy adja is az ég, a végén csak kézbe veszi a lopót, mintát vesz a borából, nézi, szagolja, ízleli. S ez az, ami a tanítónak, papnak nem adatik meg. Szavainak későn érő gyümölcséit nem ismerheti, más kóstolja azokat, jóízűen vagy fanyalogva.

A borokat a feleség is töltögette, akivel beszédbe elegyedve hamar kiderült, hogy valóban kicsi a világ: fogadjuk berendezését az egyik gyülekezetemhez kötődő asztalosmester készítette. Így aztán kérdezhettem családjáról is. – Három fiú, nagyok már. – Isten segítse őket – mondtam rá ösztönösen, ahogyan a csángóktól tanultam, akik úgy tartják, meg kell áldani mindig mindenkit. Az asszony szeme ekkor hirtelen könnybe lábadt, és szinte követelve kérte: – Nézzen a szemembe, és ezt mondja el még egyszer!

Elmondtam még egyszer. Ugyanazt, mégis másképp, mint az imént.

Ezen az íráson gondolkodva eszembe jutott ez az asszony. Mert a hitoktatás mögött is mintha ilyesmi volna. Anyák bízzák ránk a gyermekeiket, olyan anyák, akiket templomainkban nem vagy alig látunk. Talán nem is tudják megmondani miért, de küldik, valami tagolatlan, babonás, elsüllyedt, mégis kiirthatatlan hittel küldik hozzánk a gyermekeiket. Hogy Isten segítse őket.

A HITOKTATÁS MISSZÓS TERÜLET

„Az emberiség története egyre inkább a nevelés és a katasztrófa versenyre.” (H. G. Wells)

A hitoktatás a legnagyobb missziói terület

A továbbképzés programjáról és előadóról hetilapunkban olvashattunk tudósítást. Ezt mellőzve azokat a gondolatokat törekedtem leírni, amiket bennem, az állami iskolában ebéd után hittantó oktató lelkészben a más körülmények között tanítókkal való találkozás ébresztett.

A konferencián elkötelezett emberekkel találkoztam. S az a hitoktató, aki érzelmi töltéssel tanítja tárgyát, nem pusztán vallási ismereteket oktat. Az elkötelezett hitoktatás a tárgyi ismeretek átadásán túl mindig tanúságtétel is. Lényegében missziói cselekedet.

A Vasi Egyházmegyében, amelyre rálátásom van, az elmúlt tanévben több mint 1900 általános iskolás tanuló vett részt hitoktatásban. Ezt a viszonylag magas számot nyilván nem vetíthetjük ki minden egyházmegyénkire. De bizonyos, hogy nincs olyan missziói célú rendezvénye egyházunknak, ahol országos szinten tízezres nagyságrendű sokaságot érhetünk el – nem is szólva arról, hogy

hetenkénti rendszerességgel, heti egy vagy két alkalommal. Még az évenként vagy ritkábban ismétlődő evangélikus rendezvények esetében is legfeljebb ezres nagyságról beszélhetünk.

Az elkötelezetten végzett hitoktatás mai egyházi életünkben a legnagyobb hatóságú missziói tevékenység.

A hitoktatás a klasszikus értelemben vett missziót leginkább megközelítő közvetítés

Misszió alatt általánosan használt jelentésében a kereszténység hatókörén kívül élők evangélizációját értjük. Manapság Európa újraevangelizálásának szükségességéről beszélünk, a közismert okból: az itt élők tömegeinek mentalitásában, mindennapi életében gyakorlatilag nem vagy alig játszik szerepet a kereszténység. (Nem érinthetjük most a közgondolkodásunkban rejtetten ható erkölcsi impulzusokat, amelyek a hatástörténet ismerőinek nyilvánvalóak, de keresztény eredetük sokak számára homályban marad.)

A nagy egyházi rendezvényeinken jellemzően gyülekezeteink leghűségesebb, templomos tagjai vesznek részt. Fontosak ezek az alkalmak, mert az egyházhoz hű réteg is igényli a megerősítést, a szórványhelyzetben élőknek fel-emelő a tömegélmény; de ezek a találkozók – legalábbis a szó klasszikus értelmében – nem missziói jellegűek.

A hitoktatás közelíti meg ma leginkább azt a tevékenységet, amit eredetileg a misszió jelentett. Általa olyan családokat érhetünk el, ahol a szülők többsége az egyház peremén él, a keresztelés, konfirmáció, esketés és temetés eseményein kívül legfeljebb karácsonykor találkozhatunk velük templomainkban. A peremhelyzet a gyülekezeti hitoktatásban részt vevőkre inkább jellemző, a gyermeküket felekezeti iskolába küldő szülőknél erősebb egyházi kötődés feltételezhető. Hittanosaink révén a lehetőség adott, hogy ezeket a családokat is megszólítsuk, és legalább alkalmanként a gyülekezet közösségébe hívjuk.

A hitoktatás segítése

– a főállású alkalmazottak hiánya

A konferencián megfogalmazódott az az igény, hogy nagy szükség volna a hitoktatás országos szintű segítségével legalább egy, de inkább két önálló, fizetett státusra. Jelenleg a Katechetikai Bizottság elnökének a kezében futnak össze a szálak, de ő is csupán tanári munkája mellett, ahogyan fogalmazott: „lényegében hobbiként” foglalkozhat a hitoktatás koordinálásával. (Dicséretére legyen mondva: Révfülöpre hobbiból is nagyszerű konferenciát szervezett.) A bizottságban dolgozók odaadása tiszteletet érdemel, de a szabadidőben, alkalmanként végzett munka hatékonysága nyilván nem veheti fel a versenyt a főállású alkalmazottakéval.

Az egyház missziói küldetéséről ma gyakran hallani. De éppen ez szenved hátrányt, ha a legnagyobb missziói területet jelentő hitoktatást a döntési helyzetben lévők nem tekintik olyan fontosságúnak, amelyet megillet az erre a célra elkülönített státus. Feladat volna számos, különösen a gyülekezeti hitoktatás segítségével, ahol a legtöbb helyen pedagógusi képesítéssel nem rendelkező lelkészek próbálnak megbirkózni a „délutáni gyerekekkel”, akik a hagyományos közvetítési formákkal egyre kevésbé elérhetőek.

HITOKTATÁS AZ EGYHÁZI ISKOLÁKBAN ÉS A GYÜLEKEZETEKBE

„...ne kényszerrel oktasd a gyermekeket, hanem játszva, úgy, hogy előbb fürkészd ki hajlamaikat.”
(Platón: *Az állam*)

Az egyházi intézményekben hitoktatással foglalkozóknak rendezett konferencián voltunk néhányan, akik gyülekezeti keretek között tanítunk hittant, többnyire állami iskolákban. Mindjárt az első napon kitűnt, hogy mennyire különböző a két helyzet. Ebből a szempontból különösen értékes volt az a hozzászólás, amikor egy jelentős evangélikus településen főállású hitoktatóként dolgozó kolléganő elmondta, hogy ő ismeri mindkét helyzetet: tanít egyházi iskolában és gyülekezeti hittant is, állami iskolában. Az előbbi sikerélményt jelent számára, az utóbbival rendre komoly nehézségei vannak.

Milyen fő vonásokban különbözik egymástól a két helyzet?

A hittanóráknak az iskolán belüli helyzete szempontjából

Az egyházi iskolákban a hittan az órarend része, nem utózik más foglalkozásokkal. Az állami iskolákban a hittan legtöbbször délután van, fáradtabb tanulókkal, s esetenként vonzó szakköri programokkal (sportfoglalkozás stb.) kell felvennie a versenyt.

Az egyházi intézményekben a hitoktatás általában évfolyamok szerint végezhető. Az állami iskolákban az időkorlát miatt gyakorlatilag elkerülhetetlen az osztályok összevonása. Szórványhelyzetben jellemző az alsó és felső tagozatos csoportképzés. A pedagógiai képzettséggel nem rendelkező lelkészeknek egyszerre kellene lekötnie az olvasni még nem tudó elsősök és a sok mozgási energiával bíró nagyobbak, illetve az együttműködésre inkább kész 5–6. osztályosok és a 7–8.-os kamaszok figyelmét. Olyan órát is látogathattam, ahol a családi ház szobájában elsőstől a nyolcadikosig együtt volt az öt fiatal (szórványegyházunkban biztonnal nem ritka helyzet). Ahol a nagyobb tanulólétszám miatt lehetőség van több hittanos osztály kialakítására (legfeljebb hat csoport képezhető),

ott a hitoktató szünetek beiktatása nélkül kénytelen megtartani az órákat, hogy beleférjen az iskola által biztosított, 12–17 óra közti időkeretbe.

A hittanórákhoz kötődő tanulói és szülői mentalitás szempontjából

Az órarendbe épülő hitoktatás esetén feltételezhető, hogy a tanuló inkább hajlamos a hittantantárgyként értékelni és tanulni. Az egyházi iskolába jelentkező diákokat az iskola szellemisége is segítheti a hitoktatás elfogadásában. Középiskoláinkban a hittan választható érettségi tantárgy, ami szintén emelheti a tekintélyét.

Ezzel szemben az állami iskolákban a délutáni időpont miatt a tanulók inkább szakkör jellegűnek tekintik a hittanórát. Mivel a szakkörökre ki-ki a saját érdeklődése alapján jelentkezik, ezért a hitoktatástól is elvárják, hogy szórakoztató legyen. Ha úgy érzik, hogy nem elég érdekes, hajlamosak az indoklás nélküli elmaradásra. A szórakoztatás iránti igény miatt – az egyébként is jól teljesítő tanulókat leszámítva – jóval kevesebb hajlandóságot mutatnak a hittan tantárgyként való értékelésére és a tanulásra.

A szülői hozzáállás terén is jelentős különbség feltételezhető. A gyermekét bármilyen okból egyházi iskolába irányító szülő bizonyonnyal tisztában van vele, hogy az iskola jellegéből adódóan a hitoktatásnak súlya van az intézményben.

A gyülekezeti hitoktatásra gyermekét beirató, de az egyházhoz csak gyengén kötődő szülő gyakran hajlik arra, hogy a döntést a tanulóra bízta: ha jól érzi magát, hadd járjon, ha nem érdekli, maradjon ki.

A fentiek nem jelentik azt, hogy az egyházi intézményekben tanítók helyzete könnyű volna. Nyilván nekik is nehéz a korszellemmel szemben keresztény értékrendet közvetíteni, izgalmas, lebilincselő órákat tartani, diákjaik érdeklődését megőrizni. A vázlatos helyzetleírás csak azt kívánta érzékeltetni, hogy az állami iskolákban történő hitoktatás nagyobb és sokszor megoldhatatlan kihívást jelent a pedagógiailag alacsonyabb képzettségi szintű (főként lelkész) hitoktatók számára. Ezért volna különösen indokolt a rendszeres módszertani támogatás központi megszervezése. Az egyházi intézményekben és szórványhelyzetben egyaránt végzett hitoktatás az eltérő feltételek olyan széles skáláját adja, hogy a szisztematikus és gyakorlati segítségnyújtás évtizedekre elegendő munkát adna több főállású katechetikai megbízottnak is.

A HITOKTATÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

„A nevelés megmarad akkor, ha a megtanultak feledésbe merültek.” (B. F. Skinner)

Az élmény elsődlegessége

Egy fiatal lelkész tapasztalatából: amikor első szolgálati helyére költöztek, a páncéltűkés zongora mozgatásához több embert is verbuválni kellett. A zongora a helyére került, a cipekedők fújtak egyet. Egyikük, egy középkorú tsz-tag, körülnézett és megjegyezte: – Valamikor ebben a szobában tanultuk a kátét a konfirmációra. Itt ütötte a fejemet a templomkulccsal a tisztelendő úr.

A történet nemcsak a kissé riasztó templomkulcsos megoldás miatt elgondolkodtató, hanem általánosabb érvényű üzenete miatt is. A környezet, az ismerős szoba „hívójelére” feltoluló konfirmációi emlék nem a káté első, legjobban rögzült mondata, hanem a drasztikus fegyelmezés élménye. A híres amerikai oktatáspszichológus, Skinner tétele is azt mondja, hogy a tárgyi ismeretanyag elemei előbb-utóbb homályba vesznek, de a nevelés, az ezt megalapozó vagy éppen lehetetlenné tevő tanár-diák kapcsolat minősége, a tanár „aurájának” az emléke, vagyis az általában nem reflektált, döntően érzelmi élmények együttes hatása tartósan megmarad.

A révfülöpi konferencia egyik erőssége az volt, hogy a hangsúlyt nem az elvi kérdésekre, hanem a konkrét gyakorlati, módszertani segítségnyújtásra helyezte. Például egy több évtizedes tapasztalattal bíró tanárnő egyháztörténeti módszertani előadása nemcsak az alkalmazott módszerek sokszínűsége okán volt tanulságos, hanem annak hangsúlyozása miatt is, hogy az egyes anyagrészeknél igyekszik megkeresni a kapcsolópontot diákjainak aktuális életkérdéseikhez – így nem pusztán ismereteket közöl csupán, hanem a személyes érintettség érzését igyekszik felbreszteni.

Másvalaki örömmel idézte fel, hogy mekkora élményt jelentett számukra, amikor a reformáció történetét tanulóival dramatizálták, és filmre vitték. Forgatókönyvet írtak, megbeszélték a szereposztást, jelmezeket, díszleteket készítettek, végül előadták és videóra rögzítették az elkészült darabot. Az eredményt látva (megnéztük a filmet) érthető, hogy az előadás résztvevői évek múlva is szívesen emlékeznek vissza közös munkájukra.

Bármennyire mások is az egyházi iskolák és a gyülekezeti hitoktatás körülményei, mindkét oktatási formában közös az, hogy a foglalkozások légrének emléke a maradandó. Az előbbieken komolyabb tárgyi ismeret megtanítására is mód van, az utóbbiban kevésbé. De a tanultak idővel mindenképpen elhalványulnak, ami marad, az a hittanóráinkhoz kötődő vonzó vagy taszító érzelmi élmény.

Az élményszerű tanítás lehetősége – vagy álma

A jó légkör megteremtésének oltárán nem kellene törvénszerűen feláldozni a tanítás igényét (például a már említett egyháztörténeti tananyagunk szemléletmódja szerencsés: személyekre, sorsokra, s nem elvont történelmi folyamatokra koncentrál – még ha ebben a terjedelemben általános iskolában nem is tanítható). Elvileg elképzelhető a tananyaghoz kötött, jól megválasztott, változatos módszerek kombinációja, amellyel egyszerre teljesíthető a két kívánatos feltétel: örömmel jönnek, és tanuljanak is. Különösen az általános iskola 6–8. osztályában jelentene ez nagy segítséget, az alsóbb évfolyamokban még egyszerűbb a dolgunk.

Néhány konkrét példa az általam ismert általános iskolai viszonyok köréből.

– *Énektanítás:* bármilyen jogos igény is az, hogy tanulóink ismerjék egyházi énekeink, liturgiáink legalább egy részét, gyülekezeti keretekben nagyon nehezen teljesíthető. Óráról órára kiosztott színes énekkártyákat használva, ahol életkoruknak megfelelő gyors, feszes spirituálé vagy ifjúsági ének mellett feltűnik egy-egy gyülekezeti énekvers vagy liturgikus dallam is, inkább megközelíthetjük ezt a célt.

– *A tananyagot felvezető, érdeklődést felkeltő rövid történetek:* elsőtől nyolcadikig hálások értük (különösen a „velem történt” típusú elbeszélés számíthat érdeklődésre, mert a családi legendárium emlékéit idézi). Sokat segítene a tanmenetet követő történetgyűjtemény. Időhiány miatt a gyakorló lelkész lehetőségeit meghaladja ennek összeállítása.

– *A törzsanyag tanítása:* „délutáni”, vagyis fáradtabb, izgágább tanulókkal foglalkozom. Mezőgazdasági közegben élnek, a szülők zömmel családi birtokukat elveszített bér munkások. A gyerekek „pörgősek”, magas az ingerküszöb: a tévében a gyors snittek, a számítógépen az nyer, aki előbb tüzel. A gépeknek egyetlen boldog konkurenciája van: a csendes utca, a grundok, a nyargalás a határban, ami errefelé még végtelen. Elvéve akad közöttük, aki önként könyvet is vesz a kezébe, tízből egy-kettő, inkább lányok. (Az itt felsoroltak nagyvárosi lakótelepi környezetben vélhetően még inkább érvényesek – s ott még nyugodt utca és végtelen határ sincs).

Jó hangulatban tanítani őket – különösen felső tagozatban és fiú többségű csoportok esetén – csak változatos, általuk is elfogadott módszerekkel lehet. A virtuális aktivitás egyetlen hatásos ellenszere a saját aktivitás: drámapedagógia, a tananyaghoz kötődő, rejtvénszerű csoportos játékok, mozgalmas csapatjátékok változatos ismétlődése, alkalmanként videós anyagok használata, célzott beszélgetés stb. Nyolc tanévre vagy legalább hat tancsoportra kiterjedő, hatékony módszertani rendszer kidolgozása megint csak túl van egy átlagos elfoglaltságú, családos lelkész lehetőségein. Csak morzsákra futja.

Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy az említett vagy ehhez hasonló módszertani rendszer kidolgozása még pe-

dagógus végzettségű, főállású hitoktató helyzetében sem egyszerű feladat. Ha így van, ez még inkább indokolja a központi koordinálás és segítségnyújtás megszervezését.

Hitoktatás és ifjúsági szubkultúra

A kamaszkor nehéz időszakának egyik jellemzője, hogy a saját identitás keresése, megfogalmazása gyakran a család és iskola közvetítette „hivatalos” értékrenddel szemben történik. Néhány éve, egy csendesnap jellegű találkozó szünetében magam is olvashattam híres fővárosi gimnáziumunk fiú WC-jének falán az akkoriban hírhedt „Fekete Lyuk” nevű underground pincében fellépő punkzenekar nem túl épületes verselményét.

Vitathatatlan, hogy hitünk forrása, a Szentírás az európai népi és elitkultúra egyik legnagyobb hatású formálója. Ám a hitoktatásban nem építhetünk kizárólagosan az elitkultúrára, amely, mint az elnevezés is mutatja, csupán egy szűk réteg sajátja; de a mára már szintén az oktatott műveltség részévé vált népi kultúrára sem – bármennyire szeretjük is.

Az egyik legsikeresebb, máig ható keresztény nevelő, a szaléziak rendjének alapítója, Don Bosco egyik alapelve ez volt: *Szeretem, amit szeretsz*. Mivel ennek a mondatnak lehet hibás olvasata is, fogalmazzuk meg pontosabban: *Érdekel, amit szeretsz*. Kamaszkorú diákjaink oktatásában alkalmazhatjuk ezt az elvet. Az ifjúsági szubkultúra átgondolt felhasználásával egy új, sőt lehet, hogy az egyetlen igazán hatásos kapcsolópont volna megteremthető. Ha diákjaink nem azt érzik, hogy a hit világa csak egy kötelességszerűen elsajátítandó műveltséghez kötődik, hanem kapcsolható szabadon választott és szeretett kultúrájukhoz is, remélhetőleg kevesebb elhárító indulattal találjuk magunkat szembe.

Kamasz fiam révén van némi betekintésem a kemény rockzene világába, ezért állíthatom, hogy ennek a szubkultúrának is vannak olyan elemei, amelyek akár közvetlenül is köthetők az evangélium szellemiségéhez. De még a radikális mindent tagadás dalai is elővehetők olykor, hogy közösen értelmezve ezeket, segítsünk megtalálni szempontjaik korlátozottságát. Persze megint csak jó volna, ha az erre hajlandóságot érző hitoktatók nemcsak improvizálva, hanem átgondolt, rendszerezett, tanmenet-höz illesztett anyag birtokában nyúlhatnának ehhez a területhez.

A hitoktatás *nem lehet* vallásos elitképzés. Éppen ellenkezőleg: azokat kellene inkább segítenünk, akik gyengébb intellektuális vagy érzelmi kondícióik miatt kiszolgáltatottabbak lesznek felnőtt életükben. Ha az Írás valóban az Élet könyve, nemcsak ott van jelen, ahol a szellem magasan szárnyal és az esztétikai érzékenység kifinomult. Jézus nem rezignáltan, hanem ujjongva mondja: *Magasztalalak, Atyám, menny és föld Ura, mert elrejtetted ezeket a bölcsék és értelmesek előtt, és felfedted a gyermekeknek.*

VÉGÜL: KARIZMA ÉS SZERVEZET

Igaz a régi tétel: a pedagógiában a legfontosabb a tanító személyisége. Saját iskolai emlékeinkből is tudjuk: voltak karizmatikus tanáraink, és voltak kevésbé jó adottságúak. De a hitoktatás rendszere nem működhet a karizma esetlegességére alapozva. A delegáló szervezetnek az a dolga, hogy minden eszközzel segítse azokat, akik gyengébb pedagógusi adottságokkal nehezebben küzdenek meg a kihívásokkal.

Révfülöpön megismerkedhettünk az újonnan készült hit-tankönyvekkel is, amelyeket jó érzéssel adhatunk tanulóink kezébe. De főként a nehezebb feltételek között végzett gyülekezeti hitoktatás nem építhető csupán tankönyvekre, bármilyen jók is azok. Olyan differenciált, az eltérő körülményeket szem előtt tartó, a csoportélmény megteremtését támogató módszertani mankókra is égetően szükségünk volna, amelyek segítségével a képi és komputeres kultúrától áthatott tanulóinknak is a „jó nekünk itt lenni” érzését adhatjuk.

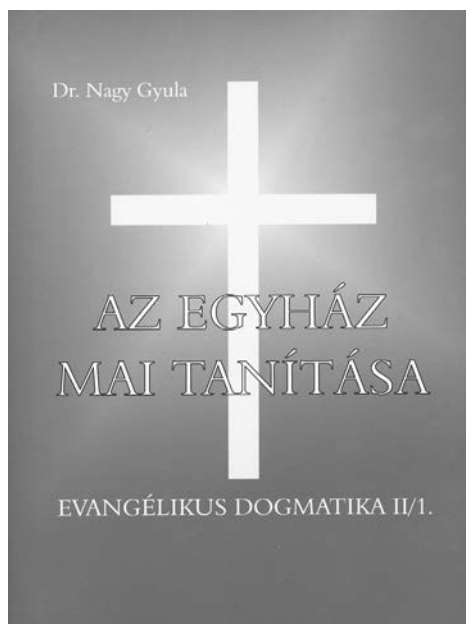
A találkozó egyik résztvevője elmondta, hogy valamilyen egyházi fórumunkon elhangzott: a hitoktatás a legtöbb lelkész és gyülekezet számára döntően pénzkérdés. A megállapításban sok igazság van. Kis gyülekezetekben, létminimum alatti lelkészi fizetésekkel, még központi támogatás esetén sem nélkülözhető a hitoktatásból származó

bevétel ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű gyülekezetek önállósága megmaradjon, s a lelkészcsalád életszínvonala megközelíthesse az átlagot.

De tudva, hogyan vergődik sok hitoktató lelkész a körülmények szorításában, személyesen is megélve a kudarcélmények keserűségét, és jóhiszeműen feltételezve, hogy ezek a munkások talán mégsem csak bémunkát akarnak végezni, hanem adni is szeretnének valamit a rábízottaknak – nem szerencsés, ha pusztán anyagi kérdésnek látjuk és láttatjuk a hitoktatást. Az egyház szervezete nem azért van, hogy kemény és részben igaz minősítésekkel elhárítson, hanem hogy kiszolgálja, az adott körülmények között legjobban használható munícióval lássa el frontharcosait. Különös tekintettel azokra, akiknek kevesebb karizma adatott.

A misszió fontosságát valló egyházszervezet nem hagyhatja cserben a legnagyobb missziós területet: a szekularizált világban végzett hitoktatást. S ha nem akarja cserbenhagyni, akkor a rangján kezeli, és fontosságát tudva áldoz is rá.

Révfülöpön, az egyik áhítaton hallottuk II. Rákóczi Ferenc reggeli imájában: „Add meg nekem, Uram, a bölcsességet, trónusod trónállóját, hogy kormányozhassam azokat, akiket aláam vetettél, Urunk Jézus Krisztus szeretetében.”

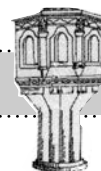

MEGJELENT

DR. NAGY GYULA: Az egyház mai tanítása

*Evangélikus dogmatika II/1.
A bűn lényege, eredete és következményei (Hamartiológia)*

Luther Kiadó. Budapest, 2004.

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 4. VASÁRNAP

• Lk 16,10–12

Az exegézishez segítségünkre lehetnek a *Lelkipásztor* 1961., 1967., 1978., 1986. évi előkészítői.

Jézus ezekkel a szavakkal megadja az értelmét a hamis sáfárról szóló példázatnak, azért, hogy ne lehessen félreérteni. Jézus nem a hamisságot dicséri, hanem egészen mást. Szavai nemcsak a példázat értelmezését akarják korrigálni, nekünk is szükségünk van a kiigazító szóra, még lelkészeknek, igehirdetőknek is. Korrekcióra szorul az életünk, hogy helyes irányba menjünk. Valamilyen irányba tartunk, lehet, hogy az nem helyes, lehet, hogy célja a kárhozát. Korrekció, apróbb változtatás – mindig leragadunk ennyinél. Foltogatunk, tákolgatjuk az életünket – Jézus azonban életújulásra hív, teljes változásra. Irányváltás szükséges.

Jézus helyes látásra hív. Tájékozódni, helyes úton járni, eligazodni embervilágunkban. A „régii pogányok” a Napot, Holdat, csillagokat istenítették, a ma jelen lévő „újkorii pogányok” a horoszkópokban ugyanezt teszik. Ez a fajta „tájékozódás” jelen van gyülekezeteink tagjainál is, átszövi életünket megannyi módon. De ha ez nem is lenne jellemző, hogyan viszonyulunk az anyagi világhoz? A pénz istenként van jelen, erről valának a presbiteri ülések, mindent az anyagiak alapján döntünk el, határozunk meg. Központi kérdés a pénz. Mondjuk, hogy anyagi világ, de a világ belőlünk áll össze. A pénz boldogít, a pénz kormányoz, a pénz túl nagy szerepet kap életünkben – főszereplője, célja sokak életének.

Első helyen áll egyházban és világban egyaránt, és a pénzen csüng a szívünk. Eközben felborul minden etikai magatartás, a parancsolatok megtartása, mert az első helyet a pénz foglalja el.

Vigyázzunk! Isten nem vesz ki minket ezekből a viszonyokból. Jézus nem az anyagiak megvetésére hív. Tanítani szeretne a helyes viszonyulásra. Azt mondja az anyagiakról: kevés, hamis, másé. Úgy kevés, hogy sohasem elég. Hamis úgy, hogy sokakat, így minket is be tud csapni. S végül, ami az enyém, az végérvényesen nem az enyém. Ne engedjük, hogy az anyagiak uralják az életünket! Inkább jól használjuk fel, látva, hogy kevés, hamis, másé. Jézus vezet el erre a látásra.

Jézus nemcsak helyes látásra vezet, helyes magatartásra is szólít. Nem tudunk, nem is lehet kimenekülni a világból. Az anyagiakkal való kapcsolatunk mindennapos, de a helyes látásmódból hűséges magatartás következik. Aki hű a kicsiben, az hű a nagy dolgokban is. A kicsiben való hűség a nagy dolgokban való megállás próbája. Aki hű Istenhez, annak a mindennapi életben is hűnek kell bizonyulnia. Hogyan tartjuk be a

munkaidőnket? A ránk bízott apró dolgokban milyen minőségre törekszünk? Megtartjuk-e minden ígéretünket? Mennyire vagyunk pontosak? Mennyire jellemző: egy-két-három embe-rért ugyan miért tartsak istentiszteletet, bibliórát? A mindennapi életünk „kevés”-nek tűnő dolgaiban mennyire mutatkozik meg hűségünk? Megbízható társ vagyok-e a házasságban, családban? Milyen apa, anya vagyok? Mennyire számíthatnak rám a munkatársak, a gyülekezeti tagok, szomszédok? Ezek a dolgok apróknak tűnhetnek az üdvösséghez képest, de ezeken a „keveseken” dől el minden. Aki hű Urához, az a hétköznapi életben is hűnek bizonyul. A hanyagságunk, a nemtörődömségünk, a slendriánságunk árulkodik, égbe kiált. Az Úrnak való szolgálat összefügg a mindennapi életünkkel, s ha ezt nem látjuk, elveszíthetjük a legnagyobbat, az üdvösséget.

Jézus szava boldog reménységre hív. Kevés, hamis, másé. És egy másik sorozat: sok, igaz, tettek. Azzal szeretne Jézus megajándékozni, ami mindennél több: szeretetével és az örök élettel. Erről beszél Jézus: itt dől el, ezen a földön, a kevésen, a hamison, a másén, hogy miénk lesz-e a sok, az igaz és a tettek. Minden helyes látásunkon, hűséges magatartásunkon és boldog reménységünkön múlik. Jézus megszerezte, kiharcolta s kínálja számunkra mindezt. Örök életre hív, irányváltoztatásra, megújulásra. Engedjük Jézusnak, alázattal fogadjuk szavát, hogy a kevés, a hamis, a másé miatt ne hagyjuk el az üdvösséget.

Labossa Péter

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 5. VASÁRNAP

• Lk 8,16–18

A Szentháromság ünnepe utáni 5. vasárnap bevezető igéje így hangzik: *Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére eljusson* (1Tim 2,4). Szándéka betöltésének egyik eszközeként Lukács evangéliuma alapján a tanúskodó élet áll előttünk, amely Jézus metaforája szerint *meggyújtott mécses; titkokat megismerő és rendszeresen gazdagított élet*.

A textusról

16. v. *Aki lámpást gyújt, nem takarja le edénnyel, úgy alá sem rejti, hanem lámpatartóra teszi, hogy akik bemennek, lássák a világosságát.*

Az exegéták arról beszélnek, hogy ez az első hasonlat valószínű polémiát jelentett különböző apokaliptikus csoportokkal, melyek olyan isteni titkok őrzőinek tudják magukat, amiket

csak beavatottak ismerhettek. Jézus küldetése, mondanivalója azonban mindenkire szól. Ő Isten országának titkait mindenki számára kinyilatkoztatni, váltságával a szabad utat mindenki számára megnyitni, az élet világosságában mindenkit részesíteni jött, méghozzá ennek folyamatába bevonva a mindenkit tanítványt is. Páratlanul, hiszen ki-ki a helyét is, a fényét, világosságát is magától Jézustól kapja. Ő az, aki a mécses meggyújtja (a sorrend fontos: *kézbe vesz, eltölt, megerősít*) s aztán a lámpatartóra emeli. Bonhoeffer *Követés* című művében találjuk: „A tanítványi gyülekezetnek Jézus hívása a világosság látható ragyogását is ígéri.(...) Maga a hívás tette őket világossággá. (...) Jézus nem azt mondja: Nektek van világosságotok, hanem: Ti vagytok az! (...) A láthatatlanságba menekülés a hívás megtagadása. Jézus olyan gyülekezete, amely láthatatlan gyülekezet kíván lenni, már nem Krisztus-követő gyülekezet.” (56–58. o.)

17. v. *Mert nincs olyan rejtett dolog, amely napvilágra ne kerülne, és nincs olyan titok, amely ki ne tudódna és ismertté ne válna.*

„Valószínű, hogy Jézus szavaiban célzás van az utolsó ítéletre. Ott emberi életünk minden titka kiderül. Ott nyilvánvalóvá lesz Jézus személynéke és Isten országának a titka is. De a tanítványok már itt meglátnak valamit a titokból, felismerik Jézusban Isten erejét, megértik tanítását, tapasztalják hatalmát.” (*Lelkipásztor* 1986. 315. o. Vértessy Rudolf)

Amikor Péter, Jakab, János és a többiek először hallották Jézus szavát, még a vergődés időszakát éltek. Látták, mi több, részesei voltak csodáinak, ugyanakkor elevenen szembesültek az ítélet, a Golgota, a halál közeledtével, a hivatásosok ellenvéleményével. *Am a feltámadást követően* a Lélek ereje által a tegnapi történései, emlékei vallástétellé, tiszta látássá lettek. A kérdések – Valóban ő-e a Messiás? Valóban övé-e a hatalom? – hittel megválaszolhatókká váltak, és lehetett igen fényesen világitani. S ma is, mert Isten Szentlelkének munkálkodása nyomán adatik az igazság meglátása, az addig nem ismert megtapasztalása, a kutatott vagy éppen tagadott napvilágra kerülése. Ideje van a feltárlásnak.

A következő figyelmeztetés azonban cseppet sem elhanyagolható.

18. v. *Vigyázzatok tehát, hogyan hallgadjátok! Mert akinek van, annak adatik, de akinek nincs, attól az is elvételik, amiről azt gondolja, hogy az övé.*

A bölcsességirodalomból származik ez a közmondás (Péld 1,5; 9,9). Máté az utolsó ítéletre vonatkoztatja (Mt 25,14–30). Itt azokat érinti, akik Jézus körül vannak, akik előtt a titkokból feltárlt már valami. *Am* „aki Jézus tanítását felületesen hallgatja, nem teljes odaszánással, az ugyan hallott valamit, de azt el is veszíti. Hiábavaló lesz számára. Nem részesül az ajándékozó Isten gazdagító kegyelmében.” (Dóka Zoltán: *Márk evangéliuma*. 115. o.)

Az ember egzisztenciájának végső fundamentuma is, meg a jelen is bűnökre, kérdésekre, előrefutásokra és lemaradásokra az, amit Krisztustól naponta, frissen, aktuálisan, ajándékként az ember nyer. Ezért olyan hangsúlyos a 18. vers elején található felszólítás!

Az igehirdetés felé

Márk evangéliumában (4,21–25) egy hajlékban világitó mécsesről beszél. Lukács egy előkelő ház bejárata fölé helyezettől.

Induljunk ki ebből, aképpen, hogy az ilyen lámpás:

1. Külső sötétséget tör és az utat, a ház felé vezető utat világitja.

Szépítgetés, óvatoskodás nélkül tárul elénk: mindenki sötétségből érkezik!

Ijesztő? Drámai? Fájdalmas, kínzó, néha pokoli, de mégsem kétségbeejtő! Miért? Mert a sötétből, a bűnnek, halálnak sötétségéből van mód egy úton, *az úton*, aki magát így is elénk adta, fényre és fénybe jutni.

2. A ház előtt meggyújtott mécses hivatott arra is, hogy jelezze: ott bent, mögötte vannak, élet van.

A kereső, a menekülő vagy téblábolva az éjszakába egyszerűen csak belefutó számára remek fellélegzés és lakott területet jelentő fényforrás megpillantása, mert szétáradhat annak ereje, hogy lesz egy hely, ahol el lehet rejtőzni, tanácsot lehet kérni, meg lehet pihenni.

Páratlan küldetés belülről ismerve így szólni az *élet* helyéről.

3. A ház előtt égő lámpás vall arról is, hogy a bentiek valakit még várnak, mi több, hazavárnak.

Saint-Exupéry Kis hercege eljutott arra a helyre is, ahol a lámpagyújtogató élt. Megtudta, hogy fényt adni fárasztó tevékenység, mert a kis bolygón igen hirtelen váltják a nappalokat az éjszakák. Tanácsként azt hagyta hátra: Ha nagyon nehéz, lépj egyet, tudod, ott a túloldalon már nappal van.

A tanítványi helyét, fényét Krisztus adja, de vigyázzunk, hogyan hallgatjuk!

Fatalin Helga

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 6. VASÁRNAP • Kol 2,12–15

Homiletikai exegézis

A hitet nem lehet mérni – legutóbb gyülekezetünk egyik konfirmándusának válaszoltam ezzel a mondattal. És ez a mondat tényleg helyén is van, ha valaki felületes méricskélés eredményeként mond summás, elmarasztaló ítéletet embertársának hitéről. A hit nem mérhető.

Sokszor raktározunk el egymásról olyan pillanatképeket, amelyekből a másik egész életére vonatkozó következtetéseket vonunk le. Sokszor a felszínes véleményalkotás egybemossa a hit, hitélet és a vallásosság fogalmait. Ezek a fogalmak úgy összekeveredhetnek, hogy a személyes hit, Istenbe vetett bizalom permanens emberi tulajdonsággá vagy vallási szokássá degradálódik. A hitet nem lehet mérni.

De vajon igaz-e ez az állítás akkor is, ha arra a belső vágyunkra gondolunk, hogy igenis szeretnénk hitünkben növekedni? Nem csak hibaszázalékon belül. Valóságosan, mérhető módon. A hitben való növekedés vágyát többféleképpen megfogalmazhatjuk: a hit nagyobb erőt jelentsen a mindennapok kísértéseivel szemben, biztonságot és belső nyugalmat adjon az élet megválaszolatlan kérdései ellenére, értelmet és célt nyújtson néha hiábavalónak tűnő életünknek, magabiztosabb fellépést jelentsen a magabiztos Isten nélküliséggel szemben, lendületet és sugárzást a szolgálatban...

A kolosséi gyülekezetnek írt levelében a szerző – aki feltehetően Pál apostol egyik tanítványa volt – a hitben való növekedés kérdését a következőképpen teszi fel: vajon meddig ér el Krisztus bennünk való hatalma? Hol kell még megnyitni és kitágítani az eldugult ereket, hogy a megváltás titka tovább áradjon bennünk? E kérdések alapját a 7. versben olvasható buzdítás adja meg: *Gyökerezetek meg és épüljetek fel öbenne, erősödjetek meg a hit által, amint tanultátok, és hálaadásotok legyen egyre bőségesebb.* A szerző úgy szól a belső változás lehetőségéről, hogy a gyülekezet figyelmét a már megtörtént isteni beavatkozásra irányítja. Nem hirdet meg új programot,

nem vázol fel új stratégiát, hanem a már megtörténtekben való megerősítésre szólítja fel a híveket, amely igazi kiapadhatatlan forrása lehet a hitben való növekedésnek.

A nyolcvanas évek közepén nagy sikert aratott Michael J. Fox főszereplésével a *Back to The Future* című amerikai ifjúsági film. A cím – *Vissza a jövőbe* – jól alkalmazható alapigénk gondolatmenetének rövid felvázolására. Krisztus halála és feltámadása által minden, az embert rabszolgaságban tartó hatalmasság erejét megtörte, és övét egy megújult élet szabadságára juttatta el feltámadásának ereje által. Krisztus érdeméért a keresztségben kinyílt számunkra a jövő. Visszatérni és megerősödni a keresztség ajándékában azt jelenti: reménységgel a jövőbe tekinteni.

(12–13a) *A keresztségben veled együtt eltemettek benneteket, és veled együtt fel is támadtatok az Isten erejébe vetett hit által, aki feltámasztotta őt a halottak közül. És titeket is, akik halottak voltok vétkeitekben és bűnös valótok körülméletlenségében.*

A keresztség teljes fordulatot jelent múlt és jövő között. Azért lehet ilyen sorsfordító jelentősége, mert általa Isten sorsközösségbe von minket Jézus Krisztussal, mindenekelőtt halálával és feltámadásával, és így a megváltás fő eseményeinek ajándékában részesített bennünket. A levél szerzője a keresztség eseményéről Jézus Krisztus halálának és feltámadásának összefüggésében beszél. Éppen ezért olyan radikális a megkeresztelt halálával és újjáéledésével kapcsolatban is. A megkeresztelt eltemettetett és feltámasztatott. A feltámadás kifejezésével a levél írója természetesen nem a megkeresztelt erkölcsi tisztaságára akar utalni, nem is az eljövendő feltámadást akarja megkérdőjelezni. Az Isten határozott akaratáról és cselekvéséről tesz hitvallást. Ha a keresztségről kevesebbet mondana, az evangélium szenvedne csorbát. Jézus érdeméért ez a hitvalló megerősítés valóban sokat jelenthet a hívő számára.

Nemcsak ebben a két versben, hanem az egész perikópában nagy hangsúlyt kapnak azok a szavak és kifejezések, amelyek a hit közösségi dimenzióját kívánják érzékelteni (veled együtt, eltemettek benneteket, titeket is, ővele együtt, megbocsátva nekünk). A keresztség nem magánügy. Még a hívő számára sem. A keresztség nem az ő fogadalma vagy elhatározása, de nem is a szüleié és keresztszüleié. A keresztségben *veled együtt* eltemettek benneteket, és *veled együtt* fel is támadtatok. Isten az, aki cselekszik a keresztségben, nem is maga a keresztség. Jézus Krisztussal együtt történik a keresztség.

A levél szerzője arra buzdítja az olvasókat, hogy ne becsüljék le azt, ami velük a keresztségben történt, hanem vegyék komolyan, hogy igazi erőforrássá váljon a hitélet számára. A keresztségben részeseivé válunk Krisztus halálának és feltámadásának, és egyben Isten gyermekeinek közösségévé formálódunk. Nem a keresztség viszi végbe ezt a csodát, hanem az Isten, aki a keresztséget felhasználja megelevenítő munkájában. Ez a csoda emberileg valóban felfoghatatlan és értelmezhetetlen. Ezért írja a levél szerzője, hogy mindaz, ami végbemegy a keresztségben, az az *Isten erejébe vetett hit által* történik, és csakis az Istenre tekintő hit, az Isten erejébe kapaszkodó hit által ragadható meg.

A 12. vers olyan megfogalmazást rejt magában, amelyre éppen a hitben történő megerősödés szempontjából érdemes odafigyelnünk: a keresztségben veled együtt *eltemettek* benneteket. A keresztségben nem egyszerűen halálról van szó, hiszen a levél írója a 13. versben azt mondja, hogy a keresztség előtt ők eleve halottak voltak vétkeikben és bűnös valójuk körülméletlenségében. A keresztség nem a halál beálltát jelenti, nem a keresztség eseményében következik be a halál. A keresztség a halott én eltemetését jelenti: *A keresztségben veled együtt eltemettek benneteket...* Erre az eltemetésre elsősorban nekünk van szükségünk. Vajon engedjük-e, hogy Isten a keresztségben

eltemesse régi énünket? Anélkül, hogy túlzottan belebonyolódnánk, érdemes röviden felidézni a gyász pszichodinamikai folyamatát, és feltennünk a kérdést: hitbéli erőtlenségünk nincs-e összefüggésben eltemetetlen őemberünkkel?

(13b–14) *Ővele együtt életre keltett, megbocsátva nekünk minden vétünköt. Eltörölte a követelésével minket terhelő adóslevelet, amely minket vádolt, eltávolította azt az útból, odaszegezve a keresztfára.*

Ha nehéz is pontosan meghatározni azt a tévtanítást (filozófiát), amellyel szemben a levél szerzője Isten munkájában meggyökerezett hitre buzdítja a híveket, annyi valószínű, hogy olyan csoportról volt szó, akik az Istennel szembeni adósság emberi hagyományok által történő törlesztésére sarkallták a híveket. A gyűlölködés is megkönyékező tévtanítók valószínűleg úgy gondolták, hogy a megváltás, amely a keresztség eseményében realizálódik az Isten erejébe vetett hit által a hívő számára, kevés gyakorlati útmutatást ad az úton vándorló gyülekezetnek. Ezt cáfolva helyezi a levél szerzője az Atya Fiában értünk végzett engesztelő munkáját a figyelem középpontjába, mely biztos és örökérvényű: *megbocsátva nekünk minden vétünköt. Eltörölte, (...) eltávolította, (...) odaszegezve.*

Adósságunk Istennel szemben keletkezett, és ezért csak Isten tudja azt elrendezni. Ez akkor is igaz, ha az ember más utakat is keres arra, hogy adósságát rendezze. Ha azonban a kereszt üzenetében megerősödik az ember, nincs többé oka arra, hogy máshol és másképpen rendezze adósságát. Teljes egzisztenciájával felszabadulhat arra, hogy többek között az emberekkel való kapcsolatát ne az adósság törlesztésére használja fel, hanem arra, amire Isten is buzdítja őt: a szeretet gyakorlatlására.

(15) *Lefegyverezte a fejedelemségeket és a hatalmasságokat, nyilvánosan megszégyenítette őket, és Krisztusban diadalmaszkodott rajtuk.*

Mit kell értenünk fejedelemségeken és hatalmasságokon, a világ elemein és a világ sorsát intéző hatalmakon? Bár az írásmagyarázók között mindmáig nem dőlt el egészen a vita afelett, hogy mit is jelenthettek azok az erők, amelyek a levél szerzője a „világ elemeinek” nevez, kortörténeti ismereteink alapján feltételezhetjük, hogy a négy, illetve öt őselemről, a földről, vízről, tűzről, levegőről és az éterről mint a kozmosz alkotóelemeiről volt szó. Az ember sorsa attól függött, hogy az őt elem közül melyik került túlsúlyba. Az emberi rendszabályokkal ezeknek az elemeknek az ártó hatását kívánták korlátozni.

Ha modern világképünk nagyban el is tér a korabeli filozófusokétól, mégsem ismeretlen számunkra az a megfogalmazás – amely sokszor keserves tapasztalatokból ered –, hogy vannak olyan hatások és erők az életünkben, amelyeket erősebbeknek érzünk saját akaratunknál. Ezekre is érvényes, hogy ha nálunk erősebbek is, Krisztus legyőzte őket. Krisztussal felvehetjük a harcot ellenük. A mi feladatunk, hogy gyökerezünk meg és épülünk fel őbenne, erősödünk meg a hit által, és az Isten iránti hálaadásunk legyen egyre bőségesebb.

Vázlat

Erősödjétek meg hit által!

Hogyan találkozhat az apostoli buzdítás (7. vers) belső vágyunkkal?

1. Ahogyan egy esküvői album közös fellapozása felelevenítheti az „első szerelem” és az egymáshoz tartozás érzését, úgy erősödhetünk meg hitünkben, ha visszatekintünk keresztségünkre. A keresztségben Isten cselekszik.

– Élet, mely temetéssel kezdődik – *veled együtt eltemettek.*

– Élet, mely Krisztus feltámadásából él – *vele együtt fel is támadtatok.*

– Felidézve keresztségünket, az Isten erejébe vetett hit által újra és újra átélhetjük az eltemetés és a feltámadás isteni csodáját.

2. Azért tekinthetünk ilyen reménységgel a keresztségre, mert benne ugyanaz az Isten cselekszik, aki eltörölte adóslevegűnk.

– Az Isten erejébe vetett hit által megragadhatjuk, hogy a kereszt botránnyában is Isten cselekedett (megbocsátva nekünk minden vétünköt, eltörölte, eltávolította, odaszegezve).

– Jézus már földi működése során bizonyosságot tett arról, hogy felette áll minden hatalmasságnak. Vele felvehetjük a harcot azokkal az erőkkel és hatásokkal, amelyek erősebbek nálunk.

Készülésre ajánlom a *Lelkípásztor* korábbi számait: 1954. 326. o., 1962. 371. o., 1968. 376. o., 1978. 317. o., valamint a *Hullámhossz* című igehirdetési kötetet.

Joób Máté

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 7. VASÁRNAP • 1Jn 5,10b–13

A levélről és a szövegről

Az első jánosi levél stílusát vizsgálva feltűnő, hogy a másik két levéllel ellentétben ennek az iratnak nincsen levélformája. Mondanivalója bevezetéseként az író nem beszél magáról, hiányzik a címzés és az üdvözlés, de elmaradnak a köszöntések is, tehát nem találunk záradékot sem. Éppen ezért régóta több gyülekezethez (pontosabban a szerző által jól ismert konkrét gyülekezetekhez) írt körlevélnek tekintik ezt az iratot.

A szerző személyének kiléte vitatott. A levél íróját a hagyomány azonosítja a negyedik evangélium szerzőjével (Irenaeus és a Muratori-kánon szerint Zebedeus fia János), a kutatók nagy része inkább jánosi körről beszél, melyen belül még további megkülönböztetést kell tennünk az első, illetve a másik két jánosi levél szerzője között (ez utóbbi magát „a presbiter”-nek, vagyis „az Öreg”-nek nevezi). Mindenesetre fontos látunk a negyedik evangélium és a három levél közeli rokonságát.

Ezt annál is inkább fontos észrevennünk, mivel éppen textusunk zárómondata (mely sokak szerint az eredeti levél zárómondata is volt egyben) adja egészen konkrét példáját a közös gyökérnek. *Ezt azért írtam nektek, akik hisztek Isten Fia nevében, hogy tudjátok: örök életek van* – olvassuk a 13. versben. Nagyon hasonlótl találunk Jn 20,31-ben: *Ezek pedig azért írtattak meg, hogy higgyétek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia, és e hitben életek legyen az ő nevében.* Veöreös Imre a hasonlóság mellett rámutat a két mondat közti különbségre is. Meglátása szerint a levélbeli formula kevésbé missziói, hitre hívó, inkább az üdvbizonyosságban megerősítő jelleget ölt.¹ Ebben a mondatban tehát nem csupán igehirdetési textusunk, de az egész levél célját, értelmét is felfedezhetjük. A mondanivaló középpontjában éppen ezért az örök élet ajándéka áll, mellyel kapcsolatban az apostoli bizonyosságtétel azt az örömhírt kívánja megerősíteni olvasóiban, miszerint *ez az élet az ő Fiában van.* (11. v.)

Az ellenfelek, akikkel a levél írója harcol, minden valószínűség szerint a keresztény gnózis korai képviselői. E szellemi áramlat követői tagadták Krisztus valóságos emberségét, és

¹ Veöreös Imre: *János levelei.* Teológiai Irodalmi Egyesület. Budapest, 1998. 242. o.

keresztthalálát is látszólagos eseménynek vélték csupán. Felfogásuk azokban a gyülekezetekben is elterjedhetett, kiknek most az 1János levél szerzője ír.

ψευστης – hazudozó; (alkatilag, jelleménél fogva) hazug. Jn 8,55: *Ha azt mondanám, hogy nem ismerem (az Atyát), hozzátok hasonlónvá, hazuggá lennék.*

μαρτυρια – tanúskodás, bizonyosságtétel. A kifejezés igei formája (μαρτυρεω) vonatkozhat vértanúságra is. Itt és most első sorban hitbeli és erkölcsi bizonyosságot jelent.

ζωη αιωνιος – örök élet. A βιος-szal összevetve (amely kimondottan földi életet, megélhetést, életmódot jelent) a ζωη kifejezetten a Krisztus által Istentől kapott „minősített”, romolhatatlan életet jelöli. Olyan életet, amely egyben elszakíthatatlan közösséget is jelent Krisztussal.

πιστευω εις τι – valamiben hisz, bízik valamiben, bizalmával ajándékoz meg valamit (valakit). Itt Jézus szavában, az írott kijelentésben, a meghallott igei üzenetben, híradásban való feltétlen bizalomról van szó.

υιος θεου – Isten Fia. A negyedik evangéliumban és a jánosi levelekben a „fiú” (υιος) kifejezés kimondottan Jézusra vonatkozik.

A vasárnap homiletikuma

Általában ünneptelen félévnek nevezzük ezt az időszakot, amely legalábbis lassú sodrású. A Szentháromság ünnepe utáni vasárnapok témáiban szemmel láthatóan egyfajta spirális (csigalépcsőszerű) fejlődés fedezhető fel. (1–5. Isten hív minket; 6–9. Isten sötétségből világosságra hív; 10–17. Akiket elhívott, azokat meg is igazította; 18–23. Járjunk elhivatásunkhoz méltóan; 24–27. Célegyenest igyekezzünk elhivatásunk jutalmára) Isten hívása áll tehát figyelmünk középpontjában, vagyis az ő cselekvése, még az utolsó két összefoglaló cím imperatívusza ellenére is. Az igehirdetés scopusát Agendánk szerkesztői a „Hit által örök életre!” címben fogalmazzák meg.

Az igehirdetés felé

Örök életünk van

Van örök élet? – teszi fel a kérdést Hans Küng egyik könyvének címében.² Minden kor emberének nagy kérdése ez. Van-e örök élet, amely igazi, távlati célt, értelmet ad földi létezésünknek, szenvedéseinknek és örömeinknek, küzdelmeinknek és sikereinknek? Vagy valóban mindössze pár évtized az, amivel számolhatunk? Nem véletlen, hogy sokan gyermekeikben, tetteikben, alkotásaikban látják a „túlélés” lehetőségét.

Isten igéje ma először is arról ad hírt, hogy van örök élet. Ám ezzel nem valamiféle „halhatatlanok klubtagságát” ajánlja fel, magányos hegylakó-sorsot az elmúlás pecsétje alatt roskadozó ember számára. Nem egyszerűen azt közli velünk Urunk, hogy örökkévalóságig tartó élethosszabbítást nyertünk egy mennyei nyereségsorsoláson, hogy ott folytassuk, ahol abbahagytuk: kicsinyes játszmáinkkal, önzéseinkkel, Isten-hiányunkkal – csak éppen megcélozva a végtelent.

Az az örök élet ugyanis, melynek örömhírével az apostoli bizonyosságtétel ma megtalál minket, nem egyszerűen mennyiségi értelemben múlja felül elképzeléseinket, hanem minőségileg is. Ahol eddig a bűn és a halál volt az úr, ott most győz a bűnbocsánat és az új teremtés (2Kor 5,17). Ahol eddig istentelenség és gyűlölet tombolt, ott a legközvetlenebb személyes szeretetkapcsolat jön létre Isten és ember, ember és ember között.

² Hans Küng: *Van örök élet?* Európa Könyvkiadó. Budapest, 2001.

Az örök élet már akkor elkészítettett számunkra, amikor még meg sem születünk.

Az örök élet már itt és most beragyogja fényével földi hétköznapijainkat.

Az örök élet majd ott és akkor, halálunkon túl teljesíti ki egészen életünket.

Isten adta nekünk az örök életet

Vagyis ajándék. Nem jutalom, nem bér, nem honorárium. Isten ingyen ajándéka az örök élet. Képtelenség megszolgálni, lehetetlen kiérdemelni. Csak elfogadni lehet, alázattal és hálaadással.

A teljesítmény büvőkörébe szédült embernek talán ezt a legnehezebb befogadnia. Hiszen mindennapi élettapasztalata, hogy céljai eléréséhez valamit mindig le kell tennie az asztalra. Az élet farkastörvényei szerint csupán szeretetből nem lehet megélni...

Ma azonban Isten ígéje ki is józanít. Éppen arra figyelmeztet, hogy szeretet nélkül nincs élet. Ahogyan a kezdet kezdetén is csupa szeretetből hívja életre a mindenséget Isten, úgy az is igaz, hogy szeretetből adott életet nekem is. Szeretetből, bűnbocsátó irgalmából, ajándékként készítette el számomra az örök életet is.

Akié a Fiú, azé az élet

Mert Isten Jézus Krisztusban készítette azt el a számunkra. A számlát ő egyenlítette ki. Az ajándék miatta és érte lehet igazán ajándék. Nem légtüres térben hozta el nekünk azt, ami az övé, hanem úgy, hogy emberré lett, közénk jött, közösséget vállalt velünk, értünk szenvedett, vállalta még a halált is, s aztán feltámadásával le is győzte azt.

Vele közösségben lenni – ezt jelenti az örök élet.

Örök életet bírni – ezt jelenti a vele való közösség.

Sőt, maga Jézus az élet. Rajta kívül, tőle függetlenül nincs élet. Őt nem lehet kifosztani, senki sem ragadhatja ki kezéből, zsebéből az ajándékot, mert ő maga az ajándék. Ha vele vagyok közösségben – az örök élettel vagyok közösségben.

S nem csupán a jövő lehetősége ez, hanem a jelen valósága.

Akié a Fiú, azé az élet (12. v.), jelen időben. *Örök életetek van* (13. v.), itt és most. Ahogyan pedig mindez már most valóság, úgy jut majd teljességre a feltámadáskor.

Az örök életéről szóló bizonyágtétel bátorításként, megerősítésként hangzik

Isten nem árul zsákbamacskát, hanem a hozzá vezető utat mutatja meg a benne reménykedőknek. S ez akkor is igaz, amikor figyelmeztető, kijózanító hangon szólítja meg övét: *Aki nem hisz Istennek, az hazuggá teszi őt* (10. v.). Nem az a szándéka, hogy elbátortalanítson. Éppen ellenkezőleg: ígéje megerősít. Az apostoli bizonyágtétel mindenkor, így ma is, mai igehallgatókat is képes megszilárdítani a Krisztusban kapott örök élet örömeiben. Minden emberi hátsó szándékkal, titkolt, átláthatatlan, kétértelmű, alattomos törekvéssel szemben e bizonyágtétel szándéka világos, ismert, egyenes és gazdagító: *Ezt azért írtam nektek, akik hisztek Isten Fia nevében, hogy tudjátok: örök életetek van.* (13. v.)

TOVÁBBGONDOLÁSHOZ, MEDITÁCIÓHOZ, KÉSZÜLÉSHEZ

Lelkipásztor 1978. 362. o. Bárány Gyula

Lelkipásztor 1986. 320. o. Madocsa Miklós

Lelkipásztor 1993. 236. o. ifj. Hafenscher Károly

Isten iskolájában. Balikó Zoltán igehirdetései. Luther Rózsa Alapítvány. Pécs, 1999. 743. o.

Veöreös Imre: *János levelei.* Teológiai Irodalmi Egyesület. Budapest, 1998. 237–242. o.

Énekek: 323, 369, 392.

Imádság

Krisztussal közösségben (In: *Visszhang. Imádságok, olvasmányok.* Szerk.: Szabó Lajos. Evangélikus Sajtóosztály. Budapest, 2001. 162. o.)

Hiszek benned, Uram, de erősítsd hitemet!
Reménykedem benned, erősítsd reményiségemet!
Szeretlek téged, adj igaz szeretetet!
Bánom bűneimet, segíts, hogy bánatom őszinte legyen!
Neked adom gondolataimat, hogy rólad elmélkedjem.
Neked adom szavaimat, hogy rólad tanúskodjam.
Neked adom tetteimet, hogy téged sugározzanak.
Neked adom szenvedéseimet, hogy érted viseljem őket.
Azt akarom, amit te akarsz,
mert te akarsz,
úgy, ahogy akarsz,
ameddig akarsz. Ámen.

Smidéliusz András

SZENTHÁROMSÁG ÜNNEPE UTÁN 8. VASÁRNAP

• *1Jn 5,1–3*

Exegézis

1. v. Minden reggel leviszem a kutyát kerékpárral a tópartra. A horgászokkal jól ismerjük már egymást. Egyik reggel egy idegen horgász ült az egyik stégen, éppen szendvicset evett. A kutya megérezve az ételt, odament hozzá. A horgász felpattant, és minősíthetetlen szavakat használva kiabált a kutyára, majd rám. Felment bennem a pumpa. Fölényesen odaszóltam neki valamit, és tekertem tovább.

Hazaérve eszembe jutott a szolgál, akinek ura elengedte méretetlen tartozását, ő pedig közvetlenül ezután fojtogatni kezdte egy szolgatársát egy nevetséges tartozás miatt.

Nevetségesek vagyunk mi, emberek az ilyen és ehhez hasonló konfliktusainkkal. Vagy inkább siralmasak.

Az öcsém és köztem hat év korkülönbség van. Ebből adódóan az öcsém húszéves koráig nem nagyon tudtunk szót érteni egymással. Gyakorlatilag végigcivakodtuk a gyerekkorunkat. Vélhetően ezzel okoztuk a legnagyobb fájdalmat anyáknak, bár soha nem mondta. Azt sem mondta soha, hogy nekünk szeretnünk kell egymást, mert testvérek vagyunk. Egyszerűen csak egyformán szeretett mindig – a mai napig – bennünket. Évek óta nagyon jó a kapcsolatom az öcsémel, még ha ritkán is találkozunk.

„Az egyik bánatom: mért nem tudja látni / Egymást a sok ember, a sok-sok királyfi, / Úgy, ahogy az anyjuk tudja őket látni?” (Mécs László: *A királyfi három bánata* – részlet)

Mért nem tudja látni egymást a sok ember úgy, ahogy Isten tudja őket látni?

Jézus tudta.

2. v. Szavakkal soha nem parancsolta meg, hogy szeretnünk kell egymást, mivel testvérek vagyunk. Csak egyformán szeretett bennünket, és szeret a mai napig. Ez nagyobb „parancsolat” minden szóbeli, vagy írott parancsolatnál. Nem kiköveteli a szeretetet, hanem rádöbent és felszabadít rá.

Ahogy Jézus is.

3. v. Valljuk be: Isten törvénye, parancsolatai és akarata el-

sősorban terhet jelent nekünk, méghozzá elhordozhatatlan terhet. Merthogy nem tudjuk megtartani, illetve betölteni. Se a tízparancsolatot, se a szeretet kettős parancsát. Úrvacsora alkalmával elhangzik mind a tízparancsolat, mind a szeretet kettős parancsa. Nem is tudunk utána mást mondani, mint hogy valljuk magunkat bűnösnek és kárhozatra méltónak.

Egy regényben olvastam, hogy a zsidók egy bizonyos ünnepen – ráadásul kint az utcán – kezükben egy tóratekerccsel párosával vidáman tánkra perdülnek. Egyikük kezében a tekercs egyik vége, a másikéban a másik.

Az Ószövetség népe. Az Ószövetség szigorú, ítélő, bosszúálló Istenének népe. Ahelyett, hogy Isten törvényével a kezükben bűnösnek és kárhozatra méltónak vallanák magukat, van bátoráguk táncolni vele. Az is szép ebben a táncban, hogy a Tóra, vagyis az Isten szeretete kapcsolja össze a két embert. Ez a tánc szavak nélkül mondja el azt, amit János levele szavakkal. Sőt, nemcsak elmondja: kézzelfoghatóvá, átélhetővé is teszi.

Lehet, hogy nekik van igazuk?

Lehet, hogy Isten nem azért adott parancsolatokat, hogy megnehezítse a helyzetünket, hanem hogy segítsen minket, feltéve, ha parancsolatait önmarcangoláson túl készek vagyunk megtartani?

Lehet, hogy az ő parancsolatai nem is olyan nehezek?

Olyan nehéz az útszélen fekvőhöz lehajolni, a hazatérőnek elébe szaladni, az elveszettnek utána menni, a szomjazónak vizet, az éhezőnek kenyeret, a mezítelennek ruhát adni? Nem ölni, nem lopni, húnek lenni, igazat szólni?

Olyan nehéz azt tenni, ami nekem is a legjobb?

Egy „iskolarossza” osztálytársam mondta nekem egyszer: „Neked könnyű, te jó gyerek vagy!” Nem értettem. Én azt gondoltam, hogy „jógyereknek” lenni sokkal nehezebb. Ma már látom, hogy neki volt igaz. Egy adott helyzetben a jót könnyebb választani, mint a rosszat. (Más kérdés, hogy akkor miért választjuk gyakran a rosszat, mikor az nehezebb is.) Az irgalmas samaritánus például a könnyebb megoldást választotta, ellentétben a pappal és a lévitával. Ennek megértéséhez csak egy beragadt váltót kell a tudatunk, a lelkünk mélyén átállítanunk.

Szeretjük a Krisztus-követést, a keskeny úton való járást valami rettenetesen nehéz vállalkozásnak beállítani, annak ellenére, hogy sehol másutt meg nem található vigaszt és reményiséget ad nekünk.

Lehet, hogy sürgősen meg kellene tanulnunk táncolni?

Párosával, Bibliával a kézben.

A szeretet parancsolata is csak addig nehéz, amíg úgy gondoljuk, hogy szeretnünk *kell* a másikat. Akkor válik könnyűvé, amikor rádöbbenünk: szeretnünk *lehet*.

4. v. A magunkban hordozott világ, a belső világunk legalább annyira bonyolult, mint a bennünket körülvevő. Tele szépséggel és borzalommal. A saját lelkünkben egymásnak feszülő erők tesznek igazán boldogtalanná minket, nem a körülöttünk lévő világ.

Az ellenség nem a másik ember. Ellenségemet saját magamban hordom. Meghasonlott ember vagyok. Önmagam sem tudom az „anyák szemével”, a hazatérő tékozlónak elébe szaladó apák szemével, vagyis az Isten szemével látni, szeretetével szeretni. Ezért érzem a keskeny utat nehéz vállalkozásnak, és ezért nem tudok táncolni rajta.

Aki az Istentől született, az megkapja annak a lehetőségét, hogy Isten szemével nézhessen a teremtett világra, a másik emberre, és nem utolsósorban önmagára. Annak lehetőségét,

hogy könnyűnek érezze a keskeny utat és tánkra tudjon perdülni.

Feltéve, ha hajlandó is az Istentől kapott szemével nézni és látni.

5. v. Aki hiszi, hogy Jézus az Isten fia, az Istent látja asztalhoz ülni és lehajolni minden emberhez ma is úgy, mint az evangéliumokban. A horgászhoz is, aki felbosszant, az öcsémhez is, akivel nem tudok szót érteni.

Délután kerestem a horgászt a tóparton – csak köszönni akartam neki –, de már nem volt ott. Na, nem baj, majd legközelebb.

Este felhívtam az öcsémet, és megint egy jót beszélgettünk. Táncolni még mindig nem tudok.

Prédikáció

Osszunk ki megfelelő számú Bibliát a jelenlévő embereknek, és kérjük meg őket, hogy alakítsanak párokat. Azt is megtehetjük, hogy a párokat mi magunk jelöljük ki, figyelve arra, hogy olyan embereknek kelljen közösen a Bibliába kapaszkodniuk, akiknek egyébként valami gondjuk van egymással. (Az én párom a horgász lenne, de ő nem jár templomba.) Vezessük ki az embereket a templom előtti térre, valamilyen módon biztosítsunk megfelelő zenét, és biztassuk tánkra a párokat. Előtte mondjuk el, hogy most a „szerepet által Isten gyermekeivé” nevet viselő tánc következik. A lépéseket, illetve a koreográfiát tánc közben a pároknak kell kialakítaniuk. Lehetőség van menet közben új párt választani, illetve új párokat alakítani. Végül menjünk vissza a templomba és válasszunk a következő lehetőségek közül.

1. Másádsággal, áldással fejezzük be az istentiszteletet.

2. Kezdeményezzünk beszélgetést a gyülekezettel tánc közben szerzett tapasztalataikról, érzéseikről.

Ha mindez teljességgel lehetetlen és elképzelhetetlen, akkor valami nagyon nagy baj van – nem csak azért, mert akkor valóban prédikálnunk kell. Nyilvánvalóvá válik ugyanis, hogy az Isten és emberek iránti szeretetről csak beszélni tudunk, de azt közösen megélni és átélni nem vagyunk képesek. (Vagyis hogy a mi hitünk még mindig nem győzte le a világot, még mindig egy világ választ el bennünket egymástól, és még a Biblia sem képes összekötni. Még nem döbbszünk rá: szeretnünk lehet egymást.) Természetesen ez sem haszontalan tapasztalat, épp ellenkezőleg!

Ha tehát nem tudjuk megtáncoltatni a gyülekezetet, akkor kénytelenek vagyunk prédikálni neki. Ez a nehezebb. És nem biztos, hogy jobb.

Én valószínűleg elmondanám a horgászt, de az öcsémet egészen biztosan, pontosabban anyánkat, aki egyformán szeret minket, és akinek a szeretete megtanított bennünket is egymást szeretni. Idézném a Mécs László-vers részletét, illetve a regényből a táncot a Tórával.

Rámutatnék, hogy az alapige számomra ugyanazt üzeni, mint anyánk szeretete, Mécs László verse, a tánc a Tórával, és végül, de nem utolsósorban, mint Krisztus maga. És hogy ez végül is könnyű és nagyon jó. Engedni felnyúlni bennünk az Isten szemét.

Végül azért csak megpendíteném valahogy ezt a dolgot a közös táncal.

Németh Zoltán